

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

HAK DÎNİ KUR'AN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA
ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN
HİDÂYET VE DALÂLETE YAKLAŞIMI

Yüksek Lisans Tezi

Fatih İzzet ÇALIŞKAN

Sivas
Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

HAK DÎNİ KUR'AN DİLİ TEFSİRİ BAĞLAMINDA
ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN
HİDÂYET VE DALÂLETE YAKLAŞIMI

Yüksek Lisans Tezi

Fatih İzzet ÇALIŞKAN

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ömer ASLAN

Sivas
Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı : "Hak Dîni Kur'an Dili Tefsiri Bağlamında Elmalılı
Muhammed Hamdi Yazır'ın Hidâyet ve Dalâlete
Yaklaşımı"
Savunma Tarihi : 13/01/2020
Danışmanı : Prof. Dr. Ömer ASLAN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Ömer ASLAN

Üye : Doç. Dr. Bilal DELİSER

Üye : Doç. Dr. Enver BAYRAM

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Fatih İzzet ÇALIŞKAN tarafından hazırlanan "Hak Dîni Kur'an Dili Tefsiri
Bağlamında Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hidâyet ve Dalâlete
Yaklaşımı" başlıklı tez, kabul edilmiştir. ....//....//.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

13.01.2020

Fatih İzzet ÇALIŞKAN

ÖNSÖZ

Bizleri yoktan var eden ve bizlere sayısız nimetler verip, ilim nimetiyle şereflendiren Yüce Allah'a hamd ve iki cihan serveri efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya salat ve selam olsun.

İmtihan için gönderildiğimiz fani dünyada maksadımız, Yaratan'ın rızasına uygun bir hayat sürebilmektir. İnsan ancak bu maksada uygun bir yaşam tarzını benimsediğinde mutluluğa ulaşacaktır. Bunun yolu insanın hedeflerine ulaştıracak doğru yolu bulabilmesi ve bu hal üzere yaşantısını sürdürebilmesinden geçmektedir.

İnsanın ömrü boyunca iki seçeneği vardır: Ya hidâyet yolunu tercih edecek ya da şeytanın ve avanesinin içinde bulunduğu dalâlet yolunu benimsemiş olacaktır. Allah (cc) kulunun doğru tercih yapabilmesi için ona akıl ve irade vermiştir. Ayrıca iradesini hangi yönde kullanması gerektiğini göstermek için vahiy ve bu vahyi açıklayan peygamberler göndermiştir. İnsanın yapacağı şey ilahi çağrıya kulak verirken akıl ve iradesini bu yönde kullanarak hidayet yolunu seçmektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, insanın dalaletten uzaklaşıp hidayete ermesini istemektedir. Böyle olmakla birlikte hidâyeti değilde dalâleti tercih edenlerin sayısı da az değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de ilahi çağrıyı kulak ardı edip Allah'ın gazabına maruz kalan inkarcı insanların örnekleri vardır. Buradan da anlaşılmaktadır ki insan ilahi çağrıyla arasına mesafe koyduğu sürece sapkınlığa düşmeye devam edecektir. Halbuki Kur'ân-ı Kerim'de **“Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize alemlerin rabbine teslim olmamız emredilmiştir.”**¹ ayetiyle insanın hidayeti tercih etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca **“Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir.”**² ayetiyle de dalâleti tercih edenlerin

---

¹ En'am, 6/71

² Nisa, 4/115

akıbetlerine yer verilmiştir. Bu noktadan hareketle biz de bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde durduğu en önemli konulardan hidâyet ve dalâleti ele almayı uygun bulduk. Önceki çalışmalarda muhtelif yönleriyle ele alınmış olan hidâyet ve dalâlete bir başka açıdan katkı sağlamayı düşündük. İslam dünyasının sahip olduğu önemli şahsiyetlerin fikir ve görüşlerini tespit ederek gelecek nesillere aktarmak eski ile yeninin buluşması açısından önemlidir. Bu maksatla konuyu yakın dönem alimlerimizden olan Elmalılı'nın nasıl anladığını ortaya koyarak katkı sağlamayı amaç edindik.

Bu çalışmamızın hazırlanmasında katkı sağlayan Prof. Dr. Ömer ASLAN, Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN, Prof. Dr. Osman AYDINLI, Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ, Doç. Dr. Bilal DELİSER, Doç. Dr. Enver BAYRAM hocalarıma ve isimlerini tek tek zikredemediğim diğer hocalarıma, bugüne kadar maddi manevi desteklerini hiç esirgemeyen anneme, babama, eşime ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah'tan...

Fatih İzzet Çalışkan

Ocak 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Önemi ve Yöntemi	2
1.4. Araştırmanın Konusunu Teşkil Eden Temel Kavramlar	4
1.4.1. Hidâyet ve Dalâlet Kavramlarının Tanımı.....	4
1.4.1.1. Hidâyet Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	4
1.4.1.2. Dalâletin Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1.ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR	9
1.1. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı (1878-1942)	9
1.1. 1. Doğumu ve İlmî Hayatı	9
1.1.2. Siyasî Hayatı.....	13
1.1.3. Eserleri.....	14
1.1.3.1. Yayınlanmış Eserleri.....	14
1.1.3.1.1. Hak Dîni Kur'ân Dili	14
1.1.3.1.2. Metâlip ve Mezâhip	16
1.1.3.1.3. İrşadu'l-Ahlaḫ fî Ahkâmi'l-Evkaf	16
1.1.3.1.4. Hz. Muhammed (sav) 'in Dini İslam	16
1.1.3.1.5. Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıḫ İstılahları Kâmusu.....	17
1.1.3.1.6. Bazı Yazıları ve Makaleleri	17
1.1.3.2. Yayınlanmamış Eserleri.....	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
1. BAZI İTİKÂDÎ MEZHEPLERDE HİDÂYET VE DALÂLET	19
1.1. Bazı İtikâdî Mezheplerin Hidâyet ve Dalâlete Yaklaşımı	19
1.1.1. Cebriyye'nin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı.....	19
1.1.2. Mu'tezilenin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı	22

1.1.3. Ehli Sünnetin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı	25
1.1.3.1. Eş'ârî'lere göre Hidâyet ve Dalâlet.....	25
1.1.3.2. Mâturîdî'lere Göre Hidâyet ve Dalâlet	28
1.1.4. Şia'nın Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	33
1. ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'DA HİDÂYET VE DALÂLET	33
1.1. Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Elmalılı'ya Göre Hidâyet	33
1.1.1. Hidâyet Kavramının Tanımı	33
1.1.2. Hidâyet Çeşitleri	39
1.1.2.1. Menşei Bakımından Hidâyet.....	40
1.1.2.1.1. Hidâyet Allah (cc)'a Aittir	40
1.1.2.1.2. İnsanın Çabasının Hidâyete Etkisi	45
1.1.2.2. Vasıta Bakımından Hidâyet	48
1.1.2.2.1. Peygamberlerin Hidâyetteki Rolü	49
1.1.2.2.2. Kur'ân-ı Kerim'in Hidâyete Etkisi.....	53
1.1.2.2.2.1. Kur'ân'ın Hidâyetinin Kapsamı.....	55
1.1.2.2.3. Âlimlerin Hidâyete Etkisi	59
1.1.3. Hidâyetin Bireysel ve Toplumsal Etkisi	63
1.2. Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Elmalılı'ya Göre Dalâlet	67
1.2.1. Allah'ın (cc) ve İnsanın İradesi Bağlamında Dalâlet.....	70
1.2.2. Dalâleti Ortaya Çıkaran Sebepler	73
1.2.2.1. Nefsanî Arzularda Meyletme	74
1.2.2.2 Dinde Gerçeği Hedef Almama.....	76
1.2.2.3. Aşırılığa ve Taassuba Gitme	77
1.2.2.4 Körü Körüne Taklit Etme	79
1.2.2.5. Şeytanın ve Şeytanlaşmış İnsanların Saptırması.....	81
1.2.2.6. Zanda Bulunma	84
KAYNAKÇA	90
ÖZ GEÇMİŞ.....	96

KISALTMALAR

- Ank.** : Ankara
bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
EUİFD: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
İst. : İstanbul
m. : Miladî
md. : Madde
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
S : Sayı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme eden
tsz. : Tarihsiz
Ünv. : Üniversitesi
vb. : Ve benzeri
yy. : Yüzyıl
yay. : Yayınları
agm : Adı geçen makale
age : Adı geçen eser
agmd : Adı geçen madde

ÖZET

İnsanın inanç hayatında önemli bir yeri olan hidâyet ve dalâlet kavramları kelim ilminin önemli konularındandır. Bu kavramlardan Kur'ân-ı Kerimde sıkça bahsedilmesi tefsir ilmi açısından da konunun ele alınmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarının önemli ilmî şahsiyetlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, daha çok müfessirliğiyle bilirse de Kelâmi yönü de güçlü olan âlimlerimizden biridir. Onun bu yönü bizi böyle bir çalışmayı ele almaya sevk etmiştir. Bu çalışmada Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dîni Kur'an Dili tefsirindeki hidâyet ve dalâlete yaklaşımı incelenmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın konusu ve amacından, hidâyet ve dalâletin lügavî ve ıstılâhî manalarından bahsedilmektedir. Birinci bölümde Elmalılı'nın ilmî ve siyâsî hayatı, eserleri ele alınmaktadır. İkinci bölümde hidâyet ve dalâletin bazı itikâdî mezheplerce nasıl anlaşıldığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde, Cebriyye, Mu'tezile, Eş'ârî, Maturîdî'nin ve Şia'nın hidâyet ve dalâleti nasıl anladıklarına yer verilmektedir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise tezimizin konusu olan Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlete yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmaktadır. İlk olarak Elmalılı'nın hidâyet ve dalâleti nasıl tanımladığına yer verilmektedir. Daha sonra Elmalılı'ya göre hidâyet ve dalâlet çeşitlerinden, hidâyetin bireysel ve toplumsal etkisinden, hidâyet ve dalâleti ortaya çıkaran sebeplerden bahsedilmektedir. Çalışmamızın sonuç kısmında ise Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlet konularıyla ilgili tespitlerinden elde ettiğimiz neticelere yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Elmalılı, Hidâyet, Dalâlet, İrade, Cebriyye, Mu'tezile, Maturîdî, Eş'ârî, Şia

ABSTRACT

Guidance and misguidance which have an important place in the life of human's faith, are among the important topics in the wisdom of theology. The repeated reference of these concepts in the Holy Qur'an allowed them to be discussed in terms of hermeneutics Elmalılı Mahammed Hamdi, one of the most important religious scholars in the early years of the Republic, is mostly known for his interpretations but he is also one of our ulema with his Kalam knowledge. This aspect of him guided us to consider such a study. In this study, Elmalılı Mahammed Hamdi's guidance and the misguidance's approach in his interpretation "Hak Dîni Kur'an Dili" is examined.

Our study consists of three parts. In the introduction part; the subject and the intention of the study, linguisticall and expressive meanings of the guidance and misguidance are mentoned. In the first part, the knowledge and political life of Elmalılı and his studies are discussed. In the second part, it is tried to detect that how guidance and misguidance are understood in the beliefs of some denominations. In this section, it is stated how guidance and misguidance are understood by Cebriyye, Mu'tezile, Eş'ârî, Maturîdî and Şia. In the third part of our study, it is aimed to define Elmalılı 's guidance and misguidance approach (the subject of our thesis). First of all , we point out how Elmalılı define the guidance and misguidance. Later, according to Elmalılı, the types of guidance and misguidance, the individual and social influence of guidance and the reasons that cause guidance and misguidance are mentioned. In the conclusion part of our study, the results that we obtained from Elmalılı's determinations related to the subjects of guidance and misguidance are included.

Keywords: Elmalılı, Guidance, Misguidance, Willpower, Cebriyye, Mu'tezile, Maturîdî, Eş'ârî, Şia

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Yüce Allah insanı hayra ve şerre meyilli olarak yaratmıştır. Allah (cc) insana peygamberler aracılığıyla vahiy göndererek insanın doğru yola yönelmesini ve bu istikamet üzere hayatını sürdürmesini arzu etmektedir. Ancak vahyin ve peygamberin çağrısını kulak ardı eden insan zamanla içindeki hayra meyilli olan bu şefkatli karakteri yok edecektir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim insanın hayra dönük kısmını güçlendirici bir rol oynamaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de hidâyet olarak nitelenen doğru yol insanın dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmasını sağlayacak yol olarak gösterilmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de doğru yoldan sapmak anlamına gelen dalâlet yolları da insanın sakınması, uzak durması gereken yollar olarak ifade edilmektedir. Hidâyet ve dalâlet insan için büyük önem ihtiva eden hassas konulardandır. Nitekim hidâyet ve dalâlet insanın iyi ya da kötü yönde kazanacağı kimlikler üzerinde önemli faktörlerdir. Biz de bu nedenle çalışmamıza önce hidâyet ve dalâleti tanımlayarak başladık. Çalışmamızda hidâyet ve dalâleti sadece tanımlayıp izah etmekle kalmadık, bazı itikâdî mezheplerin hidâyet ve dalâlete yaklaşımlarını da ele almayı uygun gördük. Elmalılı'nın hidâyet ve dalâleti tanımlarken itikâdî mezheplerden hangisine yakın görüş sergilediğini ve hangilerinden farklı görüşler ortaya koyduğunu da Hak Dîni Kur'ân Dili tefsiri bağlamında tespit etmeye çalıştık.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın hidâyet ve dalâlete yaklaşımı başlığı altında ele alınmış müstakil bir çalışmanın olmadığını görmekteyiz. Hatta Hak Dini Kur'an Dili'ni Kelâmî açıdan ele alan çalışmalarda bile Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlete yaklaşımı konusunda herhangi bir tespite yer verilmediği görülmektedir. Hal böyle olunca bu durum bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

İslam dünyası olarak sahip olduğumuz kıymetli mirasın mümtaz şahsiyetlerini tanımak, onların fikir ve görüşlerini tespit etmeye çalışmak son derece

elzem bir durumdur. Bu vesileyle Cumhuriyet döneminin ilk ve en önemli müfessiri olarak kabul edilen³ Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlet konularına yaklaşımı merak konusudur. Kuşkusuz böyle bir âlimin hidâyet ve dalâlet gibi temel konulardan biri hakkındaki görüşleri hidâyet ve dalâletin o dönemde nasıl anlaşıldığı konusunda da bize fikir verecektir. Bununla beraber Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlet konularını nasıl anladığını tespit etmemizin bundan sonraki çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hak Dîni Kur'ân Dili tefsiri Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını amaçlayan çalışmalardan biridir. Bu tefsir birçok noktada insanın yolunu aydınlatmasına katkı sağlamıştır. Cumhuriyet döneminin önemli âlimlerinden biri olan Elmalılı'nın hidâyet ve dalâleti nasıl ele aldığı kanaatimizce önem arz etmektedir. Bu nedenle Elmalılı gibi bir müfessirin hidâyet ve dalâletle ilgili görüşlerini, vardığı sonuçları tespit etmeyi amaçladık. Ayrıca çalışmamızı sadece Hak Dîni Kur'ân Dili bağlamında ele almakla kalmayıp gerek rivayet tefsirlerinden, gerekse dirayet tefsirlerinden ve son dönem tefsir çalışmalarından konuyla ilgili mukayeseler yaparak Elmalılı'nın bunlar arasındaki yerinin tespit edilmesini amaçladık.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Yöntemi

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Osmanlı medreselerinde tahsil görmüş donanımlı bir alimdir. Nitekim o, felsefe, mantık, vakıf hukuku, fıkıh derslerini okutacak birikime sahip bir alimdi. Ayrıca onun Fransızca'yı ileri düzeyde bilmesi batı kültürünü yakından tanmasına da katkı sağlamıştır. Elmalılı'nın bu birikimiyle kaleme aldığı Hak Dîni Kur'an Dili tefsiri kuşkusuz çağları aşacak düzeyde bir çalışma olarak karşımızda durmaktadır. Hidâyet ve dalâlet konularının her tefsir çalışmasında ele alınan Kur'an'ın temel konularından oldukları görülmektedir.

---

³ Mustafa Özel, *Elmalılı'nın Tefsir Metodolojisi*, Diyanet İlmî Dergi, Ankara, 2015, Sayı, 3, s. 30

Dolayısıyla bu durumun hidâyet ve dalâletin doğru anlaşılması problemini beraberinde getirdiği ve hidâyet ve dalâletin tanımları, çeşitleri, hidâyetin kapsamı gibi konularda müfessirlerin farklı görüşler ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Ayrıca itikâdî mezhepler arasında da hidâyet ve dalâlet kavramlarının farklı şekilde anlaşıldığı görülmektedir. İşte bu çalışmamızla biz Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlet konularını ele alırken hangi müfessirlerden etkilendiği, hangi müfessirlerden farklı anlayış ortaya koyduğunu, hangi mezhebe yakın görüşler ortaya koyduğunu ya da hangi mezhebin karşısında bir anlayış sergilediğini Hak Dîni Kur'an Dili tefsiri bağlamında ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca çalışmamızda hidâyet ve dalâletin önceki müfessirlerce değinilmeyen sadece Elmalılı tarafından ele alınan bazı yönlerine de yer verdik. Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlet anlayışını ortaya koyan hiçbir ilmî araştırmanın, makalenin olmayışı kuşkusuz çalışmamızın önemini artıran hususlardandır.

Çalışmamıza önce ilgili ayetlerin tespitiyle başladık. Hidâyet ve dalâlet kavramlarıyla ilgili ayetleri Kur'an lügatlarından istifade ederek tespit ettik. Tespit ettiğimiz 300 ün üzerinde ayeti önce Kur'an mealinden sonra Hak Dîni Kur'an Dili'nden okuduk. Akabinde kadim tefsir kaynaklarından, Cumhuriyet dönemi ve sonrası tefsir çalışmalarından faydalanarak meseleyi detaylarıyla ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın bazı yerlerinde Elmalılı'nın görüşlerini kadim tefsirlerin ve son dönem tefsir çalışmalarının bazılarıyla mukayese ederek Elmalılı'nın onlarla benzerliklerini ve ayrıştıkları hususları ortaya koymaya çalıştık. Tezimizin hazırlanmasında kadim tefsirlerden, kelâmî eserlerden, ilmî eserlerden, ilgili makalelerden, ansiklopedi maddelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca tezimiz gerekli yerlerde ortaya koymaya çalıştığımız şahsî görüş ve kanaatlerimizi, ortaya koyduğumuz tespitlerimizi ve vardığımız sonuçlarımızı da içermektedir.

1.4. Araştırmanın Konusunu Teşkil Eden Temel Kavramlar

1.4.1. Hidâyet ve Dalâlet Kavramlarının Tanımı

Hidâyet ve dalâlet kavramları Temel İslam Bilimleri ve özellikle de Akaid ve kelim ilimleri arasında çok önemli bir yere sahiptirler. Bunların aynı zamanda Kur'ânî kavramlar olması nedeniyle genel olarak tanınmaları esastır. Hidâyet ve dalâlet kavramlarının sözlük ve terim yönünden çeşitli tanımlarının yapıldıkları görülmektedir. Bu tanımların genellikle birbirlerini tamamlayıcı mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Biz de hidâyet ve dalâletin bu tanımlarından bazılarını yer vermeyi uygun gördük.

1.4.1.1. Hidâyet Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Çok geniş bir anlam örgüsüne sahip olan hidâyetin sözlükte; güzel bir şekilde yol göstermek⁴, doğru yolu açıklamak, sapıklıktan kurtarmak,⁵ rehberlik etmek, işaret etmek, başarılı kılmak anlamlarına geldiği görülmektedir.⁶ Ayrıca hidâyet kelimesi doğru yolun sonuna kadar götürmek anlamını da kapsamaktadır.⁷

Terim olarak ise hidâyet kavramı; “Allah (c.c.)’ın kitap ve peygamberleri vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesi ve onları bu yola ulaştırması” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Hidâyet, içinde rehberliği barındıran bir yol göstermedir. Ancak bu rehberliği sadece bilgilendirme şeklinde basit bir rehberlik olarak algılamamak gerekir. Hidâyetteki rehberlik hayırlı ve güzel işlere sevk eden, yapısında incelik yumuşaklık bulunan bir rehberliktir.⁹ Ayrıca hidâyette yol gösterip bir kenara çekilmek de yoktur, yolun sonuna ulaşıncaya kadar eşlik etmek vardır.¹⁰ Bir örnekle izah edecek olursak, adres soran bir şoföre kısaca yolu tarif etmek basit bir rehberlik

⁴ Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Beyrut, 2002, s. 835

⁵ Tâberî, *Camii'l-Beyân*, Mısır, 1954, c. I, s. 97

⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1970, c. III, s. 787

⁷ Cihat Tunç, “İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet”, EUİFD, Kayseri, 1989, S. VI, s. 25

⁸ DİB, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2010, s. 257

⁹ Emrullah Yüksel, *Kur'ân-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet*, Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1986, S, VII s. 88

¹⁰ Tunç, *agmd*, s. 25

örneğidir. Ancak adres soran şoföre yolda karşılaşacağı tehlikeler konusunda bilgi vererek, gideceği yere kadar eşlik etmek ise daha kapsamlı bir rehberliktir ki hidâyetten kastedilen rehberlik de bu şekildedir.

“Hidâyete erme hak ve doğru olanı benimseme” anlamını taşıyan “ihtidâ” kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de altmış yerde zikredilmiştir. “Hüdâ” kelimesi ise seksen beş yerde geçmektedir. Bu kavram Kur’ân’da değişik fiil sigaları ve isimleriyle birlikte üçyüz den fazla yerde geçmekte ve bunların büyük çoğunluğunun Allah (cc)’a izafe edilerek kullanıldığı görülmektedir.¹¹

Kur’ân-ı Kerim’de hidâyeti ifade eden kelimeler çoğunlukla Allah (cc)’a izafe edilerek kullanılsa da farklı anlamlarda kullanıldıkları da görülmektedir. Örneğin Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân* isimli eserinde hüdâ kelimesinin Kur’ân-ı Kerim’de onyediy farklı anlamda kullanıldığına dikkat çekerek bunları: Beyan¹², Din¹³, İman¹⁴, Dâvetçi¹⁵, Yol bulma¹⁶, İrşad etmek¹⁷, Peygamber ve kitap¹⁸, Hz.Muhammed (s.a.v)¹⁹, Kur’ân²⁰, Tevrat²¹, Hidâyet etmek²², Delil²³, Tevhid²⁴, Sünnet²⁵, İslah etmek²⁶, İlham etmek²⁷, Tevbe etmek²⁸ şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca Kur’an’da rüşd, reşad, iman, felah, necat, sırat, sebil kelimeleri “heda” kelimesinden türemediği halde hidâyet manasında kullanıldığı görülmektedir.²⁹

Kur’ân-ı Kerim’deki hidâyetle ilgili ayetlerden hareketle; Allah (cc)’ın insanlara vahiy ve peygamberler vasıtasıyla doğru yolu göstermesi ve bu uğurda

---

¹¹ Ömer Faruk Harman, *Dalâlet*. DİA., İstanbul, 1995, c.VIII s. 427

¹² Bakara, 2/5

¹³ Âl-İ İmran, 3/73

¹⁴ Meryem, 19/76

¹⁵ Ra’d, 13/7; Enbiya, 21/ 73

¹⁶ Nahl, 16/16

¹⁷ Fatıha, 1/6

¹⁸ Bakara, 2/38

¹⁹ Bakara, 2/159; Muhammed, 47/32

²⁰ Necm, 53/23

²¹ Mü’min, 40/53

²² Teğabun, 64/11

²³ Bakara, 2/258

²⁴ Kasas, 28/57

²⁵ Zuhruf, 43/22

²⁶ Yûsuf, 12/52

²⁷ Tâhâ, 20/50

²⁸ A’raf , 7/156; Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, 1957, (şehir ismi yok) c. I, s. 103-104

²⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *Hidâyet* , DİA, İstanbul, 1995. c. XVII, s. 473

gayret sarf eden mü'min kullarını hidâyetten ayırmaması şeklinde tanımlamak mümkündür. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de hidâyetin kapsamlı bir şekilde ele alındığı ve ilahi hitabın muhataplarının hidâyet konusunda yeterli bilgiye sahip olmalarının amaçlandığı da görülmektedir.

Bu bilgilerden hareketle hidâyeti, "neticeye ulaştırıncaya kadar incelikle rehberlik ederek doğru yolu göstermek" şeklinde tanımlayabiliriz.

1.4.1.2. Dalâletin Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Dalâletin sözlükte; kaybolmak, şaşırarak, yanılma, doğru yoldan sapmak, azmak, helak olmak, bilememek, bulamamak, yolsuzluk gibi anlamlara geldiği görülmektedir.³⁰ Verilen bilgilerden hareketle dalâlet sözcüğünün, hidâyet kelimesiyle zıt anlamlar taşıdığı görülmektedir.

Terim olarak dalâlet, Yüce Allah (cc)'in gösterdiği doğru yoldan sapmak ve bu yolu terk etmektir. Bir başka ifadeyle doğru yoldan bilerek veya bilmeyerek az veya çok saptırma denilmektedir.³¹ Dalâlet, daha çok dinî yoldan sapmak manasında kullanılmaktadır.³² Bunun yanı sıra dalâletin toplumda yer etmiş inanç ve düşünceleri karşısına alan her türlü düşünce ve inancı kapsadığı da söylenmektedir. Bu bağlamda bazı dinlerin başka inanç ve düşünceler için de bu kavramı kullandığı görülmektedir.³³

Kur'ân-ı Kerim'de dalâletin daha çok hidâyetin zıddı olan küfür ve inkarı kapsayan sapıklık manasında kullanıldığı ve müştaklarıyla beraber 218 yerde geçtiği görülmektedir.³⁴ Bunun yanında Kur'ân-ı Kerim'de dalâletin, yolunu şaşırma³⁵, yanılma³⁶, yoldan çıkarma³⁷, sapıklığa düşme³⁸, helak olmak³⁹ gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir.

---

³⁰ el-Isfahânî, *age*, s. 299; Harman, *agmd*, s. 427

³¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, 2001, c.1, s. 17, el-Isfahânî, s. 299; Tunç, *agmd*, s. 30

³² Harman, *agmd*, s. 427

³³ Bkz: Tunç, *agmd*, s. 30

³⁴ Harman, *agmd*, s. 428

³⁵ Duha, 93/7

³⁶ Yusuf, 12/8

Kur'ân-ı Kerim dalâleti kısaca hakkın dışında kalan her şey olarak görmektedir. Nitekim ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre Allah (cc)'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahiret gününü inkar etmek⁴⁰, Allah (cc)'a eş koşmak ve ondan başka ilahlar kabul etmek⁴¹, Hz. Peygamberi alaya almak ve onun çağrısına uymamak⁴², Kur'ân'ın ilâhî bir kitap olduğunu inkar edip ondaki bilgilerden uzak kalmak⁴³, kıyametin kopacağından şüphe edip bu konuda yersiz tartışmalara girişmek⁴⁴, Allah (cc)'ın peygamberlerinin emirlerine karşı gelmek⁴⁵, ahiret hayatını inkar etmek⁴⁶, Allah (cc)'ın helal kıldığı rızıkları, haram saymak çocukları öldürmek⁴⁷, arzulara ve duygulara uyarak hüküm vermek⁴⁸, akli ve duyuları kullanmamak⁴⁹, Allah (cc)'ın rahmetinden ümit kesmek⁵⁰ dalâlet olarak görülmüştür.

Dâlâl lafzının Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlere de nispet edildiği görülmektedir. Mesela Cenab-ı Allah (cc) Hz. Peygamber hakkında şöyle buyurur; **“Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?”**⁵¹ mealindeki bu ayette geçen dalâl, Hz. peygamberin kendi tercihiyle ortaya çıkmamıştır. Burada kastedilen dalâl, Hz. Peygamberin dünyaya geldiği ortamdan kaynaklanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber cehâlet içerisindeki kavmini görmekte ve onların bu durumlarını hayretle karşılamakta ve bir çıkış yolu aramaktaydı.⁵² İşte, Hz. Peygamberin vahye muhatap olmadan önceki hali ve şaşkınlığı bu ayette “dâll” kelimesiyle ifade

---

³⁷ Nisâ, 4/119

³⁸ Nisâ, 4/116

³⁹ Nuh, 71/14

⁴⁰ Nisa, 4/136

⁴¹ Nisa, 4/116; Lokman, 31/11

⁴² Furkan, 25/41-42; Ahkaf, 46/32

⁴³ Fussilet, 41/52; Cuma, 62/2

⁴⁴ Şura, 42/18

⁴⁵ Ahzab, 33/36

⁴⁶ Sebe, 34/8

⁴⁷ Enam, 6/140

⁴⁸ Enam, 6/56; S'ad, 38/26

⁴⁹ A'raf, 7/179

⁵⁰ Zümer, 39/53

⁵¹ Duha, 93/7

⁵² Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân'ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1965, c.VIII, s. 4054

edilmiştir. Peygamber efendimiz hakkında kullanılan “dâll” kelimesinin bu ayette sözlük anlamıyla kullanıldığı ve sapıklık manasında kullanılmadığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber nübüvvetle müjdelendikten sonraki dönemle alakalı sapıklığı ihtiva eden bir ifadeye maruz kalmamıştır. Dolayısıyla peygamberlerin dalâlet üzere olmaları asla söz konusu değildir. Burada kastedilen “dalâl” kelimesine yüklenen mana diğerlerinden farklıdır. Ayette ifade edilen “dalâl” sözlük anlamıyla kullanılmış olup, doğru yoldan sapmak manasını içermemektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de dalâletin genellikle doğru yoldan sapma anlamında kullanıldığı görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki dalâlet kulun bilinçli olarak hak yoldan sapmasıdır. Yani Kur’an’da dalâletin, kendisine hakikat gösterildiği halde bunu tercih etmeyip batıla sapanlar için kullanıldığı görülmektedir. Bu manada dalâletin ortaya çıkışının, kulun tercihleriyle yakından alakalı olduğunu söylememiz mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR

1.1. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı (1878-1942)

Herhangi bir müellifin düşüncesini ele alırken onun hayatını, ilmi şahsiyetini ve eserlerini araştırmak akademik çalışmanın usullerinden biridir. Bu sebeple Elmalılı'nın hayatını, ilmî şahsiyetini, siyasi hayatını ve eserlerini ele almanın çalışmamız açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

1.1.1. Doğumu ve İlmî Hayatı

Muhammed Hamdi Yazır, 1878 yılında⁵³ Antalya'nın Elmalı ilçesinde dünyaya gelmiştir.⁵⁴ Muhammed Hamdi Yazır'ın soy silsilesini bizzat kendisi tarafından, Hamdi b. Numan b. Muhammed b. Bekr b. Hasan b. Bedreddin şeklinde verdiği görülmektedir.⁵⁵ Babası Burdur'un Gölhisar ilçesinin Yazır Köyü'nden Numan Efendidir. Annesi ise Elmalı ulemasından Sarlarlı Mehmed Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır.⁵⁶

Hamdi Yazır, soyadı kanununun çıkışıyla birlikte babasının köyü Yazır'ı resmi soyadı olarak kullansa da doğduğu yere nispetle Elmalılı diye meşhur olmuştur.⁵⁷

Elmalılı'ya tahsil yıllarında "Küçük Hamdi" lakabının verildiği görülmektedir. İstanbul Beyazıt Camiinde ders aldığı hocasının isminin de Hamdi olması nedeniyle karışıklığı gidermek amacıyla bu lakabı almıştır.⁵⁸

---

⁵³ Kaynaklarda gün ve ay belirtilmediği görülmektedir.

⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", md., DİA. İst., 1995, c. XI, s. 57

⁵⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Metâlip ve Mezahip*, İstanbul, h. 1341, Önsöz, s. 10

⁵⁶ Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", Elmalılı Sempozyumu, Ank. 1993, s. 2

⁵⁷ Yavuz, *ağmd*, s. 57

⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtu'l Müfessirîn)*, İst. 1973, c. II. s. 785; Nesimi Yazıcı, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı" Elmalılı Sempozyumu, Ank., 1993, s. 29

Hamdi Yazır ilk (ibtidâiyye) ve ortaokul (mekteb-i rüştiye) tahsilini Elmalılı'da tamamlamıştır.⁵⁹ Hafızlığa kendi çabasıyla başlamıştır. Neredeyse hafızlığı yarılacağı ev halkı bu durumdan haberdar olmuştur. Hafızlığı tamamlama hususunda büyük bir çaba sarf ederek sanılandan daha kısa sürede sonuca ulaştığı anlaşılmaktadır.⁶⁰ Yazır'ın tahsil hayatındaki en önemli olay, on beş yaşında iken dayısı Mustafa Efendi'yle İstanbul'a gelişidir. Bu olay Elmalılı'nın düşünce yapısını şekillendirecek hocalarla tanışmasını sağlamıştır. Dayısı ile İstanbul'da medrese medrese dolaşmış ve kendisine hoca olarak Kayserili Mahmut Hamdi Efendiyi seçerek Ayasofya Medresesine yerleşmiştir.⁶¹ Burada hocasının kendisine sorduğu sorulara verdiği cevaplarla ve hocasıyla girdiği sınıfın düzeyinin üstünde diyaloglarla kısa sürede hocasının beğenisini kazanmıştır. Hatta hocasının onu kendisinden sonra yerini dolduracak kişi olarak görmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁶² Elmalılı Ardından Mekteb-i Nüvvâbî⁶³ birincilikle bitirerek önemli bir başarıya imza atmıştır. Elmalılı icazetini alışının akabinde 1906 yılında Beyazıt Dersiâmı olmuştur.⁶⁴ Arkasından Şeyhülislamlık mektûbî kaleminde⁶⁵ görev yapmıştır. Yazır bu görevinden sonra müderrisliğe devam etmiş, Mekteb-i Nüvvâb'da Fıkıh, Medrese-i Mütihazsîn'de⁶⁶ Usûl-i Fıkıh, Süleymaniye Medresesinde Mantık, Mülkiye Mektebinde⁶⁷ Vakıf Hukuku dersleri okutmuştur.⁶⁸

Elmalılı bu gayretlerinin bir neticesi olarak 1919 yılında Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile memuriyet yaptığı

---

⁵⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *agmd*, s. 57

⁶⁰ Fatma Paksüt, *agm*, s. 3 Elmalılı'nın hafızlığını tamamlarken bir hocadan ders alıp almadığı konusunda ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶¹ Paksüt, *agm*, s. 5; Yavuz, *agmd*, s. 57; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Müellifin Hal Tercemesi, İst. 1979

⁶² Paksüt, *agm*, s. 4

⁶³ Hukuk fakültesi

⁶⁴ Paksüt, *agm*, s. 5

⁶⁵ Yazı İşleri Müdürü

⁶⁶ Yüksek ihtisas medresesi

⁶⁷ Siyasal Bilgiler Fakültesi

⁶⁸ Yavuz, *agmd*, s. 57; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Metalip ve Mezahip*, İstanbul, h. 1341, Önsöz, s. 10

kurumlar lağvedilince açıkta kalmış⁶⁹ ve evinde inzivaya çekilerek ilmî incelemelerle meşgul olmayı tercih etmiştir.⁷⁰ Bu dönemde bir geliri olmadığından maddi sıkıntılar yaşamıştır.⁷¹

Türkiye Büyük Millet Meclisin’de alınan karar neticesinde⁷² dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi ve yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki’nin ısrarı ile Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe tercümesinin Mehmet Akif Ersoy’a, tefsirinin de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a verilmesi uygun görülmüştür. Akif tercümeyi Elmalılı da tefsiri yazmaya başlamış ve şair Akif bir müddet sonra Mısır’a giderek ilk tercümelerini Elmalılı’ya göndermiştir. Akif, o dönemde Türkçe ibadetin gündemde olması ve kendi tercümesini beğenmemesi nedeniyle bir müddet sonra tercümeden vazgeçtiğini bildirmiştir. Akif’in bu görevi bırakması neticesinde Diyanet İşleri Reisliği tercüme görevini de Elmalılı’nın yapmasını uygun bulmuştur. Fakat Elmalılı Kur’ân’ı Türkçeye layıkıyla çevirebileceğini düşünmediği için bu teklifi kabul etmek istememiş; ancak ilgili makamlar tefsir ile birlikte tercümenin de yapılması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Neticede yapılacak tefsire meal olarak tercüme ilave edilmesi şartıyla Elmalılı bu teklifi de kabul etmiştir.⁷³

Elmalılı’nın eserlerinde genellikle sade Türkçe kelimeleri tercih ettiği görülmektedir.⁷⁴ Elmalılı bu gerçeği Hak Dîni Kur’ân Dili isimli tefsirinin mukaddimesinde şöyle ifade etmektedir: *“Bu vazifenin teveccühü dolayısıyla ben de dilimin dönebildiği kadar bir tefsir ve meal tarzında bu eseri yazmaya çalıştım. Meâlin mümkün olduğu kadar sade ve veciz olmasına gayret ettim. Bununla beraber şimdiye kadar mukarrer olan edebiyatımızda kullanılanla kullanıla lisanımızın öz malı olmuş kelimeleri, klişe haline gelmiş bazı terkipleri, cemîleri, iktizasına göre kullanmakta taassuba saptım.”*⁷⁵

---

⁶⁹ Yavuz, *agmd*, s. 57

⁷⁰ Torunuyla yapılan bir görüşmede torunu, Elmalılı’nın inziva yıllarından vefatına kadar camiye gitme dışında evinden hiç çıkmadığını, hatta pencereden dışarıya bile bakmadığını ifade etmiştir.

⁷¹ Yavuz, *agmd*, s. 58

⁷² Yavuz, *agmd*, s. 58

⁷³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, Önsöz, İst. 1979

⁷⁴ Yavuz, *agmd*, s. 58

⁷⁵ Elmalılı, Önsöz

Bununla birlikte Elmalılı'nın Türk dilinin öz malı haline gelen Arapça, Farsça ve batı kaynaklı kelimeleri de eserlerinde kullanmayı ihmal etmediği görülmektedir. İlmî ve dinî konulara ilişkin yazılarında ise oldukça ağır ve ağıdalı bir üslup kullandığı, yer yer seçici cümleler kurduğu, mantık örgüsü sağlam uzun cümleler kullanmaktan çekinmediği de görülmektedir.⁷⁶ Ayrıca Elmalılı Kur'ân'ın Arabî oluşuna da vurgu yaparak Türkçe Kur'ân ifadesinden rahatsızlığını da dile getirdiği de görülmektedir.⁷⁷

Elmalılı, müfessirliğinin yanı sıra özellikle Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh sahasında içtihat ehliyetine sahip bir âlim olduğunu kendisi ifade etmiştir. Nitekim Fıkıh alanında kendini geliştirmiş bir âlim olarak Elmalılı delillerini ve illetlerini bilip anlamadan hükümleri ezberleyip nakletmenin fıkıh bilmek olmadığını ifade etmiştir.⁷⁸

Daha çok müfessirliğiyle tanınan Elmalılı esasında önemli kelimelerden biridir. Her ne kadar kelama dair müstakil bir eseri olmasa da, tefsîrinde kelâmî konulara ilişkin değerlendirme ve tespitlerde bulunmuştur.⁷⁹

Elmalılı yine dil alanında da çalışmalarına devam ederek Arapçayı ileri düzeyde olmak üzere Farsça ve Fransızca dillerini öğrenmiştir.⁸⁰ Ayrıca tasavvuf da ilgilendiği görülmektedir. Tefsirini hazırlarken vahdet-i vücûd konusunda yer yer tenkit ettiği İbnu'l-Arabi'den bol miktarda alıntı yapması ve zaman zaman sufi meşrepli bir üslup kullanması tasavvufî temayülünün işaretleri sayılabilir. Ayrıca onun Şabaniyye tarikatına mensup olduğu da iddia edilmektedir.⁸¹

Elmalılı'nın aynı zamanda sanatçı bir kişiliğe de sahip olduğunu söyleyebiliriz. Mûsikiye de aşına olan Elmalılı'nın sanatçı kişiliği daha çok

---

⁷⁶ Yavuz, *agmd*, s. 58

⁷⁷ Elmalılı, c. I, s. 15

⁷⁸ Yavuz, *agmd*, s. 58

⁷⁹ Mustafa Akman, *Kelâmî Perspektifte Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017, c. X, Sayı:50, s. 834, 839

⁸⁰ Paksüt, *agm*, s. 7

⁸¹ Yavuz, *agmd*, s. 58-59; Halvetîlik tarikatının Cemâliyye kolunun en önemli şubesi olan Şa'bâniyye, ismini kurucusu Şa'bân-ı Velî den alan bir tarikattır. Orta anadoluda ve İstanbul'da yaygınlık kazanmış, hatta İslam ülkelerinde de tesir icra etmiştir.

hattatlığında ortaya çıkar. Sülüs, nesih, talik ve celî türünde çeşitli levhalar yazmıştır. Çağdaşlarının arasında benzerine az rastlanan geniş kültürlü bir din âlimi olan Elmalılı Muhammed Hamdi, batılı bazı yazarların mantık ve felsefe kitaplarını tercüme etmek, pozitivism, materyalizm ve tekâmül nazariyesi başta olmak üzere çeşitli felsefî sistemleri eleştirmek suretiyle felsefede de söz sahibi bir âlim olduğunu göstermiştir.⁸² Kısa sayılabilecek ömründe birçok ilmî alanda söz sahibi oluşu, Elmalılı'ya döneminin seçkin âlimlerinden biri olma vasfını kazandırdığı söylenebilir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, 27 Mayıs 1942 tarihinde uzun müddet müptela olduğu kalp yetmezliğinden İstanbul Erenköy'de damadının evinde vefat etmiş ve babasının da metfun bulunduğu Sahrayıcedid mezarlığına defnedilmiştir.⁸³

1.1.2. Siyasî Hayatı

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır döneminin siyasî çalkantılarından uzak kalamayarak meşrutiyet idaresinin savunuculuğunu yaparak İttihat ve Terakki Cemiyetinin İlmiye şubesine üye olmuştur.⁸⁴ 1908 yılında Antalya mebusu seçilen Elmalılı⁸⁵ II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesi sürecinde de fetvayı esas teşkil eden müsveddeyi kaleme almıştır.⁸⁶ I. Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulduktan sonra Elmalılı'ya Evkaf Nazarlığı⁸⁷ teklif edilmiştir. O dönemde politikaya girmek istemediği için başlangıçta bu teklifi geri çeviren Elmalılı, bu defa padişahın yazılı emriyle yeniden teklif edilen bu görevi kabul etmek zorunda kalmıştır.⁸⁸ Kurtuluş Savaşı esnasında Damat Ferit Paşa ve hükümetinin istifa

---

⁸² Yavuz, *agmd*, s. 58-59

⁸³ Paksüt, *agm*, s. 16; Yavuz, *agmd*, s. 58; Elmalılı, Önsöz

⁸⁴ Yavuz, *agmd*, s.57

⁸⁵ Paksüt, *agm*, s. 6

⁸⁶ Recep Çiğdem, *Elmalılı Hamdi Yazır ve Abdülhamid'in Hal'i*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, 2015, s. 418

⁸⁷ Vakıflar Bakanlığı

⁸⁸ Paksüt, *agm*, s. 9

etmesi sebebiyle Elmalılı'nın nâzırlığı da sona ermiştir. Ardından ayan meclisine⁸⁹ üye seçilen Elmalılı'nın bu görevi de üç sene sürmüştür.⁹⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul Hükümetinde görev yapması nedeniyle İstiklal Mahkemesince gıyabında idama mahkûm edilmiştir. Bu kararın ardından Ankara'da kırk gün tutuklu kalan Elmalılı'nın serbest bırakıldığı görülmektedir. Mahkeme kararlarının gizli olması nedeniyle Elmalılı'nın hangi suçlamadan dolayı idama mahkum edildiği, hangi durumdan ötürü idam cezasının uygulanmadığı bilinmemektedir. Ancak Elmalılı'nın İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olması ve Abdülhamid'in hal'inde rol almasının neticesinde serbest bırakıldığı düşünülmektedir.⁹¹

Elmalılı'nın siyasette de aktif bir şekilde rol aldığı görülmektedir. Siyaseti bıraktıktan sonra ilmî çalışmalara hız veren Elmalılı'nın siyasî alanda bu kadar aktif roller üstlenmiş olmasına rağmen o dönemdeki siyasî yapıyla alakalı herhangi bir yorumda bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1.1.3. Eserleri

Daha çok müfessir kimliğiyle tanınan Elmalılı'nın tefsirin dışındaki alanlarda da eserler ve makaleler kaleme aldığı görülmektedir.

1.1.3.1. Yayınlanmış Eserleri

1.1.3.1.1. Hak Dîni Kur'ân Dili

Cumhuriyet idaresinin, temel İslâmî kültürün millete kendi eliyle öğretilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle TBMM'de Meclisin kararı ve Diyanet

---

⁸⁹ Ayan Meclisi Osmanlı devletinin Meşrutiyet sistemi içerisinde senato benzeri bir kurum olup, seçilmiş milletvekillerinin oluşturduğu Kanûn-i Esâsiye göre kurulmuş yasama organıdır.

⁹⁰ Ali Kozan, *Bir Türk-İslam Mütefekkeri: M. Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi*, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, 2015, s. 374

⁹¹ Yavuz, *agmd*, s.57, 58; Kozan, *agm*, s. 374

İşleri Reisliğinin teklifi ile bir tefsir hazırlatılmasına karar verilmiştir.⁹² Elmalılı'nın kaleme aldığı dokuz ciltten oluşan ve on iki yılda tamamlanan⁹³ bu eserin ilk baskısı 1935 yılında yapılmıştır. Daha sonra 1936 ve 1938, 1960, 1979 tarihlerinde evlatları ve torunları aracılığıyla yeni baskıları yayınlanmıştır.⁹⁴ 1992⁹⁵ ve 2015⁹⁶ yıllarında ise eser sadeleştirilerek yayınlanmıştır. 2015 yılında ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından eser Osmanlıca olarak basılmıştır.⁹⁷

Böyle bir eserin on iki yılda hazırlanamayacağını, bu gibi eserler için daha uzun bir süre çalışılması gerektiğini ifade eden Elmalılı,⁹⁸ 1934 yılında kalp krizi geçirmesi neticesinde tefsirini tamamlayamamaktan endişelendiği için çalışmasını oniki yıla sığdırmak zorunda kalmıştır.⁹⁹

Elmalılı'nın tefsirinde İslam dünyasındaki tasavvufî, mezhebî, felsefî ve fikrî akımları kendi Kur'ân anlayışına göre değerlendirdiği görülmektedir.¹⁰⁰

Elmalılı'nın Kur'ân'ı incelemek anlamak isteyenlerin onu usulüne uygun olarak Arapça yoluyla ve rivayet tefsirlerinden anlamaya çalışmasının zaruri olduğunu belirtmesine rağmen¹⁰¹ Hak Dîni Kur'ân Dili'nin felsefî yönü ağır basan bir dirayet tefsiri olduğu görülmektedir.¹⁰²

Elmalılı Kur'ân'ın tefsirinde ilk olarak Kur'ân'ın kendisini, ikinci olarak hadislerde bulunan tefsirleri, üçüncü olarak sahabe ve tabiinin tefsir açıklamalarını

---

⁹² A.Cüneyd Köksal, Murat KAYA, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler (Elmalılı M. Hamdi Yazır)*, İst. 2013, s. 19; Elmalılı, Önsöz

⁹³ Paksüt, *agm*, s. 13; Elmalılı, Önsöz

⁹⁴ Elmalılı, Önsöz

⁹⁵ Bkz: Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili (Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boelli, Abdullah Yücel)*, İstanbul, 1992

⁹⁶ Bkz: Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili Tefsiri (Sadeleştirilenler: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay)*, Ankara, 2015

⁹⁷ Bkz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili (Osmanlıca Hat: Mahmut Bedreddin Yazır-Tıpkı Basım)*, İstanbul, 2015

⁹⁸ Elmalılı, Önsöz

⁹⁹ Fatma Paksüt, *agm*, s. 13

¹⁰⁰ Halis Albayrak, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Metodu*, Elmalılı Sempozyumu, Ank. 1993, s. 155

¹⁰¹ Elmalılı, Önsöz

¹⁰² S. Hayri Bolay, *Bir Filozof Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır*, Elmalılı Sempozyumu, Ank. 1993, s. 139

dikkate aldığını ve son olarak Arapça ve diğer ilimlerle yapılan çıkarımların neticesinde te'vile gittiğini beyan etmiştir.¹⁰³ Elmalılı tefsirinde Ebussud (ö.982/1574), Kadı Beydâvî (ö.685/1286), Zemaşerî (ö.538/1144) 'nin tefsirlerinin yanı sıra, Râzî (ö. 606/1210)'nin Tefsîr-i Kebîr'ini, Ebu Bekir Râzî (ö.666/1268) 'nin Ahkâm-ı Kur'ân'ını, Ebû Hayyan (ö. 745/1344) 'ın el-Bahru'l-Muhit'ini kaynak olarak kullandığını belirtmiştir.¹⁰⁴

1.1.3.1.2. Metâlip ve Mezâhip

Elmalılı Fransız Paul Janet ile Gabriel Sealles'ın birlikte yazdıkları "Histoire de la Philosophie" adlı Metafizik ve İlahiyat konularından bahseden felsefe tarihi kitabını 1923 yılında Fransızcadan Türkçeye çevirmiştir. Elmalılı'nın inzivaya çekildiği dönemin ilk yıllarında uzunca bir önsöz ile gerekli bulduğu notlar ve açıklamalar eklediği bu eseri Metalip ve Mezahip adıyla 1925 yılında yayınlanmıştır. Kitap Babanzade Ahmet Naim Bey (ö. 1934) tarafından İstanbul Dârülfünûn'da ders kitabı olarak okutulmuştur.¹⁰⁵ 1978'de bu kitabın yeni baskısı yayınlanmıştır.¹⁰⁶

1.1.3.1.3. İrşadu'l-Ahlaf fi Ahkâmi'l-Evkaf

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mülkiye mektebinde okutmak üzere 1911 de hazırladığı iki kısımdan oluşan bir ders kitabıdır.¹⁰⁷ Bu eserin yeni baskısı Diyanet Vakfı tarafından yapılmıştır.

1.1.3.1.4. Hz. Muhammed (sav) 'in Dini İslam

Elmalılı'nın şeyhülislamlık makamı adına, Anglikon Kilisesinin sorularına verilen cevapları içeren ve 12 makaleden oluşan¹⁰⁸ küçük bir risale mahiyetindeki

---

¹⁰³ Elmalılı, Önsöz

¹⁰⁴ Elmalılı, Önsöz

¹⁰⁵ Paksüt, *agm*, s. 13

¹⁰⁶ Bkz: Paul Janet, Gabriel Sealles, *Metâlib ve Mezâhib (Terc: Elmalılı M. Hamdi Yazır)*, İst., 1978

¹⁰⁷ Yavuz, *agmd*, s. 62

¹⁰⁸ A. Cüneyd Köksal, Murat KAYA, *age*, s. 29

eseridir.¹⁰⁹ Bu eserin daha sonra Elmalılı'nın çocukları tarafından bastırılan Hak Dîni Kur'ân Dili tefsirine eklendiği görülmektedir.¹¹⁰

1.1.3.1.5. Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu

Elmalılı'nın tefsir çalışmasından önce ismini koymadığı bu kâmus üzerinde çalışmaya başladığı ancak tamamlamaya muvaffak olamadığı görülmektedir. Daha sonra bu eser Sıtkı Güllü tarafından tamamlanıp, Avukat Ayhan Yalçın tarafından da baskıya hazırlanarak 1997 tarihinde yukarıdaki ismiyle beş cilt olarak basılmıştır. Fakat ne yazık ki bu eser tamamlanırken hangi kısımlarının Elmalıya ait olduğu ve hangi kısımların eklemeye olduğu dair bir ayırımın yapılmadığı anlaşılmaktadır.¹¹¹

1.1.3.1.6. Bazı Yazıları ve Makaleleri

Elmalılı'nın Sırât-ı Müstakim, Sebil-ür-reşad ve Beyanü'l-hak mecmualarında devamlı yazıları çıkmıştır. Aynı zamanda devrinin günlük gazetelerinde ilmî makaleler de yazmıştır.¹¹² Bunların yanı sıra Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'ye gönderdiği seferilikle alakalı bilgileri barındıran ufak bir broşür hacminde mektubun¹¹³ da olduğu görülmektedir. İlk makalesinin 5 Ekim 1908 de Beyânü'l-hak Mecmuasında yayımlandığı görülmektedir. Elmalılı'nın bilinmeyen sebeplerden dolayı bazı makalelerinin yarım kaldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Elmalılı'nın tespit edilebildiği kadarıyla makaleleri ve yazıları, sefer bahsi,¹¹⁵ Metâlip Mezâhip'e yazdığı önsöz de dahil edilerek A. Cüneyd Köksal ve Murat Kaya tarafından "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler (Din-Felsefe-Siyaset-Hukuk) Elmalılı M.Hamdi Yazır" başlığıyla kitap halinde yayınlanmıştır.

---

¹⁰⁹ Yavuz, *agmd*, s. 62

¹¹⁰ Fatma Paksüt, *agm*, s. 14

¹¹¹ A. Cüneyd Köksal, Murat KAYA, *age*, s. 21

¹¹² Elmalılı, *age*, Önsöz

¹¹³ Kaynaklarda "sefer bahsi" ya da "seferilik bahsi" şeklinde adlandırılmıştır. Bu yazı 2011 yılına kadar yayınlanmamıştır.

¹¹⁴ A. Cüneyd Köksal, Murat KAYA, *age*, s. 29

¹¹⁵ Sefer Bahsi, Hak Dîni Kur'an Dili tefsirinin 1979 daki baskısının VIII. ve IX. ciltlerinin baş kısmına eklenmiştir.

1.1.3.2. Yayınlanmamış Eserleri

Elmalılı'nın yayınlanmayan eserleriyle alakalı bilgilerin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklarda Elmalılı'ya ait niçin yayınlanmadığı ve akıbetlerinin ne olduğu bilinmeyen; usûl-i fıkha dayalı bir eserin, İstintacî ve İstikraî Mantık¹¹⁶ adında bir mantık kitabının, Huccetullahi'l-Bâliğa isimli tercümesinin,¹¹⁷ ve bir kısmı noksan divanının olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bu eserlerin içerikleriyle alakalı detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

---

¹¹⁶ İngiliz filozoflarından Alexandre Bain'e ait olan bu mantık kitabı Gabriel Compayré tarafından 1875'de Fransızca'ya çevrilmiş, Elmalılıda bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Elmalılı'nın Süleymaniye medresesinde mantık müderrisliği yaptığı dönemde bu kitabı ders kitabı olarak okuttuğu bilinmektedir.

¹¹⁷ Hak Dîni Kur'an Dili'ni tamamladıktan sonra başladığı bu çalışmayı fazla ilerletmeden vefat etmiştir.

¹¹⁸Elmalılı, Önsöz; Yavuz, *agmd*, s. 62; A. Cüneyd Köksal, Murat KAYA, *age*, s. 21

İKİNCİ BÖLÜM

1. BAZI İTİKÂDÎ MEZHEPLERDE HİDÂYET VE DALÂLET

Hidâyet ve dalâlet konularının Kelam ilmini de yakından ilgilendirmesi nedeniyle tezimizin bu bölümünde bazı itikâdî mezheplerin hidâyet ve dalâletten ne anladıklarını genel hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede Elmalılı Hamdi Yazır'ın hidâyet ve dalâlet anlayışıyla, bazı itikâdî mezheplerin ortaya koyduğu hidâyet ve dalâlet anlayışı arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları görmeye çalışacağız.

1.1. Bazı İtikâdî Mezheplerin Hidâyet ve Dalâlete Yaklaşımı

Dinî literatürde yer alan kavramlardan bir kısmı amelî bir kısmı da itikâdî konular arasında yer almaktadır. Kavramların terim anlamları kullanıldıkları alanlara göre belirlenmektedir. Hidâyet ve dalâlet kavramlarının itikâdî kavramlar olması hasebiyle bunların itikâdî mezhepler tarafından nasıl algılanıp tanımlandığı önemlidir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın hidâyet ve dalâlete yaklaşımını tespit etmeye çalıştığımız bu çalışmamızda konunun daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazı itikâdî mezheplerin yaklaşımına da yer vermenin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda öne çıkan belli başlı mezheplerden bazılarının konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

1.1.1. Cebriyye'nin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı

Cebriyye, kaderle ilgili görüşleri ile ön plana çıkan bir mezheptir. Hidâyet ve dalâlet konusu kader inancıyla ilintili olduğu için bu mezhebin kader konusuna yaklaşımına kısaca değinmek istiyoruz.

Cebriyye'ye göre insanın tercihinden bahsedilemez. İnsanın yaptığı işler kendi tercihleri olmadığı gibi, bu iş ve eylemlerde insanın irade ve gücü de yoktur. Dolayısıyla insan eylemlerini kendisi belirleyemez, insanın eylemlerini belirleyen yegâne varlık Allah (cc)'tır. Allah (cc) insanın fiillerinin yaratıcısıdır.¹¹⁹ Bu yaklaşıma göre insan senaryosunu Allah (cc)'ın belirlediği bir tiyatro oyuncusu gibidir. Senaryoda ne yazıldıysa onu harfiyen uygulamak zorundadır.

Cebriyye, hidâyet ve dalâletin Allah (cc)'tan olduğunu bildiren ayetlerden¹²⁰ hareketle, hidâyet ve dalâletin Allah (cc)'ın iradesiyle ortaya çıktığını, bu hususta kulun iradesinin bir etkisinin olmadığını öne sürmüştür. Kulun sorumluluğunu ortadan kaldırdığı için bu görüş sünnî ve mu'tezilî âlimlerce kabul görmemiştir.¹²¹ Söz konusu ayetlerden biri şöyledir: **“Allah (c.c.) kimi hidâyete erdirirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa asıl ziyana uğrayanlar onlardır.”**¹²² Bu ayette hidâyet ve dalâletin Allah (cc)'ın iradesi dışında gerçekleşmeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Yani Allah (cc) dilemediği müddetçe insanın sadece kendi çabasıyla hidâyet ve dalâleti tercih etmesi söz konusu değildir.¹²³ Ayrıca ayette Allah (cc) iradesinden hareketle meseleye yaklaşıldığı görülmektedir. Sadece bu ayeti ve bu manadaki ayetleri dikkate almak suretiyle meseleye yaklaşmanın kişiyi Cebriyye'nin savunduğu hidâyet ve dalâletin ortaya çıkışında tek etkenin sadece Allah (cc)'ın takdiri olduğu şeklinde hatalı bir sonuca götüreceği söylenebilir.¹²⁴

Cebriyye'nin hidâyet ve dalâletle ilgili görüşlerine katılmayan Fahreddin er-Râzî, (ö.606/1209) beş noktada Cebriyye'nin görüşlerini eleştirmektedir:

1) Eğer Allah (cc) kulunda dalâleti yarattıktan sonra kulunu iman etmekle yükümlü kılmış olsaydı, birbirine zıt olan iki fiili emretmiş olduğundan bu çelişkili durum mümkün olmazdı. Nitekim Kur'ân-ı Kerim **“Allah (c.c.) hiç kimseyi**

¹¹⁹ Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 85-87 ; Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, 1979, s. 168; Ahmet Turan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Samsun, 2000, s. 135

¹²⁰ Araf, 7/178, İsrâ, 17/97; Kehf, 18/17; Zümer, 39/36-37

¹²¹ Mehmet Bulut, *Hidâyet Dalâlet ve İnsanın Sorumluluğu*, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi s. 234

¹²² Araf, 7/178

¹²³ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)*, Tahran (Tarihsiz) c. XV, s. 58

¹²⁴ DİB, *age.*, c. II, s. 629

gücünün yetmediği şeyle yükümlü kılmaz.”¹²⁵ ayetiyle Cebriyye'nin görüşünün geçersizliğini ortaya koymaktadır.

2) Eğer Allah (cc) kulunu dalâlete sevk etmek suretiyle onu imandan men etmiş olsaydı, bu durumda Allah (cc)'ın kitaplar indirmesine ve peygamberler göndermesine gerek kalmazdı. Nitekim bir şeyin meydana gelmesi imkansızsa, onu elde etmeye çalışmak da yersizdir.

3) Allah (cc) şeytanı ve yandaşlarını, insanları dinden saptırmaları sebebiyle kötülemiş ve kullarına onlardan uzaklaşarak Allah (cc)'a sığınmalarını emretmiştir.¹²⁶ O halde Allah (cc)'ın kulunu dalâlete sevk etmek suretiyle kullarını saptırması nasıl düşünülebilir?

4) Allah (cc) Firavun'u ve Samiri'yi dinden saptırıcı kimseler¹²⁷ olarak ifade etmiş, onları kötüleyerek yolundan sapanların şiddetli şekilde cezalandıracağını bildirmiştir.¹²⁸ Bu durumda eğer Allah (cc) insanları saptırıp da onları kötülüyorsa, yapmadıkları şeyden dolayı Allah (cc)'ın onları kötülemesi mümkün değildir. Eğer Allah (cc) onlarla beraber insanları saptırdıysa, bu durumda da Allah (cc)'ın ortak olduğu bir konuda başkasını kötülemesi ortaya çıkmaktadır ki bu da imkansız bir durumdur.

5) Allah (cc) Kur'ân-ı Kerimde, dalâleti asilere, zâlimlere, kâfirlere izafe etmiştir.¹²⁹ Buradan hareketle hidâyet ve dalâletin Allah (cc)'a izafesinin mümkün olmadığı görülmektedir.¹³⁰

Netice itibariyle Cebriyye'nin insan iradesini yok saymak suretiyle hidâyet ve dalâleti yalnızca Allah (cc)'ın iradesine izafe etmesi insanın yaratılış gayesine terstir. Zira Allah (cc) insana akıl ve irade vererek onu imtihan için dünyaya

---

¹²⁵ Bakara, 2/286 ; ayrıca bkz: Hac, 22/87; Al-i İmran, 3/182

¹²⁶ Felak, 113/1-5; Nâs, 114/1-6

¹²⁷ Taha, 20/79, 85

¹²⁸ Sad, 38/26

¹²⁹ Bakara, 2/26, 264; İbrahim, 14/27; Mü'min, 40/28, 34

¹³⁰ Râzî, c. I, s. 356-357

göndermiştir. Hal böyle iken Allah (cc)'ın kulun iradesini devre dışı bırakarak dilediğini hidâyete erdirmesi, dilediğini de dalâlette bırakması söz konusu değildir.

1.1.2. Mu'tezilenin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı

Mu'tezile insan iradesinin kadere etkisi konusunda Cebriyye'nin tam tersi bir tutum sergileyerek insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu iddia etmektedir.¹³¹ Yani Mu'tezile'ye göre insanın başına gelen olumlu ya da olumsuz durumların kaynağı kendi iradesidir.

Mu'tezile hidâyeti Allah (cc)'ın hak yolu beyan etmesi, doğru yolu göstermesi şeklinde izah etmektedir.¹³² Mu'tezile'nin hidâyeti hakiki manasında değil doğru yolu göstermek, açıklamak, şeklinde mecâzî manada yorumladığı görülmektedir.¹³³ Ayrıca Mu'tezile'nin, bu görüşüyle hidâyet konusunu Allah (cc)'ın iradesini beyanla sınırlandırdığı da söylenebilir.

Hidâyetin tanımı konusunda mu'tezilî âlim İbrahim en-Nazzâm (ö. 231/845) ise hidâyeti "beyan" olarak tanımlamayıp, mü'minlerin iman ve itaatlerinin hidâyet olarak isimlendirilmesinin mümkün olduğunu ve bunun da Allah (cc)'ın hidâyeti olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴ Burada Allah (cc)'ın hidâyetinin mü'minlerin tercihlerinin neticesinde ortaya çıkan bir hidâyet olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımın Allah (cc)'ın hidâyetini kulun ortaya çıkardığı gibi bir anlamı da barındırdığı söylenebilir.

Bazı Mu'tezilî âlimler Allah (cc)'ın mü'minleri hidâyete erdirmesi konusunda iki görüş ileri sürmektedirler:

a) Bir kısmına göre Allah (cc) mü'minleri "muhtediler" olarak isimlendirerek hidâyete erdirmiştir. Buna delil olarak da "**Doğru yola iletilenlere gelince, Allah (cc) onların hidâyetlerini arttırır ve sakınmalarını sağlar.**"¹³⁵ ayetini getirmişlerdir.

¹³¹ Gölçük, *age*, s. 168; Turan, *age*, s. 126

¹³² el-Mâturîdî, *Tevîlatü'l-Kur'an*, Tahkik eden Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, 2003, c. I, s. 21; Nureddin es-Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, (terc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2005, s. 157

¹³³ Abdullatif Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul, h. 1327, s. 344-345

¹³⁴ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, İstanbul, 1928, c. I, s. 249

¹³⁵ Muhammed, 47/17

Bu görüşü savunanların hidâyeti beyan olarak ele aldıklarını ve hidâyet konusunda belirleyici faktörün insanın iradesiyle yaptığı tercih olduğunu ve Allah (cc)'in ortaya çıkan sonuca göre isimlendirme yaptığını savunduklarını anlamaktayız.

b) Bir kısmına göre ise de Allah (cc)'in isimlendirmek ve hüküm vermek suretiyle hidâyet ettiğini söylemek mümkün değildir, fakat O'nun halkın tamamına yol göstermek ve açıklama yapmak suretiyle hidâyet ettiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki "Allah (c.c.) mü'minlere hidâyet eder" görüşü onların tercihlerinin dünyadaki karşılığıdır. Tercihlerinin ahiretteki karşılığı ise Allah (cc)'in onları Cennete koymasıdır.¹³⁶ Bu görüşü esas alanların ise hidâyeti beyan olarak kabul etmekle birlikte hidâyetin ortaya çıkışında Allah (cc)'in iradesinden de bahsetmiş olmaları bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Nitekim hidâyeti beyan olarak ifade edenler hidâyetin ortaya çıkışında Allah (cc)'in iradesinden bahsetmemişlerdir.¹³⁷ Ayrıca bu görüşü esas alanların hidâyet ve dalâlet anlayışlarının, fiillerin ortaya çıkışında insan iradesinin etkili olduğunu kabul eden Mu'tezilî anlayıştan¹³⁸ farklılık arz ettiği görülmektedir.

Mutezilî âlimler kâfirlerin hidâyete ermeleri hususunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onların çoğunluğuna göre Allah (cc) yol göstermek ve açıklamak manasında kâfirlere de hidâyette bulunmuş fakat onlar bu hidâyetten yararlanamamışlardır. Yine bir kısım mutezilî âlime göre ise Allah (cc) kâfirlere sadece beyan edip yol göstermiştir. Çünkü Allah (cc)'in beyan ve çağrısı yalnızca onu kabul edenler için bir hidâyettir.¹³⁹

Mu'tezile, dalâleti de Allah (cc)'in "kulu sapık diye isimlendirmesi" olarak tanımlar.¹⁴⁰ Mu'tezilenin çoğunluğunun kabul ettiği başka bir dalâlet tanımı da şöyledir: "Kul kendi nefsinde sapıklığı ortaya çıkardığı zaman Allah (cc)'in onun sapıklığına hükmetmesidir."¹⁴¹ Mu'tezile hidâyette olduğu gibi dalâletin de kulun

---

¹³⁶ Eş'ârî, c. I, s. 325

¹³⁷ Mâturidî, c. I, s. 21; Sâbûnî, s. 157

¹³⁸ Turan, *age*, s. 126

¹³⁹ Eş'ârî, c. I, s. 248

¹⁴⁰ Sâbûnî, s. 157

¹⁴¹ Eş'ârî, c. I, s. 250

eylemleriyle ortaya çıktığını iddia etmektedir. Mu'tezile'nin dalâleti Allah (cc)'ın kula sapık adını vermesi ve kul kendisi sapıklığı ortaya çıkardığından onun sapıklığına hükmetmesi şeklinde algıladığı anlaşılmaktadır.¹⁴² Mu'tezile Allah (cc)'ın dalâlete sevk etmesi konusunda ise bir izahta bulunmamaktadır.¹⁴³

Mu'tezileye göre insan nasıl diğer eylemleri kendi iradesiyle gerçekleştiriyorsa, hidâyet ve dalâleti de yine kendi iradesiyle gerçekleştirmektedir.¹⁴⁴ Mu'tezile kelimacıları, kulu kendi fiillerinin yaratıcısı olarak görmesi neticesinde hidâyet ve dalâleti de kulun bir fiili olarak göstermekte ve Allah (cc)'ın hidâyetini hakikî manasında ele almayıp yalnızca beyan olarak ifade etmektedirler. Bunun yanında hidâyeti beyan olarak ifade ettikleri halde Allah (cc) iradesine de kısmi olarak yer veren anlayışı savunanların da olduğu görülmektedir. Allah (cc)'ın kâfirleri hidâyete erdirmesi konusunda ise farklı görüşler ortaya atmaktadırlar.¹⁴⁵ Dalâleti ise insanın dalâletle isimlendirilmesi ve insana sapık, şaşkın hükümlerinin verilmesi şeklinde ele almaktadırlar.¹⁴⁶

Netice itibariyle Mu'tezilenin hidâyet ve dalâletin ortaya çıkışını izah ederken özellikle Allah (cc) iradesinin hidâyet ve dalâlete etkisi konusunda sarıh bir anlayış ortaya koyamadıklarını, hidâyet ve dalâletin ortaya çıkışını da yalnızca insanın iradesine dayandırdıklarını görmekteyiz. Bu durum onları Allah'ın hidâyetini sadece beyân olarak isimlendirmeye sevk etmiştir. Mu'tezile'nin Allah iradesini devre dışı bırakan ve insan iradesini merkeze alan bir anlayışla hidâyet ve dalâleti izah etmeye çalışmalarının hatalı bir hidâyet ve dalâlet anlayışını ortaya çıkardığı görülmektedir.

---

¹⁴² Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, İstanbul, 2003, s. 388

¹⁴³ Eş'ârî, c. I, s. 250

¹⁴⁴ Kadî Abdülcabbâr, *Şerhu Usuli'l- Hamse*, 1988, s. 323

¹⁴⁵ Altıntaş, s. 253

¹⁴⁶ Gölcük, s. 324

1.1.3. Ehli Sünnetin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı

1.1.3.1. Eş'ârî'lere göre Hidâyet ve Dalâlet

Hidâyet ve dalâleti Allah (cc) iradesi bağlamında izah etmeye çalışan Eş'ârî, Allah (cc)'ın insanlara hidâyeti özel kıldığını ifade ederek bu durumu **“Allah (c.c.) kullarını selamet yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.”**¹⁴⁷ ayetiyle delillendirmektedir.¹⁴⁸ Yani Eş'ârî'ye göre hidâyet insanların tamamını kapsayıcı mahiyette değildir. Ona göre bu durum hidâyetin insanların bazısına özgü olduğunu gösteren bir delildir.

Hidâyeti biraz daha detaylandırarak izah etmeye çalışan Eş'ârî hidâyetin iki şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir:¹⁴⁹

1-Hakkı açıklamak, insanları hakka davet etme ve bu konuda deliller getirme yönüyle ortaya çıkan hidâyet. Bu tür hidâyeti, peygamberlere ve insanları Allah (cc)'ın dinine çağırarak herkese hamletmek mümkündür. Çünkü bu kimseler insanlara doğru ve hak olan yolu gösteren rehberlerdir. Allah (cc)**“Şüphesiz sen doğru bir yolu göstermektesin.”**¹⁵⁰ ayetiyle peygamberlerin bu yönüne dikkat çekmektedir. Bu ayetin önceki kısmı ise şöyledir: **“İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu dilediğimiz kullarımızı, sayesinde doğruya erdirdiğimiz bir ışık kıldık.”**¹⁵¹ Görüldüğü gibi burada kulların Kur'ân vasıtasıyla hidâyet bulduklarından bahsedilmektedir. Ayetin bu kısmını son kısmıyla irtibatlandırarak Hz. Peygamberin Kur'ân vasıtasıyla insanlara doğru yolu gösterdiği de ifade edilmektedir.¹⁵² Ayrıca Beydâvî bu ayette doğru yolun İslam olduğunu beyan

---

¹⁴⁷ Yunus, 10/25

¹⁴⁸ Eş'ârî, *el-İbane*, (basım yeri yok) 1948, s. 65, 66

¹⁴⁹ Bağdadî, s. 140

¹⁵⁰ Şura, 42/52

¹⁵¹ Şura, 42/52

¹⁵² Mehmet Vehbi, *Hulasatü'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an*, İst. 1969, c. XVI, s. 5172

ettikten sonra “letehdi” fiilinin “letehda” şeklinde de okunduğunu ve bu durumda ayetin “Allah (c.c.) sana elbette hidâyet eder.” manasına geldiğini belirtmiştir.¹⁵³

2-Allah (c.c.)’ın kullarının kalblerinde hidâyeti yaratması, onların da hidâyeti bulması şeklinde vuku bulan hidâyet. Nitekim bu türden hidâyeti “**Allah (c.c.) kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslam’a açar.**”¹⁵⁴ ayeti beyan etmektedir. Râzî ise bu ayetteki kalbin islamiyete açılması meselesini şöyle izah etmiştir:

“Kuldan imanın sadır olması, ancak onun kalbinde imanın daha faydalı olduğuna dair Allah (cc)’ın bir bilgi yaratmasından sonra olur. Kalpte böylesi bir bilgi meydana geldiğinde, kalp o işi yapmaya meyleder ve o kişinin nefsinde, o işi yapmak için daha fazla bir arzu meydana gelir ki, işte göğsün imana açılması budur. Ama kalpte Allah (cc)’a ve rasûlüne iman etmenin gerek dînî gerekse dünyevî hususlarda büyük bir fesada sebebiyet vereceğine ve büyük zararlara yol açacağına dair bir bilgi meydana gelirse bu durumda onun bu zannı Allah (cc)’a ve rasûlüne iman etmekten şiddetle nefret etmesine yol açar ki Allah Teâlâ’nın onun kalbini son derece daraltmasından murad budur.”¹⁵⁵ Râzî’nin hidâyetin ve dalâletin kalpte yaratılması konusunda Eş’ârî’den farklı olarak hidâyet ve dalâleti bilgiyle ilişkilendirdiği görülmektedir. Ayrıca Râzî’nin kalbin islama açılması noktasında insan iradesini de göz önünde bulundurduğu görülmektedir.

Eş’ârî’nin ifade ettiği birinci türden hidâyet bütün mükellefleri içine alır. İkinci türden hidâyet ise sadece hidâyet edilenleri kapsamaktadır. Bu tür hidâyet yalnızca Allah (cc)’ın güç yetirebileceği hidâyettir. Dolayısıyla peygamberlerin hidâyeti bu seviyeye asla ulaşamayacaktır. Çünkü peygamberlerin hidâyeti açıklamak ve davet etmekle sınırlı bir hidâyettir.¹⁵⁶ Eş’ârî’nin birinci türden hidâyetin bütün insanları kapsadığını ifade etmesine rağmen ikinci türden hidâyetin ise yalnızca hidâyete erenleri içine aldığını ortaya koymasıyla hidâyete farklı anlamlar yüklediğini söyleyebiliriz. Birinci türden hidâyetin yani sadece

---

¹⁵³ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, Beyrut, 2001, c. II, s. 953

¹⁵⁴ En’am, 6/125

¹⁵⁵ Râzî, c. XIII s. 178

¹⁵⁶ Bağdadi, s. 140, 141; Abdülkahir el-Bağdadi, *El-Fark Beynel Fırak*, Beyrut, 1990, s. 340

peygamberlerin tebliğini hidâyet olarak ifade etmenin eksik bir hidâyet anlayışını ortaya çıkardığı kanaatindeyiz. Nitekim peygamberler gönderildikleri toplumun tamamına tebliğde bulunmalarına rağmen tebliğe muhatap olan insanların hepsi hidâyete ermemiştir. Dolayısıyla bizim çalışmamızın başında ifade ettiğimiz hidâyet, doğru yolu göstermenin yanında o yola girmeyi de içeren bir hidâyettir.¹⁵⁷ Eş'ârî'nin bahsettiği ikinci türden hidâyet ise yalnızca Allah (cc) iradesine dayalı bir hidâyettir. Üstelik sadece hidâyete erenleri kapsamaktadır. Eş'ârî'nin ikinci türden hidâyeti sonuca götüren hidâyet olarak ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu tür hidâyetin sadece Allah (cc)'ın elinde olduğunu ifade etmesi, hidâyete erenlerin Allah (cc)'ın dilemesi neticesinde hidâyete ulaştıklarını ortaya koymaktadır. Bu durumun hidâyete erdiren iradenin Allah (cc) iradesi olduğu anlayışını ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Eş'ârî'nin iki tür olarak ifade ettiği hidâyet esasında hidâyetin Allah (cc) irâdesi ve peygamberlerin (hidâyete çağırınların) hidâyete etkisini ortaya koyan tek türde bir hidâyet olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla burada iki tür olarak ifade edilen hidâyetin, aslında iki farklı türde hidâyet olmadığı burada Eş'ârî'nin sadece hidâyetin iki boyutunu ortaya koyduğu görülmektedir.

Eş'ârîler dalâlet konusunda da hidâyetteki anlayışı benimsemişlerdir. Onlara göre Allah (cc) nasıl hidâyeti insanın kalbinde yaratıyorsa, dalâleti de o şekilde yaratmaktadır.¹⁵⁸ Eş'ârîler bu düşünceden hareketle Allah (cc)'ın saptırdığı kimseyi adaletiyle saptırdığı anlayışını benimsemişlerdir.¹⁵⁹ Eş'ârî âlimlerinden Bakillânî'ye (ö.403/1013) göre ise dalâlet Allah (cc)'ın yaratmasıylaadır. Allah (cc) kâfirlerin dalâletini çirkin ve fâsid yaratmak suretiyle onları saptırmıştır. Allah (cc)'ın onları saptırması, göğüslerini daraltmak ve ihtidayı ortaya çıkaracak kudretlerini devre dışı bırakmak suretiyle olmaktadır.¹⁶⁰

---

¹⁵⁷ DİB, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, 2010, s. 257

¹⁵⁸ Eş'ârî, s. 55

¹⁵⁹ Abdülkahir el-Bağdadi, *Usulu'd-Din*, İstanbul, 1928, s. 141

¹⁶⁰ Şerafeddin Gölcük, *Bakillânî ve İnsanın ve Fiilleri*, 1997, s. 329

Netice itibariyle Eş'ârîlerin Allah (cc) iradesi çerçevesinde "hidâyet ve dalâleti" izah etmeye çalıştıkları görülmektedir. Eş'ârîlerin hidâyet ve dalâleti izah ederken Allah (cc)'ın iradesine vurgu yapmakla birlikte, kulun iradesi meselesini açık olarak ortaya koyamadıkları göze çarpmaktadır.¹⁶¹ Bununla birlikte kulun iradesini tamamen yok sayan Cebriyye'nin anlayışını da benimsemediğini görmekteyiz.

1.1.3.2. Mâturîdî'lere Göre Hidâyet ve Dalâlet

İmam Mâturîdî her fiilin hakikat manasında hem Allah (cc)'a hem de kula izafe edildiği bir kader anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışın neticesi olarak; Mâturîdî'ye göre kul bir fiili özgür iradesiyle yapmak ister, Allah (cc) da onu halk eder.¹⁶² İnsanın fiilerinin asıl yaratıcısı Allah (cc)'tır. Bununla beraber insanın yaptığı iş insana nisbet edilir.¹⁶³ Mâturîdî hidâyet ve dalâlet konularını da benimsediği bu kader anlayışı çerçevesinde şekillendirmektedir.

Mâturîdî hidâyet kavramının üç manada kullanıldığını ifade etmektedir: Birincisi Mu'tezile'nin benimsediği "açıklamak" yani (beyan) manasındadır. İkincisi "Allah Teâlânın kulu doğru yola iletmesi ve hak yoldan sapmaktan korumasıdır." Üçüncüsü hidâyetin "Allah (c.c.)'ın bizim için hidâyeti yaratmasını istemesi" manasında olmasıdır; çünkü hidâyet, fiili olması açısından Allah (cc)'a nispet edilmiştir. Dolayısıyla kul hidâyette olmayı diler, Allah (cc) da hidâyeti yaratır.¹⁶⁴ Bunun neticesinde İmam Mâturîdî insanların bir kısmının kendi tercihleriyle hidâyeti seçtikleri, geri kalan kısmının ise Allah (cc)'ın dininden ve ona itaat etmekten yüz çevirdikleri için dalâlet üzere olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca hidâyet bulma ya da dalâlette olma konusunda asla cebrin olmadığını da altını çizer.¹⁶⁵ Nitekim Allah (cc) "**Dinde zorlama yoktur.**"¹⁶⁶ ayetiyle insanların

¹⁶¹ Altıntaş, *age*, s. 259-390

¹⁶² Bekir Topaloğlu, *Mâturîdî, DİA*, İstanbul, 2003, c. XXVIII, s. 154; M. Sait Yazıcıoğlu, *Ma'turîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988, s. 28-29

¹⁶³ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, Tashih eden Dr. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 226; Gölcük, *age*, s. 170

¹⁶⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, Tahkik eden Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, 2003, c. I, s. 21

¹⁶⁵ Mâturîdî, *Kitabü't-Tevhid*, Tashih eden Dr. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 288

tercihlerinde özgür olduğu ve onlar için herhangi bir zorlamanın olmadığını ifade etmiştir.

Mâturîdî, Mu'tezilenin hidâyeti beyan olarak kabul etmelerini eleştirerek şu ayeti delil olarak getirmiştir: **“Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin; bilakis, Allah (cc) dilediğine hidâyet verir.”**¹⁶⁷ Mâturîdîye göre eğer hidâyet mu'tezilenin iddia ettiği gibi sadece beyandan ibaret olsaydı, Hz. Peygamber herkese doğru yolu gösterir, onlarda hidâyete ererdi. Ayrıca Allah (cc)'ın “dilediğini saptırması ve dilediğini de hidâyete erdirmesi”¹⁶⁸ de söz konusu olamazdı. Çünkü Allah (cc)'ın doğru yolu açıklaması bütün insanlar için geçerlidir. Herkes aynı beyanı işittiği halde bazılarının hidâyette olması bazılarının dalâlette olması izah edilemezdi.¹⁶⁹ Mâturîdî'ye göre bu durumdan dolayı Mu'tezilenin iddia ettiği gibi hidâyetin beyan olarak kabul edilmesi mümkün değildir.

Maturîdî dalâlet konusunda da Mu'tezilenin kabul ettiği anlayışı eleştirerek Allah (cc)'ın insanı dâl (sapık) olarak bulmasının ve sapık olarak isimlendirmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Maturîdî'ye göre hidâyetin ortaya çıkışında olduğu gibi dalâletin ortaya çıkışı da insanın kendi seçimiyle alakalıdır. Allah (cc) insanın seçimine göre dalâleti yaratmaktadır.¹⁷⁰

Mâturîdî'ye göre; fiile yönelmek, onu seçmek ve o fiili yapmak insanın işidir. Her şeyin yaratıcısı olan Allah (cc), insan fiillerinin de yaratıcısıdır. Dolayısıyla fiil gerçekleşme yönünden insana, yaratma yönünden Allah (cc)'a aittir.¹⁷¹ Buna göre insan; hidâyet ve dalâletten dilediğini tercih eder. Kulun bu tercihinin göre de Allah (cc) hidâyeti veya dalâleti yaratır. Allah (cc) önce insana kitabı hak olarak indirmiştir. Bu kitapta insanın lehine ve aleyhine olan tüm hususları açıklamıştır. İşte bu durumda insan hidâyeti tercih ettiğinde kendi lehine, dalâleti tercih ettiğinde kendi aleyhine tercih etmiş olacaktır. İnsan her iki hususta da özgürdür.

---

¹⁶⁶ Bakara, 2/256

¹⁶⁷ Kasas, 28/56

¹⁶⁸ Fâtır, 35/8

¹⁶⁹ Sâbûnî, s. 154

¹⁷⁰ Mâturîdî, s. 314; Sâbûnî, s. 154

¹⁷¹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ankara, 2003, s. 45-46

Allah (cc) insanın hidâyeti ya da dalâleti benimsemesi hususunda asla baskı ya da zorlamada bulunmamıştır.¹⁷² İnsan hidâyeti ve dalâleti tercih hususunda tamamen kendi iradesiyle kararını vermektedir.¹⁷³

Maturîdî'nin hidâyet ve dalâleti insanın tercihleri doğrultusunda izah etmeye çalıştığını, Allah (cc)'in da insanın bu tercihi doğrultusunda hidâyeti ve dalâleti yaratacağı görüşünü benimsediğini söyleyebiliriz. Maturîdî'nin hidâyet ve dalâleti insanın iradesiyle irtibatlandırarak Eş'ârî'den farklı bir anlayış ortaya koyduğunu görmekteyiz.

1.1.4. Şia'nın Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı

Şia Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra imamet konusunda görüş farklılıklarının neticesinde siyâsî bir temayül olarak ortaya çıkmaya başlayan ve zamanla Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye şeklinde fırkalara ayrılan bir mezheptir.¹⁷⁴ İmâmiyye fırkası hidâyet ve dalâlet konusunu imametle ilişkilendirerek imamların birtakım gizli ilimlere sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁵ Bu görüşü esas alan şia mensupları imamları hidâyet kaynağı olarak görmektedirler. Bu anlayış gizli ilme sahip olan imamın bu ilmiyle ona tabi olanları hidâyete erdirdiği şeklinde bir düşünceyi ortaya çıkarmaktadır.¹⁷⁶

Şiî inancına göre Hz. Peygamber'e ilaveten Hz. Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve ayrıca imam kabul edilen dokuz kişi Ehl-i beyt kapsamına girmektedir.¹⁷⁷ Yine Şiî inancına göre Ehl-i Beyt masum (ismet) yani günahsızdır.¹⁷⁸ Şiî âlim Ebû Cafer İbn Bâbaveyh el-Kummî (ö.381/991) Ehl-i Beytin sahip olduğu ayrıcalıklı özellikleri şöyle ifade etmektedir:

¹⁷² Bkz. Hud, 11/12; Ra'd, 13/40; Zümer, 39/41

¹⁷³ Altıntaş, *age*, s. 257

¹⁷⁴ Ethem Rûhi Fıġlalı, *Çaġımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İzmir, 2004, s. 117-118

¹⁷⁵ Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul, 2009, s. 52

¹⁷⁶ El- Kummî Ebû Ca'fer Muhammed B. Ali İbn Bâbeveyh, *Risâletu'l-İ'tikâdâtî'l-İmâmiyye* (Şiî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları, çev. Ethem Ruhi Fıġlalı), Ankara, 1978, s. 146

¹⁷⁷ Mustafa Öz, *Ehl-i Beyt*, DİA, c. X, s. 499

¹⁷⁸ Hüseyin Karaman, *Şia'da bir Hidâyet Rehberi olarak Ehl-i Beyt ve "Nuh'un Gemisi" Benzetmesi*, Marife, sayı, 3, 2004, s. 176

“Bizim onlar hakkında inancımız şudur: Onlar, Allah (cc)’ın kendilerine itaat etmeyi emrettikleri ulu’l emr olan kişilerdir. Onlar insanların üzerine şâhittirler. Selam üzerlerine olsun. Onlar, onun ilminin hazinesi, vahyinin açıklayıcıları ve tevhidinin rükünleridir. Onlar hata ve yanlışlardan korunmuşlardır. Onlar, Allah (cc)’ın kendilerinden kirleri giderdiği ve tertemiz temizlediği kimselerdir. Onların mucizeleri ve delilleri vardır. Yıldızlar gök ehlinin emniyeti olduğu gibi onlar da yeryüzünün emniyetidir. Onlar bu ümmet içinde Nuh’un gemisine benzetilebilir. Ona binen kurtulur ve bağışlanma kapısına ulaşır. Onlar Allah (cc)’ın kerim kullarıdır. Ondan önce söz söylemezler ve onun emriyle hareket ederler. Ve selam üzerlerine olsun, onlar hakkında şu inancı taşıyoruz: Onları sevmek imân, onlardan nefret küfürdür. Onlara itaat Allah (cc)’a itâat, onlara itâatsizlik Allah (cc)’a karşı gelme; onların dostu Allah (cc)’ın dostu ve düşmanları da Allah (cc)’ın düşmanlarıdır.”¹⁷⁹ Burada değinilen şîi kaynakların “sahih”, “müstefiz” veya “mütavahir” olduğunu kabul ettikleri ve muhtemelen bu özelliğinden dolayı genelde senedsiz nakledilen sefine hadisinde şöyle buyrulmuştur: “Ehl-i Beytim Nuh’un gemisi gibidir. Binen kurtulur, binmeyen boğulur.” Bu hadisten yola çıkarak dinî konularda ehl-i beyte sığınanlar cehennem azabından korunacak, onlara uymayanlar ise Tufanda Allah (cc)’ın azabından korunmak için dağa sığınanlara benzer. Çünkü dalâlet dalgaları ile tufan dalgaları arasında fark yoktur.¹⁸⁰

İmamlar konusunda yukarıda ifade edilen anlayışa sahip olan El-Kummî buna ek olarak “**Ey İnsanlar! Allah (cc)’a itaat edin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin.**”¹⁸¹ ayetinde buyruk sahibi olanları Hz. Peygamberin “Onlar (imamlar) hidâyet eden ve hidâyet edilenlerdir” şeklinde açıkladığını iddia eder¹⁸² Ayrıca Kurân-ı Kerim’de iki türlü önderden (imam) bahsedildiğini iddia

---

¹⁷⁹ El- Kummî, *age*, s. 109-110

¹⁸⁰ Karaman, *agm*, s. 178-179

¹⁸¹ Nîsâ, 4/59

¹⁸² El- Kummî, *age*, s. 146

eder ki bunlar: Doğru yola götüren (İmâmu'l-Huda) ve sapıklığa götüren önderler (İmamu'd-Dalâle)dir. ¹⁸³

Netice itibariyle Şianın İmâmiyye fırkası hidâyetin tanımına yer vermediği ve nasıl ortaya çıktığı konusunda ise sadece Ehl-i beyte-İmamlara tabi olma şeklinde bir anlayış geliştirdiği, bundan öte bir izahta bulunmadığı görülmektedir. İmamiyye fırkası hidâyet konusundaki görüşlerini insanların hidâyet ve irşadlarını üstlenmiş bir imamın varlığına inanmak mahiyetindeki imamet anlayışı çerçevesinde şekillendirmiştir.¹⁸⁴ İmamiyye fırkasının bu görüşlerinden hareketle, İmama tabi olmanın hidâyette olmakla, imamı reddetmenin ise dalâlette olmakla eş değer olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmalarımız neticesinde Şia'nın hidâyet ve dalâlet anlayışı konu başlığı altında bir çalışmanın olmadığı ve Şia'yla alakalı çalışmalarda da bu başlık altında konunun ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İmâmiyyenin dışında kalan şîî fırkalarının hidâyet ve dalâlet konusuna yaklaşımlarına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Bu bölümde Cebriyye'nin, Mu'tezile'nin, Şia'nın ve Ehl-i Sünnet'in hidâyet ve dalâlet anlayışlarını ortaya koymaya çalıştık. Sonraki bölümde ise Elmalılı'nın meseleye yaklaşımını detaylı olarak ele alacağız. Hidâyet ve dalâletin bazı itikâdî mezhepler tarafından nasıl ele alındığını bilmek konunun daha iyi anlaşılması adına oldukça önemlidir. Hal böyle olunca Elmalılı'nın hidâyet ve dalâlete yaklaşım keyfiyetini anlamak daha kolay olacaktır.

---

¹⁸³ El- Kummî, *age*, s. 121

¹⁸⁴ Fiğlalı, *age*, s. 155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'DA

HİDÂYET VE DALÂLET

Hidâyet ve dalâlete yaklaşımını tespit etmeye çalıştığımız Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın hidâyet ve dalâleti nasıl tanımladığını, hidâyet ve dalâletin ortaya çıkışında etkili olan unsurları nasıl anladığını ve konuyla alakalı tespit ve yorumlarını ayrıntılarıyla çalışmamızın bu bölümünde ele almaya çalışacağız. Elmalılı'nın bu yönünü Hak Dîni Kur'ân Dili tefsiriyle sınırlı tutacağımızı ifade etmek isteriz. Buradan hareketle Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili tefsirine göre hidâyet ve dalâlete yaklaşım biçimlerine geçebiliriz.

1.1. Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Elmalılı'ya Göre Hidâyet

1.1.1. Hidâyet Kavramının Tanımı

Hidâyet kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de "hidâyetün" şeklinde doğrudan geçmediği, hidâyetin "hdy" kelimesinin türevleriyle ifade edildiği görülmektedir.¹⁸⁵ "Hdy" kökünden türeyen kelimeler Kur'ân'da değişik fiil sigaları ve isimleriyle birlikte üç yüzün üzerinde yer almaktadır.¹⁸⁶ Elmalılı "hdy" kökünden türemiş bir isim olan hüdâ kelimesinin hem lâzım¹⁸⁷ ve hem de müteaddî¹⁸⁸ olduğunu beyan etmektedir. Yani "hüdâ" hem "hidâyete ermek/doğruyu bulmak", hem de "hidâyete erdirmek/doğruya ulaştırmak" anlamına gelmektedir. Elmalılı "hüdâ" kelimesinin sözlük anlamını, "hidâyet yolu göstermek ve istenen şeye ulaştırmak, rehber,¹⁸⁹ hakikati doğrudan göstermek,¹⁹⁰ doğru yol gösteren delil,"¹⁹¹ şeklinde

¹⁸⁵ Bkz: Bakara, 2/2, 16, 26, 53, 97; Âl-i İmrân, 3/8, 73, 86, 96, 138; Nisa, 4/51, 168, 175

¹⁸⁶ Tunç, *agm*, s. 427

¹⁸⁷ Geçişsiz fiil

¹⁸⁸ Geçişli fiil

¹⁸⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İst. 1979, c. I, s. 483

¹⁹⁰ Elmalılı, c. III, s. 1961

tanımlamaktadır.¹⁹² Zemahşerî (538/1144) 'nin de hüdâyı Elmalılı'nın tanımına yakın şekilde "insanı arzu edilen şeye ulaştıran kılavuzluk" olarak tanımladığı görülmektedir.¹⁹³ Beydâvî (ö. 685/1286) 'nin de hüdâyı "istenen şeye yol göstermek" şeklinde Zemahşerî'yle benzer şekilde tanımladığı görülmektedir.¹⁹⁴ Râzî ise hüdâyı kısaca "yol göstermek" olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁵ Ayrıca Râzî, "**Semud'a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.**"¹⁹⁶ ayetini delil göstererek Zemahşerî'nin tanımını eleştirmektedir. Çünkü bu ayette Semud kavmine doğru yol gösterildiği halde, onlar körlüğü tercih etmekle arzu edilenin aksi bir tercihte bulduklarına dikkat çekilmektedir.¹⁹⁷ Yani burada Semud kavmi hidâyette olmayı arzu etmiyor ve neticede hidâyeti tercih etmiyorlar. Zemâhşerî'nin tanımında arzu edilen şeye kılavuzluk vurgusu yapılıyor, ancak burada Semud kavmi tarafından arzu edilmese de bir kılavuzluğun bir hidâyetin söz konusu olduğu görülmektedir. Râzî'nin bu eleştirisine binaen herkesi kapsayan bir hidâyet anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Râzî'nin "hüdâ"nın tanımında "arzu edilen/istenen" kısmını neden kabul etmediğine az önce değinmiştik. Râzî'nin bu eleştirisiyle Zemahşerî'nin "hüdâ"nın tanımında kullandığı "arzu edilen/istenen" ifadesini Elmalılı'nın ve Beydâvî'nin de kullanması nedeniyle Râzî'nin onları da dolaylı olarak eleştirmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Elmalılı'nın, son dönem meal çalışmalarında Fâtiha suresindeki "doğru yola ilet" şeklinde anlam verilen¹⁹⁸ "İhdinâ" fiiline "bize hidâyet et" anlamını verdiği görülmektedir. Elmalılı "İhdinâ" fiiline bu anlamın dışında başka bir anlam

---

¹⁹¹ Elmalılı, c. VI, s. 4439

¹⁹² Elmalılı, c. I, s. 167

¹⁹³ Zemahşerî, *Keşşâf (Metin-Çeviri)*, İstanbul, 2016, c. I, s. 133

¹⁹⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, 2001, c. I, s. 22

¹⁹⁵ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, (Tarihsiz), c. I, s. 19

¹⁹⁶ Fussilet, 41/17

¹⁹⁷ Râzî, c. XXVI, s. 113

¹⁹⁸ Bkz: Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Ankara, 2002; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Kerim ve Meâl-i Kerîm*, İst. 1972; Mustafa Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Ankara, 2015, s. 31; Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an'ın Türkçe Meali*, İstanbul 2011, s. 35; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara, 1980, s. 1

vermenin taassup olacağını belirtmektedir.¹⁹⁹ Nitekim Elmalılıyla aynı dönemde yaşamış ve onunla aynı hassasiyeti paylaşan Ömer Nasûhi Bilmen (ö. 1971) de “ihdinâ” kelimesine aynı anlamı vermiştir.²⁰⁰ Elmalılı’nın bu anlayışı tefsîrinin mukaddimesinde belirttiği gibi kelimelerin anlamının buharlaşması konusunda hassas bir tutuma sahip olduğunun bir göstergesidir.²⁰¹ Ayrıca Elmalılı’nın Kur’âni terimlerin birebir Türkçe karşılıklarının verilmesini doğru bulmadığını da anlamaktayız.

Elmalılı, hidâyetin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Hidâyet istenene ulaştırarak şeye lütuf ve letafetle işaret etmektir.”²⁰² Elmalılı bu tanımında yer alan lütuf kavramının şiddetin karşılığı olan yumuşak muamele olduğunu, letafetten kastın da incelik olduğunu belirtmektedir.²⁰³ Elmalılı’nın hidâyeti İslâm’a girme şeklinde ifade ettiği de görülmektedir.²⁰⁴ Dolayısıyla Elmalılı’nın kastettiği hidâyetin Mu’tezilenin sadece beyan²⁰⁵ olarak tanımladığı hidâyetten farklı olarak neticeye ulaşana kadar güzel muamele ve nezaketle kılavuzluk etmeyi barındırdığı görülmektedir.

Elmalılı’nın Zemahşerî’nin tanımına benzer şekilde “istenene ulaştırarak şey” şeklinde tanımladığı kısımda “istenen” ifadesini eleştiren Râzî’nin ise hidâyeti “bir kimseye sapıklık ve azgınlık yoluna uymasın diye, doğruluk yolunu izah etmek” şeklinde tanımladığı görülmektedir.²⁰⁶ Râzî’nin tanımında Elmalılı’nın tanımından farklı olarak “istenen/arzu edilen” ifadesinin yer almadığı görülmektedir.

Elmalılı’nın tanımına yakın mahiyette bir tanım ortaya koyan İbn Kuteybe’nin ise kelimenin temel anlamının “yol gösterme, kılavuzluk etme” olduğunu belirttikten sonra bu yol göstericiliğe; peygamberlerin dâvetini, Allah

---

¹⁹⁹ Elmalılı, c. I, s. 119

²⁰⁰ Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur’ân’ı Kerimin Türkçe Meâli Alisi ve Tefsîri*, İstanbul, 1984, c. I, s. 9

²⁰¹ Bkz; Elmalılı, Önsöz, s. 14

²⁰² Elmalılı, c. I, s. 119

²⁰³ Elmalılı, c. I, s. 119

²⁰⁴ Elmalılı, c. IV, s. 2630

²⁰⁵ Mâturidî, c. I, s. 21

²⁰⁶ Râzî, c. X, s. 12

(cc)'in canlılara verdiği hayatı sürdürme yeteneğini ve yine Allah (cc)'ın dilediğine lutfettiği başarıyı örnek olarak zikretmektedir.²⁰⁷

Ragıp el-İsfahâni²⁰⁸ (V.yy/XI.yüzyılın ilk çeyreği) ise “lutufla kılavuzluk etme” şeklinde tanımladığı hidâyeti, Elmalılı'dan daha detaylı ele alarak bütün yaratıklara ve özellikle insana yol gösterme şeklinde anladığı ve Kur'ân'daki bütün hidâyet kavramlarını içinde buldukları ayetlerin genel kompozisyonu çerçevesinde dört gruba ayırdığı görülmektedir. İsfahânî bunları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Hidâyet yüce Allah (cc)'ın akıl, zeka ve zaruri bilgilerle donatmış olduğu her insanı kapsayacak şekilde genel bir yol göstermesidir. Bu türden hidâyet, herkesi içine alan kapsamlı bir yol göstermedir. Herkes akıl ve idrakına göre bu hidâyetten nasiplenecektir. Nitekim Allah Teâla **“Bizim rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yol gösterendir.”**²⁰⁹ buyurmak suretiyle bu genel hidâyete işaret etmektedir. Bu ayeti İsfahâni'den farklı olarak ele alan İbn Abbas, Sâid b. Cübeyr ve es-Süddî ise şöyle izah etmişlerdir: Allah (cc) her bir şeye kendi türünden onun öbür tekini, eşini vermiş, sonra da onunla iletişim kurma yolunu, yiyecek elde etme, içecek elde etme ve meskene sahip olma yolunu göstermiştir.²¹⁰ Ayet bu şekilde anlaşıldığı takdirde burada kastedilen hidâyetin bütün canlılar için geçerli olduğu ve sadece doğru yolu gösterme anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. İsfahâni ise bu ayetteki hidâyeti doğru yolu göstermek manasında alarak hidâyete geniş bir açıyla yaklaşmış Allah (cc)'ın bütün insanlığa doğru yolu gösterdiğini ifade etmektedir.

2. Peygamberlerin insanları doğru yola dâvetleri ve peygamberlere ilâhî kitapların gönderilmesi neticesinde ortaya çıkan hidâyettir. **“Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler**

²⁰⁷ İbn Kuteybe, *Te'vili Müşkili'l Kur'ân*, Kahire, 2006, s. 414

²⁰⁸ Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hicrî V. Milâdî, XI. Yüzyılın ilk çeyreğinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz: Ömer Kara, *Râgıb el-İsfahâni*, DİA., İstanbul, 2007, c. XXXIV, s. 398

²⁰⁹ Tâhâ, 20/50

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire, 2002, c. VI, s. 185-186

yapmayı, namaz kılmayı, zekat vermeyi vahyettik.”²¹¹ ayeti bu duruma işaret etmektedir. Elmalılı hidâyetin yaratıcısının Allah (cc) olduğunu, peygamberlerin görevlerinin sadece uyarmaktan ibaret olduğunu ve onların insanları doğru yola getiremeyeceklerini ifade etmektedir.²¹² Elmalılı'nın peygamberlerin insanları doğru yola çağırmasını Isfahânî'nin anladığı mahiyette bir hidâyet olarak anlamadığını görmekteyiz.

3. Sadece kişiye doğru yolu göstermekle kalmayıp, kişinin hem dünyada hem ahirette kurtuluşa ermesini sağlayıcı nitelikte hidâyete eren kişinin elde ettiği tevfik şeklinde olan hidâyettir. Bu tür hidâyete **“Allah (c.c.) doğru yolda olanların doğruluğunu (hidâyetini) artırır.”**²¹³ ayetinde işaret edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında insanın çabasının doğru yolu bulması ve bu yoldan ayrılmaması açısından ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân'da bazı peygamber eşleri ve çocuklarının doğru yol kendilerine gösterildiği halde bile bu uğurda gayret sarf etmedikleri ve helak olanların arasında yer aldıkları görülmektedir.²¹⁴

4. Ahirette insanların cennete girmelerini sağlayan bir yol göstermedir ki bu tür hidâyet ahirette ikram edilecek lütuf ve ihsandır. Bu anlamda; **“Allah (c.c.) kendi yolunda öldürülenlerin işlerini boşa çıkarmaz. Onları doğru yola eriştirir, durumlarını düzeltir. Onları kendilerine anlattığı cennete koyar.”**²¹⁵ mealindeki ayetler bu duruma işaret etmektedir. ²¹⁶ Elmalılı'nın Isfahânî'nin örnek verdiği bu ayetlerin tamamını tefsir etmeden geçtiği ve ahirette ikram edilecek hidâyet konusuna değinmediği görülmektedir.

Elmalılı hidâyetin sadece gösterivermek veya yola götürüvermek hatta nihayete kadar götürüvermek yöntemlerinden biriyle gerçekleşebileceğini belirterek

---

²¹¹ Bkz: Enbiya, 21/73; Şuara, 26/208; Ra'd, 13/7

²¹² Elmalılı, c. IV, s. 2962

²¹³ Meryem, 19/76; Ayrıca bkz: Ankebut, 29/69; Muhammed, 47/17

²¹⁴ A'raf, 7/83; Hud, 11/42-43

²¹⁵ Muhammed, 47/4-6

²¹⁶ Isfahânî, s. 538; Tunç, *agm*, s. 28-29; Yavuz, *agm*, s. 474

bunların ilkinin irşad, ikincisine ise Isfahânî'nin de dile getirdiği tevfiik olarak nitelendirmektedir.²¹⁷

Elmalılı'ya göre hidâyet hayra teşvik edici bir kılavuzluktur. Her isteğe rehberlik etmek hidâyet olarak nitelendirilemez. Bunun neticesinde Elmalılı hırsıza yol göstermenin, rehberlik etmenin hidâyet olarak değerlendirilemeyeceğini de ifade etmektedir.²¹⁸ Nitekim Elmalılı **“Artık onları cehennem yoluna yöneltip götürün.”**²¹⁹ ayetinde de “ühdû” kelimesine “hidâyet etmek” anlamını vermediği görülmektedir. Bu ayette yer alan “ühdû” kelimesinin hakîkî manada hidâyeti içermediği, bu kelimenin mecâzî manada kullanıldığını ifade etmektedir.²²⁰ Nitekim Elmalılı'yı doğrulayıcı mahiyette ayette ki bu ifadeye mecâzî mana veren İbn Abbas'ında da “ühdû” kelimesinin “yönlendirmek”, “yol göstermek”, “sürmek” manasına geldiğini ifade ettiği görülmektedir.²²¹ Elmalılı'yla birebir örtüşmesine de Elmalılı gibi Kur'ân-ı Kerim'de hidâyeti ifade eden kelimelerin farklı anlamlarda kullanıldığına değinen Zerkeşi (ö. 794/1392) ise *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* isimli eserinde “hüdâ” kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de onyediy farklı anlamda kullanıldığına dikkat çekerek bunları: Beyan²²², Din²²³, İman²²⁴, Dâvetçi²²⁵, Yol bulma²²⁶, İrşad etmek²²⁷, Peygamber ve Kitap²²⁸, Hz.Muhammed (s.a.v)²²⁹, Kur'ân²³⁰, Tevrat²³¹, Hidâyet etmek²³², Delil²³³, Tevhid²³⁴, Sünnet²³⁵, İslah etmek²³⁶, İlham etmek²³⁷, Tevbe etmek²³⁸ şeklinde sıralamaktadır.

---

²¹⁷ Elmalılı, c. I, s. 119

²¹⁸ Elmalılı, c. I, s. 119

²¹⁹ Saffat, 37/23

²²⁰ Elmalılı, c. I, s. 119

²²¹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Kahire, 2003, c. XII, s. 396

²²² Bakara, 2/5

²²³ Âl-i İmran, 3/73

²²⁴ Meryem, 19/76

²²⁵ Ra'd, 13/7; Enbiya, 21/ 73

²²⁶ Nahl, 16/16

²²⁷ Fatıha, 1/6

²²⁸ Bakara, 2/38 Zerkeşi, c. I, s. 103-104

²²⁹ Bakara, 2/159; Muhammed, 47/32

²³⁰ Necm, 53/23

²³¹ Mü'min, 40/53

²³² Teğabun, 64/11

Elmalılı'nın "hüdâ" kelimesiyle Kur'ân'ı ilişkilendirdiği de görülmektedir. Buna **"Doğrusu biz o hidâyeti işitince ona iman ettik."**²³⁹ ayetini örnek verebiliriz. Elmalılı'nın ayette geçen "hüdâ" kelimesine Kur'ân manasını verdiğini görmekteyiz.

Elmalılı "istenene ulaştırarak şeye lütuf ve letafetle işaret etmek" şeklinde tanımladığı hidâyetin her türden yol göstermeyi içermediğini sadece hayra çağırmanın hidâyet kapsamında değerlendirileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Elmalılı'nın hidâyeti nezaketle hayra çağırarak şeklinde tanımladığı görülmektedir. Ayrıca Elmalılı'nın hidâyeti sadece rehberlik etme manasında kullanmadığı bazen İslâm'ı tercih etme, Kur'an gibi anlamlarda da kullandığı görülmektedir. Elmalılı kelimenin vücutlarını gözetmiş gibidir. Mu'tezile ve Cebriyye gibi ideolojik ve katı mezhebî bir tavır içerisinde değildir.

1.1.2. Hidâyet Çeşitleri

Özellikle hidâyeti ortaya çıkaran iradenin hangi irade olduğu sorusuna itikâdî mezhepler tarafından da cevap arandığını önceki bölümde ele aldık. Kur'ân-ı Kerim'de de hidâyetin ortaya çıkışında etkili olan unsurlara değinildiği görülmektedir. Örneğin **"Allah (c.c.) dilediğine hidâyet verir."**²⁴⁰ ayetinde hidâyetin Allah (cc) iradesiyle gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Başka bir ayette ise **"Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa kendi zararına sapmış olur."**²⁴¹ buyrulurak insanın çabasının hidâyetteki rolüne vurgu yapılmaktadır. Elmalılı da hidâyet ve dalâleti ortaya çıkaran iradeye değinmektedir. Dolayısıyla hidâyeti ortaya çıkaran iradenin, Kur'ân'ın ve Peygamber'in, âlimlerin hidâyetteki rollerinin daha iyi anlaşılması

---

²³³ Bakara, 2/258

²³⁴ Kasas, 28/57

²³⁵ Zuhruf, 43/22

²³⁶ Yûsuf, 12/52

²³⁷ Tâhâ, 20/50

²³⁸ A'raf, 7/156

²³⁹ Cin, 72/13

²⁴⁰ Kasas, 28/56

²⁴¹ İsrâ, 17/15

adına konuyu, menşei (kaynağı) bakımından hidâyet ve vasıta bakımından hidâyet başlığı altında ele almayı uygun gördük.

1.1.2.1. Menşei Bakımından Hidâyet

Hidâyete kaynaklık teşkil eden iradenin Allah (cc) iradesi mi yoksa insan iradesi mi olduğu itikâdî mezhepler tarafından tartışıla gelen konulardan biridir. Biz de iki iradeyi göz önünde bulundurarak meseleye Elmalılı'nın nasıl yaklaştığını ele almaya çalışacağız.

1.1.2.1.1. Hidâyet Allah (cc)'a Aittir

Elmalılı, hidâyet konusunu ele alırken Allah (cc) iradesinin hidâyetin ortaya çıkışında nasıl bir etkiye sahip olduğuna dair önemli izahlarda bulunmuştur. Allah (c.c.)'ın hidâyetini özellikleri, türleri ve cinsleri şeklinde sınıflandırmayı uygun gören Elmalılı, Allah (cc)'ın hidâyetinin özellikleri ve türleri itibariyle sayılmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.²⁴² Buna mukabil Allah (cc)'ın hidâyetini cinsleri itibariyle şöyle sınıflandırmaktadır:

1- Allah (cc)'ın insanı ruhanî ve cismânî kuvvetlerle bilinçlendirmesi, insana iç ve dış duygularının, akıl ve irade gücünün hayvânî ve nefsanî güçlerinin verilmesi ve devamlarının sağlanması açısından hidâyet. Elmalılı'nın burada hidâyeti "lütf ve latâfetle doğru yolu göstermek" manasında ele almadığı Allah'ın insanı doğru yolu bulabilecek özelliklerde yaratması şeklinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

2- Hak ile batılı, iyilik ve kötülüğü fark ettiren deliller ortaya koymak bakımından hidâyet ki, "**Semud'a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.**"²⁴³ ayeti buna örnek teşkil etmektedir. Elmalılı'nın bu ayeti yorumlarken Râzî'ye yakın bir görüş sergilediği görülmektedir. Nitekim Râzî'de bu ayetin hidâyetin Allah (cc)'tan olduğuna delil teşkil ettiğini bildirmektedir. Ayetin "**onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler**" kısmını

---

²⁴² Elmalılı, c. I, s. 119, 120

²⁴³ Fussilet, 41/17

yorumlarken; bir kimsenin, o şeyin bir körlük ve cehalet olduğunu bile bile, körlüğü ve cehaleti sevmeyeceği, bunu arzu edemeyeceği, hatta o körlük ve cehalette bir bilgi ve yol göstericiliğin bulunduğunu zannetmediği sürece asla ona rağbet etmeyeceğini belirten Râzî, bütün cehaletlerin kulun kendisinde meydana gelen bir cehalet neticesinde ortaya çıktığını savunur.²⁴⁴ Nitekim Râzî'ye göre Allah (cc)'ın kulun kalbinde hidâyeti tercih etmesini sağlayacak gücün kulda yaratılmadığı sürece kulun hidâyeti bulamayacağını savunduğu da görülmektedir.²⁴⁵ Râzî'nin de bu ayeti tıpkı Elmalılı gibi Allah (cc)'ın iradesine dayandırdığı görülmektedir. Elmalılı'ya göre **“Ona iki yolu göstermedik mi?”**²⁴⁶ ayetindeki hidâyet de bu türdendir. Bu iki ayete bakıldığında iyi ve kötü yani hayır ve şerrin Allah (cc) tarafından insanlara gösterildiği vurgulanmaktadır.

3- Resuller göndermek ve kitaplar indirmekle gerçekleşen hidâyettir. Elmalılı bu hidâyet çeşidine **“Ve onları kendi emrimizle hidâyete yönelten önderler yaptık.”**²⁴⁷ **“Şüphe yok ki bu Kur’ân en doğru yola iletir.”**²⁴⁸ ayetlerini delil olarak göstermektedir. Elmalılı'nın detaylarını ileride ayrı başlık altında ele alacağımız bu türden hidâyeti de Allah'ın hidâyetinin bir çeşidi olarak nitelediğini görmekteyiz.²⁴⁹ Bu türden hidâyetin, Elmalılı'nın hidâyeti tanımlarken “lütuf ve latâfetle yol göstermek” şeklinde ifade ettiği kısma örnek niteliği taşıdığı söylenebilir.

4-Vahiy ilham ve sâdık rüyalar gibi fevkalade yollarla, kalplerle sırları keşfetmek ve eşyayı hakikatte olduğu gibi gösterivermektir ki buna hidâyet-i hâssa denir. Çünkü bilhassa enbiya ve evliya için söz konusudur.²⁵⁰ Elmalılı böyle bir hidâyet türünden bahsetmişse de, tefsîrinde bu hidâyet türüyle alakalı detaya yer vermediği görülmektedir.

---

²⁴⁴ Râzî, c. XXVII, s. 113, 114

²⁴⁵ Râzî, c. XXVII, s. 114

²⁴⁶ Beled, 90/10

²⁴⁷ Enbiya, 21/73

²⁴⁸ İsrâ, 17/9

²⁴⁹ Bkz: Elmalılı, c. I, s. 120

²⁵⁰ Elmalılı, c. I, s. 120

Kurtubî (ö. 671/1273)'ninde hidâyeti Elmalılı'yla benzerlik gösteren mahiyette iki kısma ayırdığını görmekteyiz:

1. Yol göstericilik şeklindeki hidâyet. Bu peygamberlerin ve onlara tabi olanların yapabilecekleri hidâyettir. Allah (cc) Kur'ân'da peygambere hidâyete iletme imkanını verdiğiinden söz etmektedir. Bu türden hidâyet, göstermek davet etmek şeklindeki hidâyettir. Burada hidâyetin, hidâyete erdirme manasında ele alınmadığı, sadece içerisinde rehberlik bulunan bir hidâyetten bahsedildiği görülmektedir. Yani hidâyet davet etmek, yol göstermek şeklinde anlaşıldığında peygamberlerin tamamı hidâyetçidirler.

2. Teyit ve başarı (desteklemek ve tevfik) anlamına gelen ve yalnızca Allah (cc) 'a mahsus olan hidâyettir. Başka bir ifadeyle Allah'ın (c.c.) kalpte hidâyeti yaratmasıdır.²⁵¹ Burada kastedilen hidâyet, hidâyetin yaratılış anını kapsayan hidâyettir. Yani bu tür hidâyet kendisine rehberlik eden peygamberleri/vahyi dikkate almak suretiyle hidâyeti arzu eden kişinin kalbinde hidâyetin yaratılmasıdır. Bu türden hidâyet yalnızca Allah'a aittir. Peygamberlerin rehberlik etmek dışında kalplerde hidâyetin ortaya çıkmasını sağlamak gibi bir yetkileri bulunmamaktadır.

Elmalılı'nın yapmış olduğu bu sınıflandırmanın Isfahânî'nin ve Kurtubî'nin yaptığı sınıflandırmalara benzer nitelikte olduğunu görmekteyiz. Ancak Elmalılı'nın sıraladığı hidâyet çeşitlerini genel anlamda Allah (cc)'ın hidâyetinin cinsleri açısından sınıflandırılması olarak nitelendirmesi hidâyetin tamamının yaratıcısının Allah (cc) olduğu görüşünü destekleyici mahiyette olduğu söylenebilir. Elmalılı'nın bazı ayetlere getirdiği izahlarda Mu'tezile'nin aksi bir görüşü benimseyerek Maturîdî ve Eş'ârî²⁵² gibi hidâyetin yaratıcısının Allah (cc) olduğu yaklaşımını savunduğunu görebiliriz:

1. Elmalılı hidâyetin yaratıcısının Allah (cc) olduğu görüşüne ilişkin şu ayeti delil olarak getirmektedir: **“Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve**

---

²⁵¹ Kurtubî, I, s. 161

²⁵² Maturîdî, c. I, s. 21; Eş'ârî, s. 55

onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle neyi murad eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları saptırır (çünkü bunlar birer imtihandır).²⁵³ Elmalılı'ya göre bu ayette de ifade edildiği gibi hidâyetin yaratıcısı Allah (cc)'tır. O, hidâyetin yaratıcısının Allah (cc) olmasının tüm insanların hidâyete ermelerini zorunlu kılmadığını Allah (cc)'in herkesi hidâyete mecbur etmediğini de ifade etmektedir. Allah (cc)'ın hidâyeti yaratması ona talip olan yaratıklarının isteklerini yerine getirmek gibi uluhiyetinin ve rububiyetinin gereğidir.²⁵⁴ Bu manada Allah (cc)'ın hidâyeti yaratması insanların tamamının hidâyet ehlerinden olması sonucunu doğurmayacaktır. Görüldüğü gibi Elmalılı hidâyeti ortaya çıkaran iradenin Allah (cc) iradesi olduğunu ifade etmiş, hidâyetin salt insan iradesiyle ortaya çıkmasının mümkün olamayacağına atıfta bulunmuştur. Ayrıca hidâyeti Allah (cc)'ın yaratmasının icbarı ortaya çıkarmayacağına da altını çizmektedir.

2. Elmalılı'nın hidâyetin yaratıcısının Allah (cc) olduğuna dair delil olarak sunduğu diğer ayette ise şöyle buyrulmaktadır: **“İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? Diyecekler. De ki doğu da batı da Allah (cc)'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.”**²⁵⁵ Elmalılı ayette geçen Allah (cc)'ın doğru yola iletmesi ifadesini, hidâyetin Allah (cc)'ın arzu ve iradesine bağlı oluşuna delil göstererek, “yaratılıştaki ilâhi iradeye bağlı olmayan hiçbir şey bulunmadığı halde, bunun açıklanması, böyle bir yolu vermek ve ona hidâyet etmek, kulların kazanç ve iradelerine bağlı olmayıp, tamamen Allah (cc)'ın fazlı olduğunu” ifade etmektedir.²⁵⁶ Elmalılı buna ek olarak doğru yolu göstermenin, hakkı sevabı bildirmenin, resul göndermenin, kitap indirmenin, dış dünyada kılavuzlar göstermenin, iç alemde kalplere iyiyi kötüyü ilham etmenin Allah (cc)'ın tasarrufunda olduğunu vurgulamaktadır. Elmalılı hidâyetin ortaya çıkmasında

---

²⁵³ Bakara, 2/26

²⁵⁴ Elmalılı, c. I, s. 281

²⁵⁵ Bakara, 2/142

²⁵⁶ Elmalılı, c. I, s. 523

önemli olan bu unsurları saydıktan sonra, Allah (cc)'ın hidâyeti olmayınca insanın kendiliğinden bunu başaramayacağına vurgu yapmaktadır.²⁵⁷ Ayrıca Elmalılı Allah (cc)'ın her insanı hidâyete çağırdığını, ancak bu insanlardan bazılarının hidâyeti tercih edip felâha erdiklerini bildirmektedir. Nitekim Elmalılı **“Rableri tarafından hidâyet üzere dirler”**²⁵⁸ ayetinde hidâyete erişeceklerin önceki ayetlerde bahsedilen müttâkiler²⁵⁹ olduğunu belirtmektedir.²⁶⁰

Râzî ise Allah (cc)'ın kimi hidâyete ermiş olarak vasıflandırmışsa o kişinin hidâyete ermiş olacağını ifade etmektedir. Ayrıca o, aklî ve kesin delillerin, hidâyetin ancak Allah (cc) tarafından olduğuna işaret ettiğini de eklemektedir. Hidâyetin Allah (cc) tarafından olduğuna dair delillerini şöyle sıralamaktadır:

a- Bir şeyi yapıp yapmamak için bir sebebin olması gerekir. Sebepleri var eden Allah (cc)'tır.

b- Allah (cc)'ın bildiği şeyin aksinin olması imkansızdır. O halde Allah (cc)'ın iman edeceğini bildiği kimse, küfre muktedir olamaz.

c- Herkes iman ehlinden olmayı arzular. Bu arzuya rağmen küfür ortaya çıktığına göre bu durum onun kul tarafından değil, kulun dışındaki başka bir varlık tarafından meydana geldiğini göstermektedir.²⁶¹ Râzî'nin Allah (cc)'ın iradesinin hidâyete etkisini ele alırken ortaya koyduğu delillerin bazılarının anlaşılmasının güç olduğunu söylememizde yarar var. Örneğin son maddede herkesin imanın kendisinde bulunmasını arzuladığını ifade etmesiyle buna rağmen küfrün ortaya çıktığını dile getirmesinin anlaşılmasının güç olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eğer herkes imanı arzuluyorsa bu durumda herkes iman ehlinden olması gerekir. Yani herkes iman ehlinden olmayı arzuluyor da buna Allah mı engel oluyor? Küfür ortaya çıktığına göre bazı insanların küfrü arzuladıkları anlaşılıyor. Nitekim **“Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliğine seçmiş olur; kim de**

---

²⁵⁷ Elmalılı, c. VIII, s. 5897

²⁵⁸ Bakara, 2/5

²⁵⁹ Bakara, 2/3

²⁶⁰ Elmalılı, c. I, s. 203, 204

²⁶¹ Râzî, age, c. XV, s. 58, 59

doğruluktan saparsa kendi zararına sapmış olur.”²⁶² ayetinde hidâyet ve dalâletin sadece Allah (cc) iradesine bağlı olmadığı kulun tercihinin de belirleyici olduğuna işaret edilmektedir.²⁶³

Elmalılı'nın gerçek amaca götürecekt doğru yolun Allah (cc)'a ait olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Doğru yolu gösterenin, hak dini bildireninde Allah (cc) olduğunu bildirdiği görülmektedir.²⁶⁴ Doğru yolu gösterenin Allah (cc) olması insanların tamamının hidâyete ermesini gerektirdiği şeklinde bir netice çıkarmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.²⁶⁵ Çünkü Allah (cc) dileyseydi herkesin iradesini elinden alarak insanları doğru yola sevk ederdi. Ancak Allah (cc) bunu yapmamakla birlikte insanları hak ve batılı ayırt etme konusunda tercihlerinde serbest bıraktığı görülmektedir.²⁶⁶ Bu manada Allah (cc) insanların tamamının hidâyetini dilememiş, yalnızca hidâyeti seçenlere hidâyete dilemiştir.²⁶⁷

Elmalılı'nın hidâyetin Allah (cc)'a ait olmasını Allah (cc)'ın hidâyeti kullarının isteği ölçüsünde yaratması şeklinde anladığını söylemek mümkündür. Elmalılı'nın hidâyetin ortaya çıkışında Allah (cc) iradesinden bahsederken, Allah (cc) iradesini hidâyete erdiren mutlak otorite olarak gördüğünü bu hususta Ehli sünnet anlayışına sahip olduğunu görmekteyiz. Kısaca doğru yolu göstermek şeklinde ifade ettiği hidâyete açıklarken de Allah (cc) iradesini merkeze aldığını görmekteyiz. Bu açıdan Mu'tezile'nin tam zıddı bir hidâyete anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.2.1.2. İnsanın Çabasının Hidâyete Etkisi

Elmalılı hidâyete ele alırken meseleyi sadece Allah (cc) iradesi boyutuyla ele almamaktadır. Onun, hidâyetin ortaya çıkışında insan iradesine vurgu yapan ayetleri tefsir ederken insan iradesi ve çabasına da değindiği görülmektedir.

---

²⁶² İsrâ, 17/15

²⁶³ Bkz: Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 1998, Beyrut, c. XV, s. 35

²⁶⁴ Elmalılı, c. V, s. 3089

²⁶⁵ Beydâvî, c. I, s. 542

²⁶⁶ Tâberî, c. XIV, s. 177-179

²⁶⁷ Elmalılı, c. III, s. 2087

Kur'ân'a göre hidâyet mefhumu insanın hayatının akışını değiştiren, Allah (cc)'ın razı olduğu bir hayatın benimsenmesini sağlayan en önemli hadisedir.²⁶⁸ Kuşkusuz bu değişimin gerçekleşmesinde insanın çabası ve gayreti önemli bir etkidir. İnsan irade ve arzusunu kontrol altında tutarak meleklerden daha üstün olabilir. Buna mukâbil insan iradesini kötü yönde kullanıp kendini kötülüğe sevk ederek bu üstünlüğü kaybedebilir. Bu manada Kur'ân'da daima insanın harp meydanında bir nefer olduğunu bu meydanda kaybedenin ve kazananın daima kendisi olacağı hatırlatılmaktadır.²⁶⁹ Konuya ilişkin ayetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: **“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki o birçoğunu da bağışlar.”**²⁷⁰ Ayette insanın fiillerinden sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla insanın tercihlerinin olumlu ya da olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracağı Kur'ânî bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elmalılı İslam dininin bütün insanları hidâyete davet eden cihanşumûl bir din olduğuna vurgu yaparak bütün insanların hidâyete çağırılma noktasında eşit olduklarını dile getirmektedir.²⁷¹ Ancak insanların tamamının hidâyete çağırılması onların tamamının hidâyet ehlinden olacağı anlama gelmez. Bu hususta insanın aklını ve iradesini kulanmak suretiyle yaptığı tercih belirleyicidir. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle dile getirilmektedir: **“Eğer benden size bir hidâyet gelir de kim benim hidâyetime uyarsa artık onlar için bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”**²⁷² Ayette sadece hidâyeti tercih edenler için korkunun olmamasından bahsedilmemektedir. Yani kim kendine gelen hidâyete tabi olursa ona korku olmayacağı bildirilmektedir.²⁷³ Ayette insanın tercihine vurgu yapılarak her insanın hidâyet ehlinden olamayacağı bunun şartının da insanın akıl ve iradesini kullanarak hidâyeti tercih etmek olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir.

---

²⁶⁸ Bkz: En'am, 6/71

²⁶⁹ Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Ku'rân*, Beyrut, 1986, c. I, s. 55; Bkz: Bakara, 2/38; Yunus, 10/108; İsrâ, 17/15; Zümer, 39/41

²⁷⁰ şura, 42/30

²⁷¹ Elmalılı, c. I, s. 373

²⁷² Bakara, 2/38

²⁷³ Beydâvî, c. I, s. 60

Dolayısıyla insanların tamamının hidâyete çağrılması insanlığın tamamının hidâyette olması sonucunu ortaya çıkarmaz.

İnsanın hayatını yaptığı tercihleri şekillendirmektedir. İnsan tercihlerini hangi yönde kullanırsa elde edeceği kazanım da o yönde olacaktır. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerim'de **"Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur."**²⁷⁴ şeklinde dile getirilmektedir. Ayete göre insanın hayrı ve şerri tercih etmesi konusunda mecburiyetin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.²⁷⁵ Bu durum kulun tercihinin hidâyeti ortaya çıkışında ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim eğer hidâyet sadece Allah (cc) iradesine bağlı olsaydı bu durumda Allah (cc)'in peygamber ve vahiy göndermesine gerek kalmayacaktı. Elmalılı insanın kendisine bildirilen bu doğru yolu kabul edip etmeme noktasında iradesinde serbest olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁷⁶ Dolayısıyla hidâyetin ortaya çıkabilmesi için insanın hidâyette olmayı özgür iradesiyle tercih etmesi ve bu amacını gerçekleştirmek için gayret sarf etmesi önemlidir. Nitekim Allah (cc)'in kullarına hidâyet yolunu açmasının kulların gayretiyle yakından alakalı olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁷

Elmalılı Allah (cc)'in kafirleri, azgınlık yapıp hakka karşı koymaları, ilâhî hidâyeti reddetmeleri neticesinde hidâyete erdirmeyeceğini bildirmektedir.²⁷⁸ Görüldüğü gibi Elmalılı kafirlerin hidâyetten mahrum kalmalarını kendi tercihleriyle ilişkilendirmektedir. Nitekim bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de kimlerin hidâyete eremeyeceklerine ilişkin **"Allah (c.c.) zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez."**²⁷⁹ **"Şüphesiz Allah (cc) yalancı ve kafir olanı hidâyete erdirmez."**²⁸⁰ buyrularak hidâyetten mahrum kalanlar dile getirilmektedir. Bu ayetlerde de beyan edildiği gibi zâlim, kafir ve aynı zamanda yalancı olan insan bu durumunu

²⁷⁴ İsrâ, 17/15; Ayrıca bkz: Yunus, 10/108; Zümer, 39/41

²⁷⁵ Râzî, c. XX, s. 171

²⁷⁶ Elmalılı, c. V, s. 3172

²⁷⁷ Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, İstanbul, 2003, s. 80

²⁷⁸ Elmalılı, c. II, s. 878

²⁷⁹ Ali İmran, 3/86

²⁸⁰ Zümer, 39/3; Ayrıca bkz: Bakara 2/264

düzeltilmek için gayret etmediği sürece hidâyete eremeyecektir.²⁸¹ Başka bir ifadeyle insan Allah (cc)'ın rızasını istemedikçe, Allah (cc) da ona kendi rızasına götürür yolu göstermeyecektir.²⁸² Allah (cc)'ın dünyadaki kanunu şu şekilde gerçekleşmektedir: Kul, bir şey yapmaya niyetlenir, Allah (cc) da kulun bu niyetinin peşi sıra o şeyi yaratır. Dolayısıyla kafirlerin küfre niyetlenip onu istemeleri onların hidâyete ermelerini engellemektedir.²⁸³ Buna karşın kim Allah (cc)'a iman ederse Allah (cc) ona hidâyete verip başarıya ulaştırır ve doğruyu düşündürür.²⁸⁴ Dolayısıyla kul hidâyete olmayı ister ve arzular iradesini de bu yönde kullanırsa Allah (cc) da kulun hidâyetine hükmeder. Burada bir anormallik söz konusu değildir.²⁸⁵

Elmalılı'nın insanın iradesinin hidâyete etkisi konusunda ayrıntıya girmedikçe görmekteyiz. İslam'ın bütün insanları hidâyete davet ettiğini belirten Elmalılı, insanın bu yolu tercih edip etmeme konusunda özgür bırakıldığının da altını çizmektedir. Ayrıca kafirlerin kendi tercihleri sonucunda hidâyetten mahrum kaldıklarına da dikkat çekmektedir. Nitekim Elmalılı Allah (cc)'ın insana akıl ve din nimetlerini verdiğini ve insana doğru yolu göstermek suretiyle aklını hangi istikamette kullanacağını bildirdiğini ifade etmektedir.

Netice itibariyle hidâyete erme konusunda mutlak otorite Yüce Allah (cc)'a ait olsa da bu otorite keyfiliği ortaya çıkarmaz. Allah (cc) insanın iradesine göre kişiyi hidâyete erdirir ya da dalâlette bırakır. Bu manada hidâyetin vukû bulmasında insan iradesinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

1.1.2.2. Vasıta Bakımından Hidâyete

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlerin hidâyetteki rolleri **“Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık.”**²⁸⁶ ayetiyle dile getirilmektedir. Ayrıca bir başka ayette **“Bu (Kur'ân) bütün insanlığa bir açıklamadır; takvâ**

---

²⁸¹ Râzî, c. XXVI, s. 242

²⁸² Mevdûdî, c. III, s. 167

²⁸³ Râzî, c. XXVI, s. 242

²⁸⁴ Elmalılı, c. V, s. Teğabun 11

²⁸⁵ Altıntaş, *age*, s. 73

²⁸⁶ Bkz: Enbiya, 21/73; Şuara, 26/208; Ra'd, 13/7

sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür²⁸⁷ buyrularak Kur'ân-ı Kerim'in hidâyete olan etkisinden bahsedilmektedir. Elmalılı'nın peygamberlerin ve Kur'ân'ın hidâyetteki rollerine temas ettiği görülmektedir. Elmalılı'nın bunun yanı sıra âlimlerin hidâyete etkisene ilişkin tespitlerde de bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem Kur'ân'daki ilgili ayetlerin neticesinde hem de Elmalılı'nın konuyla ilgili tespitlerinin neticesinde konunun daha iyi anlaşılması adına konuyu vasıta bakımından hidâyet ana başlığı altında, peygamberlerin hidâyetteki rolü, Kur'ân'ın hidâyete çağırması ve âlimlerin hidâyete etkisi başlıkları altında ele almaya çalışacağız.

1.1.2.2.1. Peygamberlerin Hidâyetteki Rolü

Allah (c.c.), Kur'ân'da hidâyeti sadece tarif etmekle kalmamış, aynı zamanda insanlara hidâyeti yaşayarak öğreten ve insanları kendi dilleriyle hidâyete çağırın peygamberler de göndermiştir. Özellikle "hidâyete" kavramının tanımında ifade edilen rehberlik etme faktörü peygamberlerin rolünü ön plana çıkarmaktadır. Yine "hidâyete"nin tanımında yer alan "yolun sonuna kadar götürmek" açısından peygamberlerin hidâyete konusunda önemli görevleri olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberin hidâyete etkisi hakkında şöyle buyrulmaktadır: **"İnkâr edenler diyorlar ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavmin bir rehberi/hâdîsi vardır."**²⁸⁸ Ayette geçen "hâdî"(hidâyete eden) kavramına müfessirlerin farklı anlamlar verdiği görülmektedir. "Hâdî"yi Allah (cc)'a izâfe edenlerin yanısıra Hz. Peygambere, Hz. Ali'ye hamledenlerin de olduğu da görülmektedir.²⁸⁹ Ayrıca ayette geçen "hâdî"nin "mucize getiren yol gösterici" şeklinde anlaşıldığı da görülmektedir.²⁹⁰ Elmalılı ayetin siyakını dikkate alarak buradaki "hâdî"nin Allah

---

²⁸⁷ Âli İmrân, 3/138

²⁸⁸ Ra'd, 13/7

²⁸⁹ Suyûtî, c. VIII, s. 374-375; Râzî, c. XIX, s.13; Zemahşerî, c. III, s. 725; İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, Kahire, c. II, s. 343

²⁹⁰ Beydâvî, c. I, s. 504

(cc) olduğunu belirtmektedir.²⁹¹ Bu bağlamda o, hidâyeti yaratanın Allah (cc) olduğunu, peygamberlerin görevlerinin sadece uyarıdan ibaret olduğunu, onların hidâyetle yola getirme görevlerinin bulunmadığını ifade etmektedir.²⁹² Elmalılı peygamberin hidâyetteki konumunu hidâyete erdiren mutlak otorite değil, hidâyeti izah eden, doğru yolu gösteren sınırlı otorite olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Elmalılı'nın bu yorumunun Zemahşerî'nin yorumuyla benzerlik taşıdığı görülmektedir. Nitekim Zemahşerî'nin de ayeti yorumlarken peygamberlere düşen görevin sadece uyarı olduğunu, peygamberlerin insanın kalbine imanı yerleştiremeyeceklerini, hidâyete erdirme yetkisinin sadece Allah (cc)'ın elinde olduğunu ifade ettiği görülmektedir.²⁹³

Taberî ise ayetin siyakından hareketle peygamberlerin görevinin sadece doğru yolu göstermek olduğunu, onların mucize getirme yetkilerinin olmadığını, mucize getirme yetkisinin sadece Allah (cc)'a ait olduğunu belirtmektedir.²⁹⁴ Taberî'nin bu ayeti izah ederken diğer müfessirlerden farklı olarak Allah (cc)'ın hâdî oluşundan bahsetmeyip, ayeti Allah (cc)'ın mucize gönderme yetkisine işaret ettiğini belirtmesi ayetin siyak sibatıyla çok uyumlu bir yorum olmadığı söylenebilir. Râzî ise ayetin: "Her kavmin bir hidâyet rehberi vardır. Peygamberler de ancak Allah (cc)'ın hidâyeti yaratması ile onları hidâyete erdirebilir." şeklinde anlaşılması gerektiğine bu durumda ayetin "**Sana düşen ancak uyarıdır. Hidâyete gelince, o Allah Teâla'dandır**" manasına geldiğine vurgu yapmaktadır.²⁹⁵ Râzî'nin de bu ayetten tıpkı Elmalılı gibi peygamberlerin hidâyetinin uyarıcı nitelikte bir hidâyet olduğu, peygamberlerin hidâyete erdirme vasıflarının bulunmadığı sonucuna vardığını görmekteyiz.

Elmalılı "**Onları doğru yola iletmek sana ait değildir.**"²⁹⁶ ayetini tefsir ederken, Peygamberin ancak kötülüklerden uzaklaştırmakla, hayra irşad etme ve

---

²⁹¹ Elmalılı, c. IV, s. 2962

²⁹² Elmalılı, c. IV, s. 2962

²⁹³ Zemahşerî, c. III, s. 725

²⁹⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, (Terc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), İstanbul, 1996, c. V, s. 70

²⁹⁵ Râzî, *age*, c. XIX, s. 13

²⁹⁶ Bakara, 2/272

isteklendirmekle görevli olduğuna dikkat çekmektedir. Kalplerde hidâyet yaratma eyleminin peygambere değil Allah (cc)'a ait olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁹⁷ Elmalılı'nın bu yorumundan hidâyetin insan iradesiyle gerçekleşeceğini savunan Mu'tezile'nin anlayışını benimsemediği anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de başka bir ayette peygamberin hidâyete erdirme yetkisinin bulunmadığına şöyle değinilmektedir: **“Resûlüm sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin bilakis Allah (cc) dilediğine hidâyet verir.”**²⁹⁸ Ayette hidâyet meselesinin Allah (cc) iradesiyle gerçekleştiği ve peygamberin hidâyete erdirme vasfının bulunmadığına vurgu yapılmaktadır. Elmalılı da burada kastedilen hidâyetin sözün delil olması değil hidâyete gerçekten ulaştırmak manasında olduğunu dile getirmektedir.²⁹⁹ Nitekim peygamberimiz amcası Ebu Talib'in Müslüman olmasını çok arzu etmiş, bu hususta amcasına telkinlerde bulunmuştur. Fakat amcasının atalarının dininden dönmeyi arzu etmediği için müslüman olmadığı görülmektedir.³⁰⁰ Bu olay peygamberin hidâyete etkisinin hidâyeti ortaya çıkarmada tek etken olmadığını göstermektedir. Ayrıca peygamberlerin kalpleri mühürlenmişler için ellerinden bir şey gelmediğine, peygamberlerin sadece uyarmakla sorumlu olduklarına, işittirmenin onların elinde olmadığına da³⁰¹ bir örnek niteliğindedir. Elmalılı peygamberin işittirme zorunluluğu olmadığına binaen Allah (cc)'ın Hz. Peygambere sevdiğini hidâyete erdiremeyeceğini bildirmesinin ona teselli mahiyetinde olduğunu ifade etmektedir.³⁰² Elmalılı Peygamberin hidâyete erdiremeyeceğine ilişkin ayetle³⁰³ **“Sen doğru yola hidâyet edicisin.”**³⁰⁴ ayeti arasında bir çelişkinin olmadığına da dikkat çekmektedir.³⁰⁵ Ayette kastedilen

---

²⁹⁷ Elmalılı, c. II, s. 938

²⁹⁸ Kasas, 28/56 ; ayrıca bkz: Bakara, 2/272

²⁹⁹ Elmalılı, c. V, s. 3747

³⁰⁰ İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2002, s. 86

³⁰¹ Beydâvî, c. II, s. 953

³⁰² Elmalılı, c. V, s. 3747

³⁰³ Kasas, 28/56 ; ayrıca bkz: Bakara, 2/272

³⁰⁴ Şura, 42/52

³⁰⁵ Elmalılı, c. V, s. 3747

hidâyetin insanları uyarmak, hayra teşvik etmek, İslam Dinine çağırarak şeklinde hidâyet olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁶

Kur'ân-ı Kerim'de başka ayetlerde de peygamberlerin uyarıcı oluşu dile getirilmektedir.³⁰⁷ Bu ayetlerde Yüce Allah (cc)'ın peygamberleri hidâyet yollarını öğretmek ve göstermek suretiyle insanlara rehberlik etmeleri için gönderildiklerinden bahsedilmektedir. Örneğin **“Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık.”**³⁰⁸ mealindeki ayette peygamberlerin toplumu doğruluğa sevk eden, Allah (cc)'a davet eden önderler oldukları bildirilmektedir.³⁰⁹ Bu ayetlerden hareketle Elmalılı'nın peygamberin hidâyetteki rolüne ilişkin peygamberi şöyle tanımladığı görülmektedir: “Peygamber zan ve heva ile maksada ulaşamayacağını anlatan ve maksada doğru ulaşmak için izlenmesi gereken doğru ve kesin yolu gösteren kişidir”.³¹⁰ Peygamberi bu şekilde tanımlayan Elmalılı hidâyet ve dalâletin ayırt edilmesi noktasında peygamberlere önemli bir sorumluluğun yüklendiği konusunda **“Biz peygamber gönderinceye kadar azapta etmeyiz.”**³¹¹ ayetini delil göstermektedir. Elmalılı hidâyet ve dalâleti göstermenin peygamberin bir görevi olduğunu dile getirmektedir. Bu manada ayet Allah (cc)'ın hidâyet ve dalâleti göstermeden azap etmeyeceği şeklinde anlaşılabilir. Zemahşerî'nin ise peygamberlerin hidâyet ve dalâleti göstermede görevlerinin insanları gaflet uykusundan uyandırarak, insanların gözlem ve tefekküre dikkatlerini çekmelerini sağlamak şeklinde anladığı görülmektedir.³¹²

Peygamberlerin kimlere rehberlik edeceği konusunda bir ayette **“Sen körleri de sapıklıklarından (vazgeçirip) doğru yola iletmezsin. Ancak teslimiyet göstererek ayetlerimize iman edenlere duyurabilirsin.”**³¹³ buyrulmaktadır. Ayette peygamberlerin insanları hidâyete çağırma görevlerinin olmasıyla birlikte, hidâyete

---

³⁰⁶ Beydâvî, c. II, s. 953

³⁰⁷ Bkz: Bakara, 2/272; Nur, 24/54

³⁰⁸ Enbiya, 21/73

³⁰⁹ Taberî, c. V, s. 539

³¹⁰ Elmalılı, c. II, s. Necm 53/23

³¹¹ İsrâ, 17/15

³¹² Zemahşerî, c. III, s. 1181

³¹³ Rum, 30/53

erdirme vasıflarının olmadığı, onların hidâyetinin inananları kapsadığı ifade edilmektedir.

Netice itibariyle Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâla'nın adaletinin ve merhametinin gereği olarak her kavme yolunu aydınlatıcı bir rehber gönderdiği ifade edilmektedir.³¹⁴ Allah (cc) bütün insanlara hidâyeti açıklayan, onları hidâyete çağıran elçiler göndermiştir. Ancak Elmalılı'nın da ifade ettiği gibi bu elçilerin insanları hidâyete erişirme görevleri yoktur. Onların görevleri sadece rehberlik etmek, doğru yolu göstermektir. Bu rehberlik ise inananlar için bir anlam taşımaktadır. Elmalılı'nın bu manada peygamberlerin "hâdî" (hidâyet veren) olmadığı insanları hidâyete sevk eden mutlak iradenin Allah (cc) iradesi olduğuna da dikkat çektiği görülmektedir. Elmalılı'nın peygamberlerin hidâyetteki rolüne ilişkin önemli izahlarda bulunduğu da görülmektedir. Buradan hareketle bir kavme peygamberin gönderilmesi o kavmin tamamının hidâyete ermesi sonucunu ortaya çıkarmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim peygamberin hidâyeti mutlak bir hidâyet değil mecazî bir hidâyettir.³¹⁵ Mutlak hidâyet ise yalnızca Allah (cc)'a aittir.

1.1.2.2.2. Kur'ân-ı Kerim'in Hidâyete Etkisi

Hidâyetin yalnızca insanın birtakım zihni çabalarıyla ve bu çabaların fiiliyata dönüştürülmesiyle elde edilemeyeceği âşikardır. Nitekim Allah (cc) bu gerçeğe binaen kitap ve elçi göndermek suretiyle insanı hidâyeti bilme ve bulma konusunda kendi haline bırakmadığı görülmektedir. Peygamberler insanların hidâyete ermelerine vesile olduğu gibi, Kur'ân'ın da insanların hidâyetine vesile olduğu görülmektedir.

Kur'ân insanı felâha (kurtuluşa) veya helâka (mahvoluşa) götüren hayat tarzlarını konu edinmektedir. Bunun sonucunda Kur'ân'ın ana fikrinin hakkın açıklanması ve buna dayanan doğru yola/hidâyete davet olduğu görülmektedir. Bu bağlamda vahyin hedef ve gayesinin insanı doğru yola çağırmak ve cahilliği sebebiyle kaybettiği ya da günahkarlığı sebebiyle yüz çevirdiği hidâyeti insanlara

---

³¹⁴ İsra, 17/15

³¹⁵ Altıntaş, *age*, s. 108

sunmak olduğu gör÷lmektedir.³¹⁶ Elmalılı da Kur'ân-ı Kerim'in bu yönüne temas ederek Kur'ân'ın hakkın hükümlerini bildiren bir delil, doğru yolu gösteren apaçık bir belge olduğunu ifade etmektedir.³¹⁷

Kur'ân-ı Kerim'in, kendisini furkan olarak nitelediğini görmekteyiz.³¹⁸ Elmalılı furkan terimini "İki şeyin arasını kesin surette ayırmak" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca hakkı batıldan, küfrü imandan, helali haramdan ayıran her şeye de furkan denileceğini bu manada onun Kur'ân'ın isimlerinden olduğunu da beyan etmektedir.³¹⁹ Taberî'nin de furkanı "helal ve haramı açıklayan, hakkı ve batılı ayıran" şeklinde açıkladığı gör÷lmektedir.³²⁰ Buradan hareketle Kur'ân'ın, hakka yönelten bir kılavuz, içindeki hüküm ve hikmetlerle hak ve batılı birbirinden ayırıcı mahiyette bir hidâyet rehberi olduğu anlaşılmaktadır.³²¹

Kur'ân-ı Kerim'in hidâyet rehberi olduğuna bir ayette şöyle değinilmektedir: **"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır."**³²² Elmalılı'nın insanlara hidâyet edici olması açısından Kur'ân'ın hidâyetini irşâdî hidâyet olarak nitelediği gör÷lmektedir.³²³ Kuranın öğüt kaynağı, uyarıcı, her şeyi açıklayıcı olduğunu bildiren ayetlerin Elmalılı'nın irşâdî hidâyet nitelmesini destekleyici mahiyette olduğu gör÷lmektedir.³²⁴ Yani Kur'ân hidâyeti izah eden açıklayan konumundadır. Kur'ân kulların açıklanmasına ihtiyaç duydukları helal, haram emir ve yasak gibi bütün hükümleri açıklayan bir kitaptır.³²⁵ Kur'ân'ın bu çağrısının etkili olmasının insanların serbest seçim ve tercihlerine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.³²⁶ Kur'ân'ı hidâyete erdiren apaçık ve kesin delil olarak nitelendiren Râzi ise bu ayetin

---

³¹⁶ Mevdûdî, c. I, s. 16

³¹⁷ Elmalılı, c. I, s. 166-167

³¹⁸ Bakara, 2/185

³¹⁹ Elmalılı, c. I, s. 353

³²⁰ Taberî, c. I, s. 429

³²¹ Bkz: Zemahşerî, c. I, s. 615; Beydâvî, c. I, s. 111

³²² Bakara, 2/185

³²³ Elmalılı, c. I, s. 167

³²⁴ Enâm, 6/90; Yunus, 10/57; Yusuf, 12/111; Yasin, 36/69-70

³²⁵ Taberî, c. I, s. 62-63

³²⁶ Elmalılı, c. I, s. 167

Kur'ân'ın insanları hidâyete ulaştırdığını açık ve net bir şekilde ortaya koyduğunu ifade etmektedir. ³²⁷ Râzî'nin Kur'ân'ın hidâyete ulaştırmasının mahiyeti konusunda net bir ifade ortaya koymadığını belirtmekle birlikte onun Kur'ân'ın hidâyeti konusunda Elmalılı'yla benzer bir tutum sergilediği görülmektedir.

Anlatılanlardan hareketle Elmalılı'nın Kur'ân'ın hidâyet rehberi oluşunu izah ederken tıpkı peygamberlerin hidâyetinde olduğu gibi onun hidâyete erdirme statüsünde olmadığını ifade ettiği görülmektedir. O, Kur'ân'ın hidâyetin irşâdî mahiyette olduğunu dile getirmektedir. Yani Kur'ân onun hakikatlerine kulak veren, doğru yolu arayanlar için bir hidâyet rehberidir. Bunun aksine Kur'ân hidâyete erdirici mahiyette olsaydı, bu durumda Kur'an'ı okuyan her insanın hidâyete ermesi söz konusu olacaktı ki bunun mümkün olmadığı görülmektedir.

1.1.2.2.1. Kur'ân'ın Hidâyetinin Kapsamı

Hidâyetin kapsamı meselesiyle ilgili ayetlere bakıldığında bir ayette Kur'ân'ın müttakiler için hidâyet olduğu³²⁸ beyan edilirken, başka bir ayette ise Kur'ân'ın insanlar için hidâyet olduğu,³²⁹ diğer bir ayette ise Kur'ân'ın mü'minler için hidâyet kaynağı olduğu³³⁰ bildirilmektedir. Bu ayetler arasında sanki çelişki varmış gibi bir izlenim oluşmaktadır. Müfessirlerin bu ayetleri yorumlarken Kur'ân'daki hidâyetin kapsamı meselesine de açıklık getirmeye çalıştıkları görülmektedir. Elmalılı'nın da bu meseleye değindiği görülmektedir.

Elmalılı, **"Bu Kitap müttakîler için hidâyettir."**³³¹ ayetini tefsir ederken Kur'ân'ın müttakîlere³³² özgü büyük bir rabbânî hidâyet olduğunu ifade etmektedir.³³³ Elmalılı buradaki müttakî kavramını, inat ve nifaktan, genel şüpheden çekinebilecek sağlam bir yaratılış ve sağlıklı akıl sahipleri, hakkın

---

³²⁷ Râzî, c. V, s. 87

³²⁸ Bakara, 2/2

³²⁹ Bakara, 2/185

³³⁰ Yunus, 10/57

³³¹ Bakara, 2/2

³³² Müttakî: Günah ve haramdan sakınan demektir. Bkz: Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 1984, s. 398

³³³ Elmalılı, c. I, s. 166

korumasına girme kabiliyetine sahip kişi olarak ifade etmektedir.³³⁴ Bu durumda “müttakîler için hidâyet” vasfının “(Kur’ân) İnsanlar için hidâyettir.”³³⁵ ayetiyle gelişmediğini ifade etmektedir.³³⁶ Elmalılı’nın sağlam yaratılış ve sağlıklı akıl sahibi insanların Kur’ân’ın hidâyetinden nasiplenebileceği anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Bu durumda Elmalılı’nın bu özelliklere sahip her insanın Kur’ân’ın hidâyetinden nasiplenerek müttakîlerden olma ihtimalinin olduğu anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır. Elmalılı “**Bu Kitap müttakîler için hidâyettir.**” ayetinin ifade ettiği hidâyetten yararlanmanın ilk şartının “ittikâ”³³⁷yi seçmek olduğunu, dolayısıyla burada “işin başında ittikâyâ talip olunuz ki kurtuluşa eresiniz” manasında bir takva öğüdünün bulunduğu da dikkat çekmektedir. Kur’ân’ın insanlara genel olarak doğruyu göstermek ve insanları Allah (cc)’ın yoluna iletmek için indirildiğini de vurgulayan³³⁸ Elmalılı, “müttakî” vasfının kazanım ile elde edilen bir nitelik olmasından dolayı geleceğe yönelik bütün insanları içine almasının mümkün olduğunu da ifade etmektedir. Kur’ân’ın kafir ve mü’min herkes için hidâyet kaynağı oluşunu belirten Beydâvî ise bu iki ayeti mukayese ederek müttakîleri “aklını kullanarak Kur’ân’daki ayetleri düşünmeye çalışanlar” olarak yorumladığı görülmektedir.³³⁹ Zemahşerî’nin ise Elmalılı’nın görüşünü destekleyici mahiyette müttakî kavramını sınırlarını genişleterek hidâyete erecekleri bilinen kimseler, başka bir ifadeyle sapkınlıktan sonra hidâyete erecek olanlar şeklinde anladığı görülmektedir.³⁴⁰ Ayeti Elmalılı’nın izahına benzer nitelikte yorumlayan Râzî de Kur’ân’da bahsi geçen müttakîlerin bütün insanları kapsadığını, hatta müttakî olmayanın adeta insan olamayacağı anlamına geldiğini ifade etmektedir.³⁴¹ Taberî ise Elmalılı’nın yorumunun aksine burada “müttakî” kelimesiyle kastedilenlerin şirkten sakınan takva sahibi mü’minler olduğunu

---

³³⁴ Elmalılı, c. I, s. 166-167

³³⁵ Bakara 2/185

³³⁶ Elmalılı, c. I, s. 16

³³⁷ İttikâ: Korunmak anlamına gelir. Bkz: DİB, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, 2010, s. 347

³³⁸ Elmalılı, c. I, s. 168

³³⁹ Beydâvî, c. I, s. 40

³⁴⁰ Zemahşerî, *age*, c. I, s. 135

³⁴¹ Râzî, c. II, s. 21

nakletmektedir.³⁴² Suyûtî'nin de Taberî gibi muttakî kelimesiyle kastedilenlerin takva sahibi mü'minler olduğunu naklettiği görülmektedir.³⁴³

Kur'ân'ın müttakîler için hidâyet kaynağı olması konusunda hakla batılı gözetmeyen, kendi ihtiraslarının peşinden giden, ayrıca dünya nimetlerine dalanların ya da dünyada amaçsız dolaşanların Kur'ân'ın hidâyetinden nasipleri olmayacağı da ifade edilmektedir.³⁴⁴ Bu yorumun da müttakî sıfatının sadece inananları kapsamayan bir anlayışı ortaya koyduğu görülmektedir. Ayrıca ayette geçen muttaki kavramının; kendilerini zararlı şeylerden, ilâhî yasaklardan koruyan, bütün yasak ve haramlardan uzak duran kişileri kapsadığını, dolayısıyla Kur'ân'ın bu kişiler için hidâyet kaynağı olduğu da savunulmaktadır.³⁴⁵ Kanaatimizce muttakî kavramını bütün insanları kapsayıcı mahiyette ele almak bazı sıkıntıları da beraberinde getirecektir. Muttaki kavramının bazı niteliklere sahip mü'minleri kapsayan bir kavram olduğu da ifade edilmektedir.³⁴⁶ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de iman edenler, muttakîler, muhsinler ve salihlerden bahsedilmektedir. Dolayısıyla inananlar arasında seviye farklılıklarının olduğu Kurânî bir hakikattir. Hal böyle iken Kur'ân'ın muttakîleri için hidâyet kaynağı olması meselesinde, muttakîlerin sınırlarını Elmalılı ve Râzî'nin iddia ettiği gibi insanların tamamını kapsayıcı şekilde ele almanın Kur'ânîliği'nin tartışılır mahiyette olduğu söylenebilir. Burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Kur'ân'ın insanlar için hidâyet rehberi oluşu Kurânî bir hakikattir.³⁴⁷ Bu hakikatın Kur'ân'ın muttakîler için hidâyet oluşuyla çelişmediği düşünülmektedir. Çünkü hidâyeti arayan arzulayan bir insan Kur'ân'ın hidâyetinden istifade edebilir. Eğer bu istifade onu muttakîlerden olma seviyesine ulaştırırsa bu durumda da Kur'ân onun için hidâyet kaynağı olmaya devam edecektir. Dolayısıyla "Kur'ân muttakîler için hidâyettir" ayetiyle "Kur'ân insanlar

---

³⁴² Taberî, *Tefsîr'ut-Tâberî*, Kâhire, 2001, c. I, s. 238-239

³⁴³ Suyûtî, *age*, c. I, s. 130

³⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İst. 1986, c. I, s. 43

³⁴⁵ Zuhaylî, c. I, s. 72

³⁴⁶ Zuhaylî, c. I, s. 72; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. I, s. 99

³⁴⁷ Bakara 2/185; Fussilet, 41/44

için hidâyettir” ayeti arasında muttakî kavramını farklı yorumlamayı gerektirecek bir nedenin olmadığı söylenebilir.³⁴⁸

Elmalılı'nın ayetleri tefsir ederken Kur'ân'ın Kurân'la tefsîrî metoduna başvurduğu bilinmektedir. Nitekim o, Kur'ân'ın muttakîler için hidâyet kaynağı oluşunu izah ederken de Kur'ân'ın insanlar için hidâyet olduğunu vurgulayan ayete de değinerek konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır. Elmalılı'nın konuyu izah ederken sadece bu iki ayete yer verdiği görülmektedir. Ancak konuyla ilgili **“Ey insanlar! İşte size rabbinizden bir öğüt gönüllere bir şifa ve mü'minler için bir hidâyet ve rahmet geldi.”**³⁴⁹ ayetine değinmediği gibi söz konusu bu ayeti tefsir etmeden geçtiği de görülmektedir.³⁵⁰ Ayrıca **“Bu insanlara bir açıklama, (Allah (c.c.)'tan) korkanlara yol gösterme ve öğüttür.”**³⁵¹ ayetinde “bu” ismi işaretiyle Kur'ân'ın kastedildiğini belirtenlerin olduğu görülmektedir.³⁵² Bu durumda ayette Kur'ân'ın insanlara yönelik bir açıklama olduğu manası ortaya çıkmaktadır. Elmalılı ise ayetteki ismi işareti Zemahşerî ve Râzi gibi³⁵³ Kur'ân'a değil bir önceki ayete hamletmektedir. Ayrıca Elmalılı'nın bu ayetteki “hüdâ” kelimesine ayetin mealinde “va'z-ü irşad” anlamını verdiği ve ayetin tefsirinde hidâyet konusuna hiç temas etmediğini de görmekteyiz.³⁵⁴ Elmalılı'nın birinci ayeti tefsir etmeden geçmesini, ikinci ayette de hidâyet konusuna değinmeyip ayette yer alan “hüdâ” kelimesine farklı anlam vermesinin nedenini bilemiyoruz. Lakin hidâyeti ele alırken konuyla ilgili başka ayetleri de tefsir etmeden geçtiği düşünülürse, Elmalılı'nın hidâyetin kapsamı konusunda ayrıntıya girmekten kaçındığı söylenebilir.

Elmalılı, hidâyetin müttakîlerle sınırlı olmadığını, ancak felah (kurtuluş) ın hidâyettekilerle sınırlı olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁵ Elmalılı'nın bu düşüncesinden müttakîlerin dışındaki insanların hidâyete çağrıldığı ancak hidâyeti kabul

---

³⁴⁸ Bkz: Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kurân*, İst. 1966, c. I, s. 38-39

³⁴⁹ Yunus, 10/57

³⁵⁰ Elmalılı, c. IV, s. 2729

³⁵¹ Âl-i İmran, 2/138

³⁵² Bkz: Suyûtî, c. IV, s. 37; Tâberî, c. VI, s. 74; Beydâvî, c. I, s. 186

³⁵³ Bkz: Zemahşerî, c. I, s. 1075; Râzî, c. IX, s. 12

³⁵⁴ Elmalılı, c. II, s. 1180

³⁵⁵ Elmalılı, c. I, s. 205

edenlerin felaha erebileceği gibi bir neticeye varılabilir. Elmalılı hidâyetin kişiye özel olmadığına da altını çizmektedir. Bu sebeple ittika sıfatına sahip olanların, hidâyete ereceklerini, fitrî kabiliyetlerini kaybetmiş olanların bundan istifade edemeyerek hüsrana uğrayacaklarını belirtmektedir.³⁵⁶

Sonuç olarak Elmalılı'nın Kur'ân'ın muttakiler için hidâyet oluşunu ifade eden ayetten hareketle Kur'ân'ın hidâyetinin kimleri kapsadığına değindiği görülmektedir. Elmalılı bu ayette kastedilen muttakî kelimesinin sağlam yaratılış ve sağlıklı akıl sahibi insanları da kapsadığını ifade etmektedir. Elmalılı'nın bu konuyu izah etmeye çalışırken yaptığı yorumda kadim tefsirlerden yararlandığı görülmektedir.³⁵⁷

1.1.2.2.3. Âlimlerin Hidâyete Etkisi

İlk emri oku³⁵⁸ olan Kur'ân-ı Kerim'de bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı vurgulanmaktadır.³⁵⁹ İlme, bilgiye önem atfeden Kur'ân-ı Kerim de âlimlerin hidâyete etkisi doğrudan ele alınmamakla birlikte konuya dolaylı açıdan değinen ayetlerin olduğu görülmektedir.³⁶⁰

Hz. Peygamber âlimlerin toplum için önemine dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır: "Âlimler gökteki yıldızlar gibidir. Yıldızlar nasıl karanlıkta yol gösterirse, onlarda yeryüzünde rehberdirler."³⁶¹ Hadîs-i Şerif âlimlerin İslam dünyasında çok önemli bir yere sahip olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu minvalde İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) de ilim adamlarının olmaması durumunda insanların hayvanlar gibi olacağını ve âlimlerin insanları barbarlıktan çıkararak insanlık seviyesine ulaşmasına yardımcı olduklarını dile getirmektedir.³⁶² Elmalılı ise âlimlerin toplum açısından önemine binaen ilim sahiplerinin hidâyete erme

---

³⁵⁶ Elmalılı, c. I, s. 167

³⁵⁷ Bkz: Zemahşerî, c. I, s. 1075; Râzî, c. IX, s. 12

³⁵⁸ Alak, 96/1

³⁵⁹ Zümer, 39/9

³⁶⁰ Bkz: Hac, 22/24; Maide, 5/104, 105; Âl-i İmrân, 3/104, 110

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1999, c. III, s. 157

³⁶² El-Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. I, s. 12

konusunda vasıta konumunda yer aldıklarını belirtmektedir.³⁶³ Elmalılı'nın, âlimleri insanları hidâyete çağıran önderler olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin ilimden yoksun atalarını taklit etmelerinin yanlışlığına ve bu durumun onları dalâlete sürüklediğine değinilmektedir.³⁶⁴

Bir başka hadiste peygamberlerin âlimlerin varisleri oldukları dile getirilmektedir.³⁶⁵ Hadisten âlimlerin peygamberlerin temsilcileri statüsünde oldukları görülmektedir. Peygamberler ilmiyle amel kimselerdir. Nitekim Kur'ân'da Şuayb Peygamber'in kavmine yasak ettiği şeylerin aksini yaparak aykırı davranışta bulunmak istemediğinden bahsedilmektedir.³⁶⁶ Bu durum peygamberlerin neyi tebliğ ettiyse onu uyguladıklarını göstermektedir.³⁶⁷ Peygamberlerin varisleri olan âlimlerde ilmiyle amel olmak durumundadırlar. Kur'ân'da kişinin başkalarına hakkı söyleyerek, kendisini unutmamasının caiz olmayacağı şöyle dile getirilmektedir: **“(Ey bilginler!) Siz Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”**³⁶⁸ ayetin sebebi nüzulunun Yahudi bilginlerin bir kısmının insanlara emrettikleri bazı şeyleri kendilerinin yerine getirmemeleri olarak gösterilmektedir.³⁶⁹ Ayet her ne kadar en başta Yahudilerin sergiledikleri sosyal bir olaya dönük olsa da, sırf belirli bir millete özgü bir kınama sayılamayacağı ifade edilmektedir.³⁷⁰ İlim adamlarının ise ilmiyle amel olmalarına işaret edilmektedir. Özellikle ilim ehlinin titizlikle dikkat etmesi gerektiği bu hususta Elmalılı başkasına iyiliği emrederken kendini unutmamanın ortaya çıkaracağı problemleri Râzî'nin tespitlerine³⁷¹ yakın bir biçimde şu şekilde sıralamaktadır:

---

³⁶³ Elmalılı, c. IV, s. 2722

³⁶⁴ Bakara, 2/170; Maide, 5/104; Lokman, 31/21; Ahzab, 33/67; Zuhruf, 43/22

³⁶⁵ Hafız Nureddin Ali b. Bekr Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevâid*, Kâhire, h. 1352, c. I, s. 9

³⁶⁶ Hud, 11/88

³⁶⁷ Mevdûdî, c. I, s. 391

³⁶⁸ Bakara, 2/44

³⁶⁹ Suyûtî, *Esbâb-ı Nüzûl*, (Tercüme: İbrahim Seyfi Oymalı), İstanbul, (tsz), c. I, s. 21, Ayrıca Bkz: Abdülfettah el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, (Tercüme: Salih Akdemir), Ankara, 1996, s. 26

³⁷⁰ Seyyid Kutup, *age*, c. I, s. 62

³⁷¹ Bkz: Râzî, c. III, s. 46, 47

a- İyiliği emredip kötülüğü yasaklamaktan maksat, insanları doğruya yönlendirerek faydalanmalarını sağlamaktır. Başkasını doğruya yönlendirirken kendini unutmak pratik akıl açısından çelişki oluşturur.

b- İnsanlara öğüt ve ders vererek ilmini ortaya koyup da kendi emir ve öğüdünü dinlememek kendini ve ilmini fiilen yalanlamaktır. Bu durum halkı bir taraftan hidâyete yönlendirirken, diğer taraftan saptırmaktır ki bu da çelişkidir.

c- Söylediği sözün verdiği öğüdün bir kıymeti ve kalplerde bir nüfuzunun olmasını talep etmek gerekir. Boşuna emir boş söz akıl kârı değildir. Verdiği emir ve öğüdün aksini yapmak, onun kıymetini kırmak ve herkesi ondan nefret eder hale getirmektir.³⁷² Elmalılı'nın âlimin ilmiyle amel olmasının ne kadar önemli olduğuna değinerek, ancak bu vasfa sahip âlimin hidâyete ermede bir rol üstlenebileceği anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz.

Bu konuda benzer tespitlerde bulunan Râzî, Elmalılı'dan farklı olarak insanlara ilmini gösterdikten sonra kendisi nasihat almayan kimsenin nasihatının insanların günaha rağbet etmelerine sebep olacağını ifade etmektedir. Râzî, bu durumda insanların adeta şunu söyleyebileceğini ifade etmektedir: "O, bu ilmi ile eğer bu korkutmalarının bir dayanağının olmadığını anlamış olmasaydı, bu günahı işlemezdi."³⁷³

İlgili ayetin³⁷⁴ özellikle âlimlere, yöneticilere hitap ettiğini ifade eden Elmalılı'nın³⁷⁵ bu tespitlerinden hareketle âlimin insanları doğru yola, hidâyete, iyiliğe çağırırken, öğüt verirken kendisini hesaba katmasının ne kadar elzem olduğunu görmekteyiz. Bir hadiste meselenin önemine şöyle temas edilmektedir: "**Kıyamet gününde bir kimse getirilir ve Cehenneme atılır. Bağırsakları karnından dışarıya fırlar ve o haliyle değirmen çeviren merkep gibi döner. Cehennemdekiler onun yanına toplanır ve: -Ya filan, bu ne hal! İyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan sen değil miydin, derler. O da: -Evet iyiliği emrederdim**

---

³⁷² Elmalılı, c. I, s. 338

³⁷³ Râzî, c. III, s. 46

³⁷⁴ Bkz: Bakara, 2/44

³⁷⁵ Elmalılı, c. I, s. 338

fakat onu yapmazdım. Kötülüğü yasaklar fakat onu kendim yapardım, der.³⁷⁶ Hadisten hareketle iyiliği emreden âlimin emrettiğini fiiliyata dönüştürmenin son derece önemli olduğu söylenebilir. Nitekim âlimin iyiliği emredip onu yapmamasının çirkin bir davranış olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁷ Zemahşerî de ancak doğru yoldan giden, doğru yolda olduğu kesin delillerle bilinen âlimin peşinden gidilebileceğini ifade etmektedir.³⁷⁸ Râzi ise ancak sözünü delile dayandıran, hakkı ve hakîkati bulmuş bir âlime uymanın caiz olacağı bunun dışındaki kimselere uymanın uygun olmayacağına dikkat çekmektedir.³⁷⁹ Elmalılı ise âlimin ilmine uyma konusuna biraz farklı açıdan bakarak yalnızca hidâyete yönlendiren ilmiyle âmil olan âlime uyulacağını ifade etmektedir. Ancak bu ifadesinin hemen ardından âlimin ilmine uyulacağını şahsına uyulmayacağını dile getirerek meseleye farklı bir boyut kazandırmaktadır.³⁸⁰ Elmalılı'nın bu ifadesi "her âlimin bir hatası olur"³⁸¹ anlayışının neticesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Elmalılı'nın iyiliği emretmenin ancak iyiliği emreden kişinin onu yerine getirmemesinin ortaya çıkardığı problemlere yukarıda temas etmiştik. Bu minvalde Elmalılı'nın âlimin şahsına uyulmayacağı anlayışı, avâmın çoğunluğunun düştüğü bariz hatalara âlimlerin de düşeceğini iddia eden bir anlayış olmadığı düşünülmektedir. Elmalılı'nın ilmiyle âmil âlime uyulacağını dile getirmiş olmasına rağmen hemen sonrasında âlimin şahsına değil ilmine uyulacağını ifade etmesinin ilim adamlarının da bazen yanlış yapabileceği gerçeğini göz önünde bulundurmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun neticesinde, Elmalılı'nın âlimleri, ilim sahiplerini hiç hata yapmayan mükemmel insan konumunda görmeye karşı çıktığı anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle Elmalılı'nın hidâyetin ortaya çıkışında âlimlerin önemli bir rolü olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Elmalılı âlimin hata edeceğini kabul etmekle birlikte ilmiyle âmil olması durumunda hidâyete katkı sağlayacağına

³⁷⁶ Buhârî, *Sahîh*, Bed'ü'l-halk, 10

³⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurân'il Azîm*, Beyrut, 1987, c. I, s. 89

³⁷⁸ Zemahşerî, c. II, s. 563

³⁷⁹ Râzî, c. XII, s. 111

³⁸⁰ Elmalılı, c. III, s. 1710

³⁸¹ Râzî, c. XII, s. 111

özellikle vurguladığı görülmektedir. Âlimlerin toplumların değer atfettikleri insanlar oldukları ya da olmaları gerektiği söylenebilir. Âlim şahsiyetin ilmiyle amel olduğu sürece toplumun nazarında rehber statüsünde olduğunu ifade etmek mümkündür.

1.1.3. Hidâyetin Bireysel ve Toplumsal Etkisi

İnsan toplumsal varlıktır. Toplum içinde doğar, büyür ve yine toplum içinde ölür. Toplumsal alana ihtiyacı olmayan yegane varlık Allah (cc)'tır.³⁸² Toplum halinde yaşayan insanın başka insanları etkilemesi ya da diğer insanlardan etkilenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Değişim toplum için tabiidir. İçinde değişimin olmadığı bir toplumu düşünmek imkansızdır.³⁸³ Elmalılı da toplumun bu değişken yönüne dikkat çekerek, toplumun hidâyete ermesi, doğru yolu bulması noktasında önemli tespitlerde bulunmuştur.

Elmalılı, **“Ey İman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız kimse size zarara veremez.”**³⁸⁴ ayetinden hareketle sosyal hayatın iyileşmesinin, bireyin doğru yolu bulması ve düzelmesine bağlı olduğunu dile getirmektedir.³⁸⁵ Ayette ifade edilen “kendinizi” ifadesinin bütün sosyal yapıyı içine alan manada anlaşılması gerektiğinin altını çizen Elmalılı, iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı hidâyette olmanın rükunlarında biri olarak görmektedir.³⁸⁶ Elmalılı'nın bireysel ve toplumsal hidâyet ekseninde yorumladığı konuyla ilgili ayetin³⁸⁷ kadim tefsirlerde bireysel ve toplumsal hidâyet boyutuna yer verilmediği görülmektedir. kadim tefsirlerde ayet yorumlanırken daha çok günahın şahsîliği, iyiliği emredip kötülükten men etmenin vücubiyeti gibi konulara değinildiği görülmektedir.³⁸⁸

---

³⁸² Ergün Yıldırım, *İslam Toplum Tasavvuru (İslam-Modernleşme-Toplum)*, İstanbul, 2015, s. 113

³⁸³ Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası*, Ankara, 2015, s. 176

³⁸⁴ Maide, 5/105

³⁸⁵ Elmalılı, c. III, s. 1826

³⁸⁶ Elmalılı, c. III, s. 1825

³⁸⁷ Maide, 5/105

³⁸⁸ Bkz: Zemaşerî, c. II, s. 563, 565; Beydavî, c. I, s. 288, 289; Râzî, c. XII, s. 111, 112, 113; Taberî, c. I. 429, 430, 431

Elmalılı sosyolojik açıdan değerli olduğunu söyleyebileceğimiz toplumun hidâyet bulması konusunda görüşlerine şöyle devam etmektedir: “Bireylerin doğru yolu bulması durumunda toplum da doğrulacaktır. Bu manada bireyler önce kendilerini düzeltmeli, iyiliği emretme kötülüğe alıkoymaya önce kendilerinden başlamalıdır. Her şahıs doğru yolu tutup, kendini bizzat düzeltince diğerlerine örnek olması, ıslah oluşu ve doğru yola gidişinin diğerlerine de yansması daha kolay olur. Başka bir ifadeyle her fert kendi şahsı itibariyle toplum olarak dürüstlük üzerine olur, bizzat doğru yolda gider, fert ve toplum olarak hidâyet ve ahlâkiliğini, dürüstlüğünü korursa onlara kafirler, müşrikler yabancı milletler zarar veremez.”³⁸⁹ Elmalılı'nın bu tespitlerinin Siyer-i Nebîde de örnekleri olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin, İslâm'a davetin gizli yapıldığı dönemlerde daha çok fertlerin hidâyet bulduğu bireysel bir tebliğ anlayışını benimsediği görülmektedir. Hz. Peygamberin ilerleyen dönemlerde davetin açıktan yapılmasıyla daha önce bireysel anlamda hidâyet bulan sahabenin de desteğiyle İslam toplumunu oluşturduğu görülmektedir.³⁹⁰ Bu sayede Elmalılı'nın ifadesiyle, o cahiliyet ve sapıklığın birkaç sene içerisinde birden bire bir yüksek hidâyet ve hikmete dönüşüverdiği görülmektedir.³⁹¹ Bu durum toplumun hidâyet bulmasının toplumdaki bireylerin hidâyet bulmasına bağlı oluşuyla alakalı olduğunu göstermektedir. Elmalılı'nın hidâyetin bireysel boyutundan bahsetmekle birlikte bir topluluğun hidâyete erebilmesinin mümkün olup olmadığı yönünde fikir beyan etmediği görülmektedir. Konuyla ilgili ayette insanların fevc fevc İslâm'a girdiklerinden de bahsedilmektedir.³⁹² Elmalılı'nın hidâyeti tanımlarken hidâyetin “İslâm'a girme”³⁹³ anlamına geldiğini de ifade etmesine rağmen, ilgili ayeti tefsir ederken Mekke'nin fethinden sonra insanların bireysel ve toplu olarak İslâm'a girdiklerinden bahsetmekle birlikte bu durumu hidâyete irtibatlandırmadığı

---

³⁸⁹ Elmalılı, c. III, s. 1825, 1826

³⁹⁰ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul, 2016, c. I, s. 131, 132,

³⁹¹ Elmalılı, c. II, s. 1224

³⁹² Bkz: Nasr, 110/2

³⁹³ Elmalılı, c. IV, s. 2630

görülmektedir.³⁹⁴ Elmalılı'nın toplumun hidâyete ermesinin fertlerin hidâyete ermesiyle ortaya çıkacağını savunduğu düşüncesiyle uyuşmayan bir ayet ise şöyledir: **“Şüphesiz bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah (cc) onlarda bulunanı değiştirmez.”**³⁹⁵ Ayetin toplumun değişmesini bizatihi toplumun kendisinin değişmesiyle irtibatlandırıldığı görülmektedir. Elmalılı'nın bu ayeti de hidâyete ilişkilendirmediği görülmektedir.³⁹⁶ Elmalılı'nın ayette bahsedilen değişimi “iyi ve kötü herhangi bir hali değiştirmek”³⁹⁷ şeklinde tefsir ederek geçtiği görülmektedir.

Elmalılı'nın sadece kendi çıkarını dikkate alan bireysel bir yaşantıya karşı çıktığı da görülmektedir. Bunun neticesinde Elmalılı “nemelazımcı” hayat tarzını da eleştirmektedir. O, ya iyiliği emredip, kötülükten menedici konumda olmamız gerektiğini, ya da şerli olanların üzerlerimize kötü azapları uygun görececeklerini dile getirmektedir. Elmalılı konunun önemine binaen, **“Hiçbir millet yoktur ki, içlerinde münker (dinin hoşlanmadığı yasaklı) işler işlensin veya fenalık yol alsın ve onlar onu değiştirmeye uğraşmasınlar ve reddetmesinler de onların hepsine genel bir ceza getirmesi Allah (cc)'a hak olmasın, mutlaka hepsi Allah (cc)'ın cezasını/belasını hak eder. Sonrada duaları kabul edilmez.”**³⁹⁸ hadisini iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın toplum için ne kadar önemli olduğuna delil göstermektedir.³⁹⁹

Elmalılı'nın bu tespitlerinde içinde yaşadığı çalkantılı dönemin etkili olduğu söylenebilir.⁴⁰⁰ Nitekim o dönemde modernitenin İslam dünyasına ciddi bir etkisi söz konusuydu. Bu bağlamda Elmalılıyla aynı dönemde yaşayan Seyyid Kutup (ö.

---

³⁹⁴ Bkz: Elmalılı, c. IX, s. 6240

³⁹⁵ Ra'd, 13/11

³⁹⁶ Bkz: Elmalılı, c. IV, s. 2964

³⁹⁷ Elmalılı, c. IV, s. 2964

³⁹⁸ İbn Mace, *Fiten*, 20; Ebu Davud, *Mesakin*, 17; Tirmizi, *Fiten*, 8

³⁹⁹ Elmalılı, c. III, s. 1825, 1826, Elmalılı'nın iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmenin önemine bu kadar vurgu yapmasına rağmen, kendisinin 1920'den vefatına kadar yirmi yılı aşkın süre camiye gitmenin dışında evinden dışarıya çıkmadığı düşünülürse, bu durumun onun evinde göz hapsinde tutulduğu tezini güçlendirdiği kanaatindeyiz.

⁴⁰⁰ Bkz: Elmalılı Sempozyumu, İsmail Kara, *Üç Dönem Üç Elmalılı Hamdi*, s. 20, 21, Merter Rahmi Telkenaroğlu, *M. Hamdi Yazır'da "Reforma Karşı Tecdid" ya da "Başkalaşmadan Yenileşme" Tasavvuru*, s. 266, 267, 275, 276

1966) da yukarıda zikredilen ayeti yorumlarken, kötülükleri engellemeye yönelik yükümlülüklerin yerine getirilmesinin son derece zor olduğu bir dönemde yaşadığını dile getirdikten sonra, İslâm'ın ancak gayret ve cihatla çalışma ve mücadeleyle ayakta durabileceğinden bahseder. Ayrıca insanların teker teker sapıklığa sürüklendiği, yol gösterilmeye aydınlatılmaya muhtaç olduğu durumlarda, güzellikle onlara ulaşabilecek çalışmalara ihtiyaç olduğunu da eklemektedir.⁴⁰¹ Yine Elmalılıyla aynı dönemde yaşayan bir başka müfessir Mehmet Vehbi Efendi (ö. 1949) ise ayeti yorumlarken, asilerin isyanının iyiliği emredip kötülükten sakındırmak durumunda zarar vermeyeceğini dile getirmektedir.⁴⁰² Aynı dönemde yaşayan bir başka âlim Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) de ayeti yorumlarken herkesin üzerine düşen vazifeyi yerine getirmek için çaba sarf etmesi gerektiğine, mü'minlerin birbirlerini uyarmaları gerektiğine, mü'minlerin kendilerine düşen dini vazifeleri yerine getirdikten sonra dalâlet ehline karşı iyiliği emretmek kötülükten sakındırmakla yükümlü olduklarına dikkat çekmektedir. Bilmen, iyiliği emredip kötülükten menetmenin kişiyi hidâyete erştirdiğini, bu vazifeyi ifaya muktedir oldukları halde yapmayanların dalâlette olanlardan mesul olduklarını da eklemektedir.⁴⁰³ Seyyid Kutup, Mehmet Vehbi ve Ömer Nasuhi Bilmen'in de Elmalılı'nın ifade ettiği gibi bireyin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği zaman toplumun hidâyetinin mümkün olacağı şeklinde bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir.

Hidâyetin sadece bireysel boyutta olmadığını dile getiren Elmalılı'nın konuyla ilgili tespitlerinden hareketle hidâyete eren bireyin iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak suretiyle topluma katkısı olmadığı sürece toplumda birey de hidâyetten mahrum kalacaktır. Bu manada Elmalılı'nın İslam toplumunun sosyal yapısının korunması açısından yaptığı tespitlerin oldukça önem taşıdığı kanaatindeyiz. Elmalılı'nın içinde bulunduğu dönemin hidâyetin toplumsal yönünü ortaya koymasında etkili olduğu düşünülmektedir. Elmalılı'nın toplumun fert fert

---

⁴⁰¹ Kutup, *age*, s. 991, 992, 993

⁴⁰² Vehbi, *age*, c. IV, s. 1342

⁴⁰³ Bilmen, c. II, s. 834

düzelmesine, hidâyete ermesine değindiği ancak ilgili ayetlerde ifade edilen toplumun bireysel olarak değil de topluca hidâyete ermesi, islama girmesi konusuna bir açıklık getirmediği anlaşılmaktadır.

1.2. Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Elmalılı'ya Göre Dalâlet

Elmalılı'nın dalâlete yaklaşımını ortaya koymaya çalışırken Hak Dini Kur'an Dili'ndeki tespitlerinden hareketle önce Elmalılı'nın dalâleti nasıl tanımladığına yer verdik. Daha sonra konuyu Allah (cc) ve insan iradesi bağlamında dalâlet ve dalâlet sebepleri başlıkları altında ele almayı uygun gördük.

1.2.1. Dalâlet Kavramının Tanımı

Kur'an-ı Kerim'de dalâlet kavramı müştaklarıyla beraber 218 yerde geçmektedir.⁴⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de dalâletin daha çok hidâyetin zıddı olan küfür ve inkarı kapsayan sapıklık manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Dalâlet Arapça bir kelime olup "dâll" kelimesinden türemiş isimdir. Elmalılı "dâll" kelimesinin "yitik", "yolunu şaşırması", "sapık", "yanlış yola giden sapık" anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Dalâleti ise şöyle tanımlamaktadır: "Dalâl ve dalâlet doğru yoldan bilerek veya yanlışlıkla sapmaktır ki, hüdnün zıttıdır."⁴⁰⁶ Onun bir başka dalâlet tanımı da şöyledir: "Hidâyetin zıddı olup yol kaybetmek veya hiç yol bulamayıp şaşkın kalmaktır."⁴⁰⁷ Beydâvî'nin ve Isfahânî'nin de dalâleti Elmalılı'nın tanımına benzer şekilde tanımladıkları görülmektedir.⁴⁰⁸ Dalâlete dilimizde sapmak sapıklık anlamlarının da verildiğine değinen Elmalılı, dalâletin bazen gafletten şaşkınlıktan kaynaklandığını ve sonra insanı telef olmaya doğru sürüklediğini ifade etmektedir. Bu sebeple Elmalılı "dalâl" in gaflet, gaybubet, helak manasında da kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca dalâletin esasında maddi ve

---

⁴⁰⁴ Harman, *agm*, s. 428

⁴⁰⁵ Elmalılı, c. VIII, s. 5900

⁴⁰⁶ Elmalılı, c. I, s. 135

⁴⁰⁷ Elmalılı, c. VII, s. 4571

⁴⁰⁸ Bkz: Beydâvî, c. I, s. 17, Isfahânî, s. 299

somut yoldan sapmak olduğunu ancak manevi ve soyut şeyler için kullanıldığını da eklemektedir. Elmalılı “Biz çoğunlukla dalâlet ve sapkınlığı sadece dinde; dalâl ve sapıklığı da akılda ve sözde kullanırız.” diyerek dalâlet ve dalâl kelimelerinin kullanım farklılıklarına da dikkat çekmektedir. Bu sebeple Fatıha suresinin sonundaki “dâllîn”⁴⁰⁹ in tam manasıyla sapkınlar (akıl ve dinden sapanlar) anlamına geldiğini belirtmektedir.⁴¹⁰

Kur’ân-ı Kerim’de dalâletin her zaman hak yoldan sapma anlamında kullanılmadığı görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de dalâletin, yolunu şaşırmak,⁴¹¹ yanılmak,⁴¹² yoldan çıkarmak,⁴¹³ sapıklığa düşmek,⁴¹⁴ helak olmak⁴¹⁵ gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de “dâll”in farklı anlamlarda kullanılması neticesinde Elmalılı’nın da “dâll” kelimesine farklı anlamlar verdiği görülmektedir. Örneğin **“Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?”**⁴¹⁶ ayetindeki “dâll” in hiçbir zaman akıl ve din açısından sapıklık anlamına gelmediğini, Hz. Peygamberin Allah (cc)’ın birliğine inanarak yetiştiğini ve hiçbir puta secde etmediğini, Allah (cc)’tan başka ilah tanımadığını ifade etmektedir.⁴¹⁷ Tâberî (ö. 310/923) ise “dâll” kelimesinin Süddî (ö. 127/745) tarafından “kavminin bulunduğu durumda olmak” şeklinde izah edildiğini ve buna göre ayetin manasının **“Seni kırk yıl kavminin durumunda bulup sana doğru yol göstermedi mi?”** şeklinde olacağını ifade etmektedir. Ayrıca bazı müfessirlerin bu kelimeye “sapık bir kavmin içinde bulunan” anlamı verdiklerini de eklemektedir.⁴¹⁸ Tâberî’nin bu izahının Hz. Peygamberin peygamberliğinden önce kavminin içinde bulunduğu duruma yakın bir durumda olduğu izlenimini verdiğini söyleyebiliriz. Böyle bir durumun söz konusu olamayacağını dile getiren Râzî (ö. 606/1210) ise âlimlerin çoğunun Hz.

---

⁴⁰⁹ Fatıha, 1/7

⁴¹⁰ Elmalılı, c. I, s. 135

⁴¹¹ Duha, 93/7

⁴¹² Yusuf, 12/8

⁴¹³ Nisâ, 4/119

⁴¹⁴ Nisâ, 4/116

⁴¹⁵ Nuh, 71/14

⁴¹⁶ Duha, 93/7

⁴¹⁷ Elmalılı, c. VIII, s. 5900

⁴¹⁸ Tâberî, *Tefsîr’ut-Tâberî*, Kâhire, 2001, c. XXIV, s. 489

Peygamberin ömrü boyunca, bir an bile küfrün içinde olmadığına müttetik olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁹ Burada kastedilen “dalâl”in, Hz. Peygamberin dünyaya geldiği ortamdan kaynaklandığıda bildirilmektedir.⁴²⁰ Nitekim Hz. Peygamber cehâlet içerisindeki kavmini görmekte ve onların bu durumlarını hayretle karşılamakta ve bir çıkış yolu aramaktaydı. Kur’ân-ı Kerim’de “dâll” kelimesi her zaman dinden sapma anlamında kullanılmamakla birlikte, “dâll” kelimesinin hangi ayetlerde sapıklık manasında hangi ayetlerde başka anlamlarda kullanıldığı konusunda müfessirler arasında görüş farklılıklarının olduğu görülmektedir.

“Dâl” kelimesine farklı anlamlar veren Elmalılı’nın “dalâl” kelimesine de farklı anlamlar verdiği görülmektedir. Örnek verecek olursak, Elmalılı **“Onlar önceden apaçık bir sapıklık içerisindeydiler.”**⁴²¹ ayetinde “dalâl” kelimesini yıkılışa giden şaşkınlık olarak izah etmektedir.⁴²² Ancak **“Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne olabilir? O halde nasıl (haktan) çevriliyorsunuz?”**⁴²³ ayetinde ise “dalâl” ı; “Allah (c.c.)’ın birliğine esas olan inanç esaslarından başka inanç” olarak tanımlamaktadır.⁴²⁴ Verilen örneklerden hareketle Elmalılı’nın ayetlerde geçen “dâll” ve “dalâl” kelimerine her zaman akılda ve dinde sapıklık anlamını vermediği görülmektedir.

Sonuç olarak Elmalılı’nın birden fazla dalâlet tanımına yer verdiği görülmektedir. Bu tanımların birbirlerini tamamlayıcı nitelikte oldukları görülmektedir. Elmalılı’nın tanımlarından hareketle dalâleti, doğru yoldan istemli ya da istemsiz saparak aklen ve dinen sapıklık içerisinde olmak şeklinde tanımlanabilir. Elmalılı’nın “dâll” ve “dalâl” kelimelerinin Kur’ân-ı Kerim’de farklı anlamlarda kullanılmasının neticesinde bu kelimelere zaman zaman farklı anlamlar verdiğini de görmekteyiz. Ayrıca dalâlet ve dalâl lafızları arasındaki kullanım

---

⁴¹⁹ Râzî, c. XXXII, s. 215

⁴²⁰ Bilmen, c. VIII, s. 4054

⁴²¹ Cuma, 62/2

⁴²² Elmalılı, c. I, s. 83

⁴²³ Yûnus, 10/32

⁴²⁴ Elmalılı, c. IV, s. 2710

farklarına da değinen Elmalılı'nın bu tutumunun dil konusundaki hassasiyetini ortaya koyduğu da söylenebilir.

1.2.1. Allah'ın (cc) ve İnsanın İradesi Bağlamında Dalâlet

Elmalılı'nın dalâlete yaklaşımını ele alırken ilgili ayetlerden ve Elmalılı'nın tespitlerinden hareketle konunun daha iyi anlaşılması adına konuyu Allah'ın (cc) ve insanın iradesi bağlamında ele almayı planladık.

Elmalılı **“Şüphesiz ki Allah (cc) bir sivrisineği ve onun da ötesi bir şeyi örnek vermekten çekinmez. İman edenler onun rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenlere gelince, “Allah (c.c.) böyle bir örnekle neyi kastetmiştir” derler. Allah (cc) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla sadece fasıkları saptırır.”**⁴²⁵ ayetinden yola çıkarak hidâyetin yaratıcısının Allah (cc) olduğu gibi, dalâletin/sapıklığın yaratıcısının da Allah (cc) olduğunu belirtmektedir. Ona göre eğer Allah (cc) dalâleti yaratmasaydı ve herkesi hidâyete mecbur etseydi bu durumda sapıklık denen şey insanın istemesiyle mevcut olamazdı.⁴²⁶ Ayette saptırma, dalâlete düşürme fiilinin Allah (cc)'a atfedilmesi, fiilin sebebe atfı türündendir. Çünkü Allah (cc) bir misal vermekte ve bir grup insan o misal sebebiyle saptırmakta, bir grup insan ise hidâyete ermektedir.⁴²⁷ Dolayısıyla ayette, Allah (cc)'ın saptırması kulun sapıklığı tercih etmesiyle alakalı bir durumdur. Elmalılı'nın bu ayette meseleye kulun iradesi bağlamında değil de Allah (cc)'ın iradesi bağlamında ele alarak dalâletin yaratıcısının Allah (cc) olduğunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Sapıklığın yaratıcısının Allah (cc) olduğunu savunan Elmalılı'nın bu görüşüyle Mu'tezile'nin zıddı bir anlayışı benimsediği görülmektedir.⁴²⁸

Sapıklığın yaratıcısının Allah (cc) olmasının sapıklığın icbârî (zorlayıcı)liği ortaya çıkarıp çıkarmaması noktasında ise Elmalılı sapıklığın icbârî olmadığını altını çizmektedir. Ona göre Allah Teâlâ'nın sapıklığı yaratması ona talip olan

---

⁴²⁵ Bakara, 2/26

⁴²⁶ Elmalılı, c. I, s. 281

⁴²⁷ Zemahşerî, c. I, s. 327

⁴²⁸ Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, İstanbul, c. I, s. 324

yaratıklarının isteklerini yerine getirmek gibi uluhiyetinin ve rububiyetinin gereğidir. O, Allah (cc)'ın hiçbir kulunu zorla sapıklığa düşürmeyeceğini de ekler. Çünkü mutlak engelleme ve icbar Allah (cc)'ın rahim oluşuyla bağdaşmaz. Sapıklığa düşürmek ve sapıklığı yaratmak Allah (cc)'ın şanına yaraşmaz.⁴²⁹ Dalâletin icbârî olmaması dalâlette olmanın kulun tercihine bağlı olduğunu göstermektedir. Elmalılı kulun tercihinin dalâleti ortaya çıkarmada önemli bir etken olduğuna değinmektedir.⁴³⁰ Elmalılı **“Allah (c.c.) kimi dilerse onu saptırır, kimi de dilerse onu doğru yol üzerine kılar.”**⁴³¹ ayetini tefsir ederken Allah (cc)'ın saptırmasının kulun isteğini, iradesini dalâlete yönlendirmek suretiyle kötüye kullanmasının bir neticesi olduğunu ifade etmektedir. Kulun isteğinin yerine getirilmesi, gerçekleşmesi, kalbinin mühürlenmesinin de sırf onun iradesinin eseri olduğunu da dile getirmektedir. Elmalılı bu düşüncesiyle ehli sünnetin benimsediği **“hidâyet ve dalâlet Allah (cc)'tandır”**⁴³² anlayışını olduğu gibi kabul etmeyip tevile ihtiyaç duyduğu görülmektedir.⁴³³ Râzî ise ayeti siyakıyla ilişkilendirerek **“Ancak (seni can kulağıyla) dinleyenler dâveti kabul eder. Ölülere gelince, Allah (cc) onları diriltir.”**⁴³⁴ ayetinin kafirlerin kalplerinin imanı kabul etmeyecek derecede ölü bir noktaya vardığını beyan ettiğini dile getirir. Bu durumda Allah (cc)'ın kafirleri saptırması kendi tercihlerinin bir sonucudur. Kafirler hiçbir sözü duymamalarının, hakkı söylememelerinin, küfür karanlıklarına dalmalarının neticesinde dalâlete düşmüşlerdir.⁴³⁵ Zemahşerî ise Allah (cc)'ın dilediğini şaşırtması meselesini, Allah (cc)'ın inkarcıları yüzüstü bırakacağını ve lütfu hak etmedikleri için onlara lütufta bulunmayacağını ifade etmektedir.⁴³⁶ Elmalılı'nın ayeti Zemahşerî ve Râzî ile benzer şekilde yorumladığı görülmektedir. Taberî ise

---

⁴²⁹ Elmalılı, c. I, s. 281

⁴³⁰ Elmalılı, c. III, s. 1922, 1923

⁴³¹ En'âm, 6/39

⁴³² Râzî, c. XIX, s. 80

⁴³³ Elmalılı'nın bu tutumunun Mutezilî geleneğe sahip olan Zemahşerîden etkilenmesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Nitekim Elmalılı tanımında kullandığı lütuf kavramını Zemahşerî'nin de kullandığı görülmektedir.

⁴³⁴ En'âm, 6/36

⁴³⁵ Râzî, c. XII, s. 39

⁴³⁶ Zemahşerî, c. II, s. 641

ayeti tefsir ederken Elmalılı'dan farklı olarak Allah (cc)'ın kulları üzerinde mutlak tasarruf sahibi olduğunu ifade etmektedir. Taberî'nin ayeti zahiri manasında ele alarak Allah (cc)'ın hidâyete erdirmeye de dalâlette bırakmaya da gücü yettiği şeklinde anladığını görmekteyiz.⁴³⁷ Bu durumda Allah (cc)'ın dilediği kimseyi hidâyete erdireceği, dilediği kimseyi de dalâlette bırakacağı anlaşılmaktadır.

Elmalılı kafirlere sapıklık ve saptırmayı süslü göstermesinin neticesinde kafirlerin, **“(Haram ayları) ertelemek küfürde daha ileri gitmektir. İnkâr edenler onunla saptırılır. Onu (haram ayı) bir yıl helal sayarlar, bir yıl haram sayarlar ki, Allah (cc)'ın haram kıldığına sayısını denk getirip, Allah (cc)'ın haram kıldığını helal yapsınlar. Yaptıkları işin kötülüğü, kendilerine süslü gösterildi. Allah (cc) kafirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”**⁴³⁸ ayetinin gereği olarak tercihte bulunma imkanlarının kalmadığına vurgu yapmaktadır.⁴³⁹ İbn Abbas (ö. 68/687-688) ve Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ayetin “Şeytan onlara bu amelleri süslü göstermiştir. Ve Allah (cc), kâfir ve günahkar olan hiçbir kimseyi hidâyete ulaştırmaz.” manasında olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁴⁰ Elmalılı'nın sapıklık ve saptırmayı süslü gösterilmesi olarak yorumladığı kısmı, şeytanın amellerini süslü göstermesi olarak yorumlamak anlam bakımından örtüşmektedir. Yalnız burada dalâleti ortaya çıkaran şeytanın amelleri süslü göstermesi değil, insanın kendi yaptıklarını güzel görerek dalâlete düşmesinin söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim Elmalılı da insanın kendi keyfine meylederek harama helal, helale haram demek suretiyle şeytanın insanları şaşırıp saptıracağından bahsetmektedir.⁴⁴¹ Dolayısıyla dalâletin ortaya çıkışında kulun tercihlerinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Allah (cc)'ın dalâlette bırakmasının arkasında yatan hakikat kulun dalâleti istemesinden, dalâleti ortaya çıkaran eylemlerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de Firavun'un saptırmasından, insanları

---

⁴³⁷ Taberî, c. III, s. 488

⁴³⁸ Tevbe, 9/37

⁴³⁹ Elmalılı, c. IV, s. 2540

⁴⁴⁰ Râzî, c. XV, s. 58

⁴⁴¹ Elmalılı, c. III, s. 2038

hidâyete ulaştırmamasından da bahsedilmektedir.⁴⁴² Ayet Allah (cc) hakkında saptırmanın mümkün olmadığına delil teşkil etmektedir. Çünkü Allah (cc) ne küfre davet etmekte, ne de küfrü hoş göstermektedir. Aksine O, küfürden nehyetmekte ve küfre karşı büyük bir ceza tehdidinde bulunmaktadır.⁴⁴³

Netice itibariyle Elmalılı'nın konuyla ilgili yaklaşımından hareketle insan iradesinin dalâletin ortaya çıkışında önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. İnsan kendi özgür iradesiyle dalâlette olmayı diler, Allah (cc) da dalâleti yaratır. Çünkü Allah (cc) kulunu imtihan için göndermiş, ona hidâyeti ve dalâleti gönderdiği vahiy ve elçiler aracılığıyla göstermiş ve insana akıl ve hür irade vererek bu iki yoldan herhangi birini seçme noktasında insanı özgür bırakmıştır. Kul hidâyeti isterse Allah (cc) hidâyeti yaratır, Kul dalâleti dilerse bu durumda da Allah (cc) dalâleti yaratır. Eş'ârîler bu durumu kul kesb eder, Allah (cc) halk eder şeklinde açıklamaktadır.⁴⁴⁴ Yani dalâleti yaratma bağlamında dalâlet Allah (cc)'a aittir, Allah (cc) iradesine bağlıdır. Dalâleti talep etme noktasında ise dalâlet insana aittir.⁴⁴⁵ Eğer dalâlet sadece Allah (cc) iradesine bağlı olsaydı bu durumda Cebriyye'nin iddia ettiği gibi⁴⁴⁶ Allah (cc) insanları imandan alıkoymuş olurdu.

1.2.2. Dalâleti Ortaya Çıkaran Sebepler

Elmalılı'nın insan iradesinin dalâlettteki rolünden bahsetmekle birlikte dalâleti ortaya çıkaran başka unsurları da konu edindiği görülmektedir. Esasında bu unsurların dalâleti bizzat ortaya çıkarıcı mahiyette olmadıkları, sadece dalâletin oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Elmalılı'nın dalâlet ehlinin dalâlete düşme nedenlerini tefsirinde şu şekilde sıraladığı görülmektedir:

1. Dinlerinde gerçeği hedef almamaları
2. Haksız bir aşırılığa ve taassuba gitmeleri

---

⁴⁴² Taha, 20/79

⁴⁴³ Râzî, c. II, s. 138

⁴⁴⁴ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam (Tarih, Ekoller, Problemler)*, (tsz), Konya, s. 260, 261

⁴⁴⁵ Elmalılı, c. IV, s. 2540

⁴⁴⁶ Bkz: Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 85-87 ; Turan, *age*, s. 135; Gölcük, *age*, s. 168

3. Kendilerinden öncekileri körü körüne taklit etmeleri
4. Arzularına ve nefsanî meyillerine tabi olmaları⁴⁴⁷

Elmalılı'nın bu tespitlerinin yanı sıra şeytanın saptırması, zannın dalâlete etkisi, şeytanlaşmış insan olarak niteleyebileceğimiz kişilerin dalâlete sevk etmelerinden de bahsettiği görülmektedir. Bu nedenle konuyu, nefsanî arzulara meyletme, dinde gerçeği hedef almama, aşırılığa ve taassuba gitme, körü körüne taklit etme, şeytanın ve şeytanlaşmış insanların saptırması, zanda bulunma başlıkları altında ele alacağız.

1.2.2.1. Nefsanî Arzularda Meyletme

İnsan iyiye ve kötüye meyledebilen bir varlıktır. İnsanın kötüye meyletmesi “nefse uyma” ya da “nefsani arzulara meyletme” şeklinde ifade edilir.⁴⁴⁸ İnsanda tek nefis bulunmakla birlikte, nefsin pek çok sıfat ve hali bulunmaktadır. Örneğin nefis eğer insanı ilâhi aleme yönlendiriyorsa nefis-i mutmainne (tatmin olmuş nefis), eğer şehvet ve gazaba yönlendiriyorsa nefis-i emmâre (kötülüğü emreden nefis) şeklinde isimlendirilir.⁴⁴⁹ Dolayısıyla bizim kastettiğimiz nefsin nefsi emmâre olduğu görülmektedir.

Nefsi emmârenin kişiyi dalâlete sevk ettiğine dair Elmalılı “**Size ne oluyor da üzerine Allah (cc)’ın adı anılarak kesilenlerden yemiyorsunuz? Halbuki O, çaresiz kaldığınız dışında size neyi haram kıldığını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyararak (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz rabbın sınırları aşanları çok iyi bilir.**”⁴⁵⁰ ayetinde kendi keyfini düşünerek yani nefsi emmareyi devreye sokarak, sadece gönlün isteklerine göre harama helal demenin ya da helale haram demenin insanları saptırmaya neden olacağını belirtmektedir.⁴⁵¹ Dolayısıyla nefsin arzu ve isteklerine esir düşmüş

---

⁴⁴⁷ Elmalılı, c. III, s. 1786

⁴⁴⁸ Bkz: Ragıp el-İsfahânî, *age*, s. 818

⁴⁴⁹ Râzî, *age*, c. XVIII, s. 157

⁴⁵⁰ En’am, 6/119

⁴⁵¹ Elmalılı, c. III, s. 2038

insanların hem kendilerinin dalâlete düştükleri, hem de başka insanları dalâlete sürükledikleri ayette ortaya konulmaktadır.

Elmalılı nefsin arzu ve isteklerinin peşinden gidenlerin akıl ve duyularına göre değil sadece duygularına göre hareket ettikleri bunun neticesinde Rablerini tanımayarak ona nankörlük ettiklerini ifade etmektedir.⁴⁵² Bu niteliğe sahip insanların sevabı arzulamayıp azaptan korunmadıklarından, vatanlarına bile ihanet edebileceklerinden, fitratları bozmaya fitneler çıkarmaya çalışacaklarından, çeşitli aldatışlarla dünyayı karıştırabileceklerini de eklemektedir.⁴⁵³

Elmalılı mesih hakkında haddi aşanların kendi hevalarına kulluk yaptıklarını dile getirmektedir.⁴⁵⁴ O, mesihe ilah diyenlerin aslında mesihe değil sadece kendi arzu ve isteklerine ibadet ettiklerini de ilave etmektedir. Dolayısıyla İsa'yı ilah kabul eden hristiyanlar, duyguları ve taassup arkasından koşmak bakımından Yahudilerin yolundan gitmişler, onlara uymuşlardır.⁴⁵⁵

Nefsin arzuladığı şeyleri mutlaka yapan kişiler⁴⁵⁶ Kur'ân-ı Kerim'de nefsinin arzusunu ilah edinenler olarak nitelendirilmektedir.⁴⁵⁷ Nefsin arzusunu ilah edinenler, kendisini tamamen taklitçilik kaplayan, kulağını ikna edici delili dinlemeye kapayan, arzularının güzel gördüğü her şeye boyun eğen kimseler olarak da ifade edilebilir.⁴⁵⁸ Bu karaktere sahip kişiler nefsinin her arzuladığı ve canının her istediği şeyi yaparlar.⁴⁵⁹ Dolayısıyla bu karaktere sahip insanın doğru yoldan uzaklaşarak dalâlete düşmesinin ayrıca başka insanları da dalâlete sürüklemesinin şaşılacak bir durum olmadığını ifade etmek gerekir.

Özetle Elmalılı'nın nefsin arzularına meyiletmenin kişiyi dalâlete sevk edeceğini ifade ettiğini görmekteyiz. Hatta o, bu niteliğe sahip kişilerin etrafındaki

---

⁴⁵² Elmalılı, c. V, s. 3590

⁴⁵³ Elmalılı, c. V, s. 3591

⁴⁵⁴ Elmalılı, c. III, s. 1785

⁴⁵⁵ Elmalılı, c. III, s. 1786

⁴⁵⁶ Suyutî, c. XI, s. 182

⁴⁵⁷ Bkz: Furkan, 25/43

⁴⁵⁸ Zuhaylî, c. XIX, s. 74

⁴⁵⁹ Suyutî, c. XI, s. 182

insanları da dalâlete sürükleyeceğini dile getirmektedir. Elmalılı, nefsinin esiri olan kişilerin akıl ve duyularını yitirerek duygularına göre hareket ettiğini de dile getirmektedir. Elmalılı'nın dalâletin ortaya çıkmasında nefsânî arzulara tabi olmanın önemli bir etkiye sahip olduğunu dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca Elmalılı'nın nefsin arzularına uyan kişinin içinde yaşadığı ortamı olumsuz etkilediği ve onları da kendine benzettiğini ifade etmesi, nefsin arzularına meyletmenin toplumsal boyutuna da değindiği görülmektedir.

1.2.2.2 Dinde Gerçeği Hedef Almama

Allah (c.c.), Resuller göndermek suretiyle insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmanın yolunu göstermiştir. Bu gerçeği ortaya koyan ayetlerden biri şöyledir: **“Gerçekten size Allah (cc)’tan bir nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah (cc) onunla kurtuluş yoluna götürür ve onları iradesi ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru yola iletir.**⁴⁶⁰ Ayette ve konuyla ilgili diğer ayetlerde⁴⁶¹ vahyin öğrettiği aydınlık yolların hep tekil olarak kullanıldığı buna karşın karanlıklar olarak nitelendirilen diğer yolların ise çoğul olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak, Allah (cc)’ın öğrettiği, hidâyet olarak nitelendirilen vahyin anlattığı gerçek yol, tek kurtuluş yolu iken, onun dışındaki dalâlet olarak nitelendirilen yolların insanın birtakım çıkarlarının, heva hevesinin, hırslarının, sosyal-siyasal, kültürel, ekonomik vb. unsurların neticesinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁴⁶² Râzî dinden maksadı, alıştığı kendisi ile büyüdüğü, tefekkür ve istidlâli bırakıp atalarından aldığı şeyler ile yetinmek olan kimselerin, başka bir ifadeyle dinde gerçeği değil ataların geleneğini esas alan kişilerin Allah (cc)’ın rızasına uymadığını belirtmektedir.⁴⁶³ Nitekim bu konuda Kur’ân-ı Kerim’de insanlardan bazılarının kendisine bir hayır dokunduğunda Allah (cc)’a imanla huzur bulacağı, eğer kendisinde bir sıkıntı dokunursa gerisin geriye döneceği

---

⁴⁶⁰ Maide, 5/15-16,

⁴⁶¹ Bkz: İbrahim, 14/1; Hadid, 57/9; Talâk, 65/11, Ahzab, 33/43

⁴⁶² İbrahim Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Yanlış Din Anlayışı*, İstanbul, 2013, s. 8

⁴⁶³ Râzî, c. XI, s. 190

ifade edilmektedir.⁴⁶⁴ Suyûtî ayetin tefsîrinde İbn Abbas'ın şöyle dediğini bildirmektedir: “Kişi Medine şehrine geldiğinde, eğer karısı erkek çocuk doğurur, atı da yavrulursa: “Bu din güzel dindir.” derdi. Ancak karısı erkek doğurmaz ve atı da yavrulamazsa: “Bu din kötü bir din” derdi.”⁴⁶⁵ İbn Abbas'ın bahsettiği din anlayışında Allah (cc)'ın rızasını kazanmak maksadıyla bir dini tercih söz konusu değildir. Sadece dünyalık menfaatleri amaçlayan bir din anlayışının varlığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla aracı amaç haline getiren yani gerçeği arka plana iten bir din anlayışının varlığı görülmektedir ki, bu durum Elmalılı'nın da kastettiği dalâleti ortaya çıkarmaktadır.⁴⁶⁶ Bu tarz sapık inancı benimseyenlerin Kur'ân-ı Kerim'de uzak bir sapıklık içerisinde olduğu bildirilmektedir.⁴⁶⁷

Netice itibariyle Elmalılı'nın dünyalık menfaatleri yaşam felsefesine dönüştüren heva ve hevesine tabi olan, sadece atalarının benimsediği dini doğru din kabul eden bir insanın benimsediği dini anlayışının o kişiyi doğru yoldan/hidâyetten uzaklaştırdığını ifade ettiği görülmektedir.

1.2.2.3. Aşırılığa ve Taassuba Gitme

Aşırılığa gitmenin Kur'ân-ı Kerim'de haddi aşma olarak nitelendirildiği görülmektedir.⁴⁶⁸ Had, Allah (cc)'ın insanlar için belirlediği sınır anlamına gelmektedir.⁴⁶⁹ Ancak her haddi aşmanın dalâlet olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim konuyla ilgili bir ayet şöyledir: “Şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırte dilinceye kadar yiyin, için; sonra tâ gece oluncaya dek orucu tamamlayın; mescitlerde ibâdete çekilmiş iken kadınlara yaklaşmayın. Bunlar Allah (cc)'ın (yasak) sınırlarıdır, bunlara yaklaşmayın.”⁴⁷⁰ Söz konusu ayette birtakım yasaklardan bahsedilmekte ve bu yasakları ihlal etmenin Allah (cc)'ın sınırlarını çiğneme anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ancak burada haddi aşmanın dinde sapıklık

---

⁴⁶⁴ Hac, 22/11

⁴⁶⁵ Suyûtî, c. X, s. 428

⁴⁶⁶ Elmalılı, c. III, s. 1785

⁴⁶⁷ Hac, 22/12

⁴⁶⁸ Bkz: Bakara, 2/187, Maide, 4/77

⁴⁶⁹ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 1984, s. 126

⁴⁷⁰ Bakara, 2/187

manasında olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Elmalılı da bu ayeti tefsir ederken ayetten İslam fıkıhındaki bazı kaidelerin çıkarıldığını ifade etmektedir.⁴⁷¹ Haddi aşmanın dalâleti ortaya çıkardığını ifade eden bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “**De ki: Ey Ehl-i Kitap, dininizde haksız yere haddi aşmayın.**”⁴⁷² Elmalılı ayette “gulüvv” olarak ifade edilen aşırılığa gitmenin iki şekilde olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birinin haklı olan aşırılığa gitme diğerinin ise haksız olan aşırılığa gitme olduğunu belirtmektedir. Elmalılı haklı olan aşırılığın dinin hakikatlerini iyice araştırmak ve inceliklerini gözden geçirerek incelemek olduğunu ve ayetin bunu yasaklamadığını aksine buna teşvik ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hak olan konularda ne kadar ileri gidilse, aşırılık ve taassup sayılmaz. Diğer aşırılık ise haksız olan aşırılığa gitmedir ki, bu da delilleri görmezden gelmek suretiyle şüphelerin peşine takılarak, iki aşırılıktan birine düşerek hakkı çiğnemek ve apaçık olanı kabul etmeyip aksini benimsemektir ki, buna taassup veya cahiliye fanatizmi denir. Dalâlet olarak nitelendirilen haddi aşma budur. Ayet bu tür aşırılığı yasaklamaktadır. Nitekim Hristiyanların mesîhe ilahlık vasfını yüklemeleri, Yahudilerin peygamberlerin bazılarını inkar etmeleri ve peygamberlik mertebesini aşağı bir mertebe olarak görmeleri⁴⁷³ haksız aşırılığa ve bunun neticesinde ortaya çıkan dalâlete bir örnektir. Bu tür sapıklıklar Hz İsa’ya saygı gösterme konusunda düşülen aşırılıktan kaynaklanmaktadır.⁴⁷⁴ Râzî’nin de ayeti Elmalılıyla benzer şekilde ele aldığı görülmektedir. Râzî de aşırılığın iki boyutundan bahsetmiş, ilkinin hak hususunda haddi aşmak yani hakkı yerleştirip te’kid etmede ileri gitmek olduğunu, diğer aşırılığın ise bâtil hususunda ileri gitmek olduğunu, bunun da şüpheler ortaya atıp delilleri gizleme şeklinde ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁴⁷⁵

Elmalılı’nın “hakkı çiğnemek apaçık olanı kabul etmeyip aksini benimsemek” şeklinde tanımladığı taassubun başka bir tanımı ise şöyledir: “Herhangi bir şeye körü körüne bağlanıp ondan başka her şeyi reddetme, din

---

⁴⁷¹ Elmalılı, c. II, s. 677

⁴⁷² Maide, 5/77

⁴⁷³ Elmalılı, c. III, s. 1785

⁴⁷⁴ Kutup, *age*, c. III, s. 342

⁴⁷⁵ Râzî, *age*, c. XII, s. 62-63

açısından başka dinden olanlara düşman olma” durumudur. Buna bağnazlık da denir.⁴⁷⁶ Kur’ân-ı Kerim taassubun insanın tercihlerini ne derece etkilediği konusunu şöyle dile getirir: **“Kitap ehlinde bir grup dedi ki: “Mü’minlere indirilmiş olana günün başlangıcında iman edin, sonunda inkar edin. Umulur ki onlar (dinlerinden) dönerler.” Ve sizin dininize uyardan başkasına inanmayın”(dediler). (Resulüm) De ki: “Şüphesiz doğru yol, Alah’ın yoludur.”**⁴⁷⁷ Ayetin “Tevrat’ın ahkâmını kabul etmeyen hiçbir peygamberi kabul etmeyin. Tevrat’ın herhangi bir hükmünü değiştiren peygamberleri de kabul etmeyin” şeklinde anlaşılabilirliği ifade edilmektedir.⁴⁷⁸ Burada söz konusu taassubun, kişinin insanların isteklerini sorgulamadan, bilinçsizce eyleme dönüştürmenin neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu düşünceye sahip olan ehl-i kitap, taassubiyetlerinin neticesinde kendi inançlarına ters inançları reddetmekte ve bu durum onları dalâlete sevk etmektedir.

Netice itibariyle Elmalılı’nın taassubu aşırılığa gitmede önemli bir etken olarak kabul ettiği görülmektedir. Elmalılı Kur’an’da haddi aşma olarak nitelendirilen aşırılığı izah ederken aşırılığın çeşitlerinden de bahsetmektedir. Ve hakkı çiğneyerek apaçık olanı kabul etmeme şeklindeki taassup olarak nitelendirilen aşırılığın ise insanı dalâlete sevk edeceği anlayışını benimsediği de görülmektedir.

1.2.2.4 Körü Körüne Taklit Etme

Elmalılı’ya göre dalâlet sebeplerinden bir diğeri de “başkalarına ait olan söz veya hareketlerin doğru olup olmadığının araştırılmadan ve üzerinde düşünülmeden kabul edilmesi”⁴⁷⁹ anlamına gelen taklitçiliktir. Kur’ân-ı Kerim’de körü körüne taklitçiliğin insanı dalâlete götürdüğü şöyle ifade edilir: **“Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar.”**

---

⁴⁷⁶ Hançerlioğlu, *age*, s. 597

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/72, 73

⁴⁷⁸ Râzî, *age*, c. VIII, s. 95

⁴⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İst. 1985, c. I, s.

derler.⁴⁸⁰ Ayette de değinildiği gibi inkarcılar, Hz. Peygamberin onları yanlış bir yola çağırmadığından emin oldukları halde atalarından devraldıkları gelenekler baskı aracı olmuş ve bunun neticesinde onları **“Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız.”**⁴⁸¹ şeklinde cevap vermeye sevk etmiştir.⁴⁸² Ayetin devamı ise şöyledir: **“Peki ama, ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalarda mı? (atalarının yoluna uyacaklar)”**. Ayetin araştırmaya gücü yetenlerin taklitten uzak durması gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir.⁴⁸³ Ayetin tefsirinde Elmalılı taklitçiliğin insanı taassuba götürdüğünü belirterek, dinden nasibi olmayan hata ve yanlışlıkları açık olan ve kusuru Allah (cc) tarafından açıklanmış bulunan ataları bağnazlıkla taklit etmenin onları Allah (cc)’a denk ve benzer gibi tutmak anlamına geleceğini bu durumun insanı sapıklıkta bırakacağını dile getirmektedir. Ona göre yalnızca Allah (cc)’ın emrine uyan ve yaptığını bilen atalara uyulur, aksine Hakk’ın emrini tanımayan, ne yaptığını bilmeyenler atalarımız dahi olsa yine de onlara uyulmaz.⁴⁸⁴

Râzî ise taklitçiliği tenkit ederek: “Birini taklit ettiğinde sen o kişiyi taklitle mi yoksa taklit etmeden mi tanıdın. Eğer onu taklit yoluyla değil delillerle tanıdıysan bu durumda taklit ile değil, delil ile bilgiyi araman gerekir. O taklit ettiğin kimse o bilgisini taklit ile değil de delil ile elde ettiği halde, eğer sen bu bilgiyi delil ile değil de taklit ile elde etmek istersen, taklit etmiş olduğun kimseye muhalefet etmiş olursun. Öyleyse taklidin caiz olması, onun olmamasını gerektirir. Buna göre taklit batıl olur.” demektedir.⁴⁸⁵ Râzî taklitçiliğin bizatihi batıl olduğunu dile getirmekle birlikte “bir kimsenin bir şeyi yap dediğini duysak ve yaptığı işin, sözünün aksine olduğunu görsek o zaman gerekli olan, o kimsenin fiiline değil sözüne itibar etmektir” ifadesiyle, Elmalılı’nın “âlimin ilmüne uyulur şahsına değil”⁴⁸⁶ şeklinde ifade ettiği âlimin şahsını taklit etme anlayışına açıklık getirdiği

---

⁴⁸⁰ Ahzab, 33/67

⁴⁸¹ Bakara, 2/170 ; Maide, 5/104 ; Lokman, 31/21 ; Zuhruf, 43/23

⁴⁸² Şemsettin Işık, *Kur’an’da Taklit Anlayışı*, Ankara, 2004, s. 112

⁴⁸³ Beydâvî, c. I, s. 105

⁴⁸⁴ Elmalılı, c. I, s. 585-586

⁴⁸⁵ Râzî, *age*, c. V, s. 6-7

⁴⁸⁶ Elmalılı, c. III, s. 1710

görülmektedir. Bu manada Râzî'nin ancak hakkı ve hakikati bulmuş bir âlimin, yani sözünü hüccete ve delile dayandıran bir âlimin taklit edilebileceğini dile getirmesini, âlimin fiillerini değil delillere dayanan sözlerine uyma şeklinde anladığını söyleyebiliriz.

Başka bir ayette ise taklitçilerin düştükleri yanlış şöyle dile getirilmektedir: **“Şüphesiz onlar atalarını dalâlette buldular da peşlerinden koşup gittiler.”**⁴⁸⁷ Ayette inkarcıların sapıklıkta atalarını hiç araştırmaksızın ve hiç duraksamadan taklit ettiklerine dikkat çekilmektedir.⁴⁸⁸ Dolayısıyla bilinçsizce neyi niçin yaptığını bilmeden sadece geleneği tekrar etmek kişiyi dalâlete sevk edecektir. Elmalılı bu durumu “körü körüne geçmişe tapmak” olarak nitelemektedir.⁴⁸⁹ Yani ayette kastedilen taklitçiliğin geçmişi tamamen bir kenara koymak şeklinde toptancı bir anlayış olmadığı görülmektedir. Nitekim ilmî nakillerin tespit ettiği birçok asrın denemeleri yine günümüz içinde geçerliliğini korumaktadır.

Söylenenlerden hareketle araştırmadan, ilmî geçerlilikten yoksun bir taklitçiliğin İslam'a aykırı olduğunu ifade edebiliriz. Elmalılı'nın da doğru din anlayışına sahip olmayan ataları taklit etmenin kişiyi dalâlete sevk edeceğini dile getirdiği görülmektedir. Ayrıca Elmalılı âlimin şahsının taklit edilmesinin yanlışlığını dile getirerek, âlimin yalnızca ilmine uyulması gerektiğinin altını çizmektedir. Netice itibarıyla Elmalılı'nın bir müslümanın dinî konularda neyi, niçin yaptığını bilmesi ve kendisine yetecek düzeyde ilmî birikime sahip olması gerektiği konusunda bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

1.2.2.5. Şeytanın ve Şeytanlaşmış İnsanların Saptırması

İnsan neye tabi olursa o minvalde yaşantısını şekillendirir. Yüce Yaratıcı'nın gösterdiği yolu seçerek kurtuluşa ermek de, şeytana uyarak hüsrâna uğrayanlardan olmak da insanın kendi elindedir. İnsanın şeytana uyması dalâlet sebeplerinden bir

---

⁴⁸⁷ Saffat, 37/69-70

⁴⁸⁸ Beydâvî, c. II, s. 884

⁴⁸⁹ Elmalılı, c. I, s. 585

diğeridir. Dalâlet, yaratma bakımından Allah (cc)'a izafe edilir. Ancak dalâlete çağırma ve sebep olma bakımından mecazen şeytana da izafe edilir.⁴⁹⁰

Kendisine kıyamete kadar mühlet tanınan⁴⁹¹ şeytanın tek arzusu insanı hak yoldan alıkoyarak kendi gösterdiği yola sokmaktır. Şeytana uymak, doğru yoldan sapmak, dalâlette olmak demektir. Kur'ân-ı Kerim şeytana uymama konusunda muhataplarına sık sık uyarıda bulunmaktadır.⁴⁹² Ancak tarih boyunca şeytana uyanların var olduğu görülmektedir. Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifade edilir: **“Andolsun o sizden pek çok kuşağı saptırmıştı. Hâlâ düşünmüyor musunuz?”**⁴⁹³

Şeytan kendini, insanları doğru yoldan saptırmaya adanmıştır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilir: **“Allah (c.c.) onu (şeytanı) lanetledi. O da, “Andolsun senin kullarından belli bir pay alacağım” dedi. “Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım ve onlara emredeceğim; hayvanların kulaklarını yaracaklar, onlara emredeceğim; Allah (cc)'ın yaratışını değiştirecekler.”**⁴⁹⁴ Bu ayetler şeytanın insanlara karşı nasıl bir düşmanlık beslediğini ve onları dalâlete çağıracağını bildirmekte ve şeytanın tuzağına karşı insanları uyarmaktadır. Allah (cc) şeytana lanet etmiş onu rahmetinden uzaklaştırmıştır. Şeytan da bu durum karşısında Allah (cc)'ın kullarını saptıracağını, onlara bâtılı süslü göstereceğini, onların kalplerine hırs, tamah gibi şeyleri yerleştireceğini, onları kıyameti, hesabı, cennet ve cehennemi düşünme hissinden vazgeçireceğini söylemiştir.⁴⁹⁵ Şeytan kıyamete kadar belirlediği bu şer hedef uğruna çalışacaktır.⁴⁹⁶ Şeytan kimleri kendine tabi edebileceğine ise Kur'ân-ı Kerim'de şöyle değinilmiştir: **“Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hakimiyetin yoktur, ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna.”**⁴⁹⁷ Bu ayette Allah (cc)'ın emirlerine ve rasûlünün tebliğine kulak asmayan ve nefesine esir düşen kişileri

---

⁴⁹⁰ Bkz: En'am, 6/112

⁴⁹¹ Sâd, 38/80

⁴⁹² En'am, 6/142; A'raf, 7/27; Yasin, 36/60

⁴⁹³ Yâsîn, 36/62

⁴⁹⁴ Nîsa, 4/118-119

⁴⁹⁵ Bilmen, c. II, s. 671

⁴⁹⁶ Bkz: Hicr, 15/39-40

⁴⁹⁷ Hicr, 15/42

şeytanın saptıracağı ifade edilmektedir.⁴⁹⁸ Şeytan sadece kendi tercihlerinin neticesinde kendisine tabi olanları kandırabilir. Allah (cc)'ın kullarından herhangi biri üzerinde bir hükümranlılığı yoktur.⁴⁹⁹ Kur'ân'da şeytanın insana yapmakta olduklarını süslü gösterdiği⁵⁰⁰ ifade edilerek esasında şeytanın kötü meziyete sahip insanları kandırabildiğine işaret edilmektedir.⁵⁰¹ Dolayısıyla şeytana tabi olanlar şeytan'ın gücü ve üstünlüğü neticesinde değil, iradelerini kötü kullanmaları ve şeytanın peşine düşmeleri neticesinde bu durum ortaya çıkmaktadır.⁵⁰²

İlgili ayetlerden hareketle⁵⁰³ şeytana tabi olanları da şeytanlaşmış insanlar olarak vasıflandırmak mümkündür. Nitekim konuya açıklık getirmeye çalışan Elmalılı da “(O şeytan) gerek cinlerden, gerek insanlardan olsun.”⁵⁰⁴ ayetini tefsir ederken iki tür şeytandan bahsetmektedir: Biri metafizik alemde gizli varlıklar takımından, cinnîler soyundan, diğeri ise fizik aleminde ünsiyet kuran, bilinen insan soyundandır. ⁵⁰⁵ Dolayısıyla Şeytanın ve şeytanlaşmış insanların vesveseleri kişiyi dalâlete sürükleyebileceği için hem şeytandan hem de şeytanlaşmış insanlardan Allah (cc)'a sığınmak gerekir.⁵⁰⁶

Verilen bilgiler çerçevesinde dalâletin ortaya çıkmasında şeytanın ve şeytanlaşmış insanların da önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Ancak nefse ve şeytana uyma insanın tercihiyle alakalıdır. Neticede hidâyeti tercih etmeyen insan nefesine ve şeytana uyararak dalâlete düşecektir. Başka bir ifadeyle, dalâlette olmayı arzu ettiği için şeytana uymuş olacaktır.

---

⁴⁹⁸ Bulut, s. 256

⁴⁹⁹ Râzî, c. XIX, s. 190

⁵⁰⁰ En'am, 6/43,

⁵⁰¹ Bkz: En'am, 6/113

⁵⁰² Elmalılı, c. V, s. 3065

⁵⁰³ Bkz: Bakara, 2/14; Nisa, 4/76; En'am, 6/71, 121

⁵⁰⁴ Nâs, 114/6

⁵⁰⁵ Elmalılı, c. IX, s. 6427

⁵⁰⁶ Elmalılı, c. IX, s. 6427

1.2.2.6. Zanda Bulunma

Zan “bir şeyin hem olma, hem de olmama olasılığını göz önünde tutarak olabileceğine daha çok inanma” manasına gelmektedir.⁵⁰⁷ Zan bir belirtiden meydana gelen şeyin ismidir. Bu belirti güçlendikçe ilme götürür. Çok fazla zayıflayınca da vehmin ötesine gidemez.⁵⁰⁸ Kur’ân-ı Kerim zannın çoğundan sakınılması gerektiğini⁵⁰⁹ ifade ederek zannın tamamının aynı kategoride olmadığına dikkat çekmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in zannı iki kısımda ele aldığı görülmektedir.⁵¹⁰ Bunlar: Kaçınılması gereken zan, yani tahmine dayanarak insanların veya Allah (cc)’ın hakkında kötü konuşmak şeklinde ortaya çıkan⁵¹¹ su-i zan, diğer zan çeşidi ise Allah (cc) ve mü’minler hakkında güzel bir tahminde bulunma şeklindeki hüsn-i zandır.⁵¹²

Zanna dayalı bilgiye uymanın kişiyi dalâlete sevk edeceğine dair bir ayette şöyle değinilmektedir: **“Yeryüzünde bulunan insanların çoğuna uysan, seni Allah (cc)’ın yolundan saptırırlar. Çünkü onlar zandan başka bir şeye tabi olmuyorlar ve temelsiz bir tahminden başka bir şeye dayanmıyorlar.”**⁵¹³ Ayette kastedilen zannın kafirlerin kendi inançlarının doğruluğuna da kesinlikle inanmadıkları bu hususlarda da bilgilerinin zanna dayandığına delalet ettiği görülmektedir. Ayrıca ayette kastedilen zan, kafirlerin din ve inançlarını ispat hususunda kesin bir delile ve sebebe değil de, atalarını taklide dayanan bir zandır.⁵¹⁴ Kafirler atalarının hak üzere oldukları zannında bulunarak onların peşinden gitmektedirler.⁵¹⁵ Bu durum da onları dalâlete sevk etmektedir. Elmalılı ise ayeti yorumlarken onların çoğunluğuna uymama, itaat etmemenin yanı sıra onlardan hakem tayin edildiği zaman onlara uyulmaması gerektiğinin de altını çizmektedir. Çünkü onlar hüküm

---

⁵⁰⁷ Hançerlioğlu, *age*, s. 738

⁵⁰⁸ Isfahânî, s. 539

⁵⁰⁹ Hucurat, 49/12

⁵¹⁰ Hucurat, 49/12

⁵¹¹ Râzî, c. XXVIII, s. 136; Elmalılı, c. VI, s. 4411

⁵¹² Elmalılı, c. VI, s. 4472

⁵¹³ En’am, 6/116

⁵¹⁴ Râzî, c. XIII, s. 163

⁵¹⁵ Zemahşerî, c. II, s. 735

verirken ilme, delile değil zanna tabi olurlar. Bu sebeple onların ne inançlarında kesin bilgi bulunur, ne de kanunlarında ölçülerinde hakkaniyet, hükümlerinde de isabet bulunur.⁵¹⁶

Sonuç olarak zanna dayalı bir bilginin kişiyi yanlış çıkarımlara götürebileceği gibi zanna dayalı inancın da kişiyi dalâlete götüreceği anlaşılmaktadır. Zanna dayalı bilgiye itibar edilmemesi gerektiği Kur'ânî bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Elmalılı'nında ifade ettiği gibi zanna tabi olanların hüküm verdiği durumlarda onların hükümlerine itibar edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

---

⁵¹⁶ Elmalılı, c. III, s. 2035

SONUÇ

Hidâyet ve dalâletin tanımının ne olduğu, kimleri kapsadığı Allah (cc) ve insan iradesinin hidâyet ve dalâletle olan ilişkisi gibi konuların âlimleri fazlasıyla meşgul ettiği görülmektedir. Hidâyet ve dalâlet kavramları Kelâmî konular olmakla birlikte bunlara Kur'an-ı Kerim'de sıkça yer verilmesi nedeniyle bunlar tefsir ilminde de önemli bir yer teşkil etmektedir. Dolayısıyla müfessirlerin de bu kavramları açıklamaya çalıştıkları ve zaman zaman Kelâmî tartışmalara da girdikleri görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarına damgasını vurmuş müfessirlerden biri olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da hidâyet ve dalâlete dair önemli tespitlerde bulunmaktadır.

Hak Dîni Kur'ân Dili tefsirinin mushaf tertibine dayalı olması nedeniyle Elmalılı, tefsirinde hidâyet ve dalâletle ilgili görüşlerini bir arada vermeyip, gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapmaktadır.

Elmalılı hidâyeti "istenene ulaştırarak şeye lütuf ve letafetle işaret etmek" şeklinde tanımlamakta ve onu irâdî açıdan ele alarak Allah ve insan iradesi kapsamında değerlendirmektedir. Dolayısıyla Elmalılı'nın ilgili ayetlerden hareketle hidâyet mefhumunun Cebriyye'nin iddia ettiği gibi salt Allah iradesi bağlamında ele alınamayacağı anlayışını benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte Elmalılı hidâyetin sadece insan iradesinin mahsülü olamayacağını ifade ederek Mu'tezilenin salt insan iradesine dayanan hidâyet anlayışını da benimsemediği görülmektedir.

Elmalılı'nın Peygamberlerin, Kur'ân'ın ve âlimlerin hidâyete etkisine de değindiği görülmektedir. Söz konusu çeşitlendirmeyi ilgili ayetlerden yola çıkarak ortaya koyan Elmalılı, bu konuda mezhepsel tartışmalara girmeden meseleyi genel hatlarıyla özetlediği görülmektedir.

Elmalılı dalâleti ise "doğru yoldan bilerek veya yanlışlıkla sapmak, yol kaybetmek veya hiç yol bulamayıp şaşkın kalmaktır." şeklinde hidâyetin zıttı olarak nitelediği görülmektedir. Her "dâll" in sapıklık manasına gelmediğini de ifade eden

Elmalılı, dalâletin ortaya çıkış sebeplerinden de bahsederek onun sapıklığı ortaya çıkaran yönünü detaylandığı görülmektedir.

Elmalılı hidâyet ve dalâleti mezhepsel tartışmaların dışında Kur'an merkezli olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Elmalılı'nın tefsirini büyük bir titizlikle kaleme aldığını, tefsirinin genelinde Kur'an merkezli anlatımın dışına çıkmamaya özen gösterdiğini düşündüğümüzde böyle bir tartışmaya girmemesini daha iyi anlamaktayız. Ancak bununla birlikte Elmalılı zaman zaman Mu'tezile'ye, Eş'ârî'ye yakın bazı görüşler serdetmekle birlikte hidâyet ve dalâlet konusuna yaklaşımının daha çok İmam Maturîdî'nin görüşleriyle örtüştüğünü görmekteyiz. Ancak Elmalılı'nın tefsîrinde hidâyet ve dalâlete ilişkin görüşlerini ortaya koyarken - tefsîrine kaynaklık teşkil eden eserlerde hidâyet ve dalâlet konularında sıkça mezhepsel tartışmalara yer verilmesine rağmen- mezhep ismi zikretmediğini de anlamaktayız. Elmalılı her ne kadar Maturîdî anlayışa yakın görüşler ortaya koysa da tefsîrinde hidâyet ve dalâleti titizlikle, mezhepler üstü bir anlayışla ele aldığını görmekteyiz. Dolayısıyla onun Maturîdî anlayışa yakın şekilde görüşler ortaya koymasının Maturîdîliği ön planda tuttuğu şeklinde bir neticeyi ortaya çıkarmadığını da anlamaktayız.

Elmalılı'nın hidâyet ve dalâletle ilgili yorumladığı ayetlerde önemli tespitlerde bulunmaktadır. Onun hidâyet ve dalâletin bireysel ve toplumsal etkileri konusundaki tespitleri günümüze ışık tutacak niteliktedir. Elmalılı bir toplumun hidâyete erebilmesinin ancak bireylerin hidâyete erebilmesiyle gerçekleşeceğini altını çizmektedir. Bu manada Elmalılı'nın bir toplumun bir anda dalâletten hidâyete yönelemeyeceğini, bu durumun o toplumun fert fert hidâyete ermesiyle mümkün olacağını belirtmektedir. Bu manada bir toplumun içinde bulunduğu durumu düzeltebilmesi ancak belli bir sürece bağlıdır. Buradan hareketle toplumun hidâyete üzere olmasının fertlere dönük olduğu, bu manada mikro etkinin makro etkiyi ortaya çıkaracağını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Elmalılı'nın bu tespitlerinden hareketle bireye hitap etmeyen, müphemlikler barından bir davetin hidâyete ehli bir toplumu ortaya çıkaramayacağı sonucuna ulaşabiliriz. Ayrıca

hidâyetin bireye dönük olması yani bireyin anlayabileceği nitelikte olmasının da nedeni önemli olduğunu da ifade etmeliyiz. Elmalılı'nın herkes için aynı yöntemi barındıran bir hidâyet metodunu benimsemediğini, hidâyetin fert odaklı olması gerektiği yönünde bir anlayışı kabul ettiğini görmekteyiz. İnsanların bireysel farklılıklarının göz önünde bulundurulması hidâyeti bulmalarıyla yakından ilintilidir. Peygamberlerinde bu durumu özellikle dikkate aldıkları düşünülürse, Elmalılı'nın tespitinin yerinde olduğunu söylemek mümkündür.

Elmalılı'nın milli mücadeleye şahit olmasının hidâyet ve dalâletin bireysel ve toplumsal boyutunu ele almasında önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir müfessirin yaşadığı ortamın dışında kalması düşünülemez. Bununla birlikte Elmalılı'nın tefsîrinde hidâyet ve dalâlet ayetlerini ele alırken dönemin siyâsî çalkantılarına ilişkin herhangi bir çıkarımda bulunmadığını da görmekteyiz. Elmalılı'nın İttihat ve Terakki oluşumunun içerisinde yer alması, Antalya mebusu seçilmesi, hatta Abdülhamid'in hal'i fetvasını kaleme alması düşünüldüğünde tefsîrinde hidâyet ve dalâleti ele alırken hidâyet ve dalâletin bireysel ve toplumsal yönlerine temas etmekle birlikte kendisinin siyasetle iç içe olmasına rağmen siyâsî bu olaylara yönelik herhangi bir atıfta bulunmadığı görülmektedir. Bunun sebebinin Elmalılı'nın tefsîrinin genelindeki Kur'an merkezli yaklaşımının bir neticesi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun yanı sıra Elmalılı'nın İstiklal Mahkemesi tarafından idamla yargılandıktan sonra beraat etmesinin akabinde bir nevi göz hapsinde bulunduğu bir dönemde tefsîrini kaleme almış olmasının hidâyet ve dalâlete ilişkin yorumlarına ne tür bir etkide bulunduğu bizim açımızdan müphemliğini korumaktadır.

Hidâyet ve dalâleti anlamaya çalışırken meseleye bütüncül yaklaşmanın son derece önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Eğer hidâyet ve dalâlet Allah irâdesi bağlamında anlaşılırsa bu durumda tıpkı Cebriyye'nin iddia ettiği gibi hidâyet ve dalâletin yalnızca Allah'a ait olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıkacaktır. Hidâyet ve dalâleti yalnızca insan iradesi bağlamında ele alınırsa bu durumda ise Mu'tezile'nin savunduğu hidâyet ve dalâletin yalnızca insan iradesiyle

gerçekleşeceği şeklinde bir anlayış ortaya çıkacaktır. Elmalılı'nın tıpkı Ma'turîdî nin yaklaşımı gibi meseleyi Allah iradesi ve insan iradesi açısından ele aldığı ve yaratma açısından hidâyet ve dalâletin Allah'a ait olduğu, kabul etme ve reddetme açısından ise insana ait olduğu şeklinde meseleyi bütüncül bir anlayışla ele aldığı görülmektedir. Ayrıca o, hidâyetin ortaya çıkışında bu iki iradenin dışında ilgili ayetlerden hareketle, Peygamberlerin ve Kur'an'ın da yol göstericilik mahiyetinde bir etkiye sahip olduğunu da beyan etmektedir. Ayrıca her ne kadar Kur'an'da müstakil bir ayet olmasa âlimlerinde hidâyetin ortaya çıkışında etkili olduklarını da ifade ettiği görülmektedir.

Netice itibarıyla Elmalılı'nın hidâyet ve dalâletle ilgili görüşlerini ortaya koyarken mezhepler üstü bir anlayışı benimsediği görülmektedir. Elmalılı hidâyet ve dalâletin Kelâmî kısmını ön planda tutmayarak konuyu Kur'an ekseninde ele almaktadır. Dolayısıyla Elmalılı'nın ifrat ve tefritten uzak kalarak mutedil bir anlayışla meseleyi ele aldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLCABBÂR Kadî, *Şerhu Usulî'l- Hamse*, Mektebe Vehbe (Basım yeri yok) 1988.
- ALBAYRAK Halis, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Metodu", Elmalılı Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 152-169
- AKMAN Mustafa, "Kelâmî Perspektifte Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, s. 833- 862
- ALTINTAŞ Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.
- APAK Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.
- ATEŞ Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- ATEŞ Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meali*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1980.
- el-BAĞDADÎ Abdülkahir, *Usulu'd-Din*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- el-BAĞDADÎ Abdülkahir, *El-Fark Beynel Fırak*, Beyrut, 1990.
- el-BEYDÂVÎ, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dârü's-Sâdır, Beyrut, 2001.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtu'l Müfessirîn)*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Kur'ân'ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsîri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1965.
- BOLAY S. Hayri, "Bir Filozof Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır", Elmalılı Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 125-140
- BOZAN Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İsam Yay. İstanbul, 2009.
- BULUT Mehmet, "Hidâyet Dalâlet ve İnsanın Sorumluluğu", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, s. 229-260
- ÇANTAY Hasan Basri , *Kur'ân-ı Kerim ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1972.

- ÇİĞDEM Recep, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Abdülhamid'in Hal'i", Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, TDV Yayınları, Ankara, 2015, s. 417-443
- DİB, *Kur'ân-ı Kerim Meali*, DİB Yayınları, Ankara, 2002
- EBÎ DÂVÛD Süleyman İbn'ül-Eşâs Es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, Dârü İhyâ-i Sünne, 1952.
- el-EŞARÎ, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- el-EŞ'ARÎ Ebu'l Hasan, *el-İbane*, (yayın yeri yok) 1948.
- ERSÖZ İsmet, "Hamdi Yazır ve Tefsîrinin Özellikleri", Elmalılı Sempozyumu, Ankara, 1993.
- FIĞLALI Ethem Rûhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2004
- el- GAZZÂLÎ, *İhyâ-u Ulumi'd-Din*, Huzur Yayınevi, İstanbul, 1998
- el-ISFAHÂNÎ, Ragıp, *el-Müfredât*, Dâru's-Şamiye, Beyrut, 2002.
- KARAMAN Fikret, KARAGÖZ İsmail, PAÇACI İbrahim, CANBULAT Mehmet,
- GELİŞGEN Ahmet, URAL İbrahim, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2010.
- GÖLCÜK Şerafeddin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1979.
- GÖLCÜK Şerafeddin, TOPRAK Süleyman, *Kelam (Tarih Ekoller Problemler)*, Tekin Kitabevi, Konya (tsz.)
- HANBEL Ahmet bin, *Müsned*, Risale, Remzi Kitabevi, Beyrut, 1999.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 1984
- HARMAN Ömer Faruk, "Dalâlet", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 427-428.
- HARPUTÎ Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul Matbaası, İstanbul, h. 1327.

- el-HEYSEMÎ Hafız Nureddin Ali b. Bekr, *Mecmau'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetü'l Kudus, Kâhire, h. 1352.
- IŞIK Şemsettin, *Kur'an'da Taklit Anlayışı*, Ahsen Matbaa, Ankara, 2004
- İBN MÂCE Ebû Abdullah b. Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1952.
- İBN MANZÛR, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1970
- İBN KESÎR İmâdü'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kurân'il Azîm*, Dâr'ul-Ma'rife, Beyrut, 1987.
- JANET Paul, SEAILLES Gabriel, *Metâlib ve Mezâhib (Terc: Elmalılı M. Hamdi Yazır)*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1978.
- el-KÂDÎ Abdülfettah, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çeviren: Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996
- KARA Ömer, *Râgıb el-İsfahânî*, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 398-401.
- KARAMAN Hüseyin, "Şia'da bir Hidâyet Rehberi olarak Ehl-i Beyt ve "Nuh'un Gemisi" Benzetmesi, *Marife*, Sayı: 3, 2004
- KÖKSAL A. Cüneyd, KAYA Murat, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler (Elmalılı M. Hamdi Yazır)*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- KOZAN Ali, "Bir Türk-İslam Mütefekkeri: M. Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi", Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, TDV Yayınları, Ankara, 2015. s. 371-393
- el-KUMMÎ Ebû Ca'fer Muhammed B. Ali İbn Bâbeveyh (Şeyh Sâduk), *Risâletu'l-İ'tikâdâtî'l-İmâmiyye (Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- el-KURTUBÎ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Dar'ul-Hadis, Kahire, 2002.
- KUTLU Sönmez, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Kitâbiyât, Ankara, 2003.

- KUTUP Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dar'ul-İlim Li't-Tabaat ve'n-Neşr, Kahire, 1986.
- el-MÂTURÎDÎ Muhammed bin Mahmûd, *Kitabü't-Tevhid*, Elif Ofset, İstanbul, 1979.
- el-MÂTURÎDÎ Muhammed bin Mahmûd, *Tevilatü'l-Kur'an*, Tahkik eden Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul, 2003.
- el-MEVDÛDÎ Ebu'l-Â'lâ *Tefhîmu'l-Kur'ân Tercüme edenler: Muhammed Han KAYANÎ, Yusuf KARACA, Nazife ŞİŞMAN, İsmail BOSNALI, Ali ÜNAL, Hamdi AKTAŞ*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- OKUMUŞ Ejder, *Dinin Toplumsal İnşaası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- ÖZ Mustafa, "Ehl-i Beyt", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 498-501.
- ÖZEL Mustafa, "Elmalılı'nın Tefsir Metodolojisi", *Diyanet İlmî Dergi*, 2015, s. 29-56.
- ÖZTÜRK Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- PAKSÛT Fatma, "Merhum Dayım Elmalılı", Elmalılı Sempozyumu, Ankara, 1993.
- es-SÂBUNÎ Nureddin Ahmed B. Mahmud Bin Ebî Bekr, *Mâturîdiyye Akâidi, Çeviren: Bekir Topaloğlu*, DİB Yayınları, Ankara, 2005
- er-RÂZÎ, Fahreddin *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Tahran, (tarihsiz).
- SARMIŞ İbrahim, *Rivayet Kültürü ve Yanlış Din Anlayışı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- SARIÇAM İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları Ankara, 2002.
- es-SUYÛTÎ Celaleddin, *ed-Durru'l-Mensûr*, Merkez Hicr li'l-Buhus ve'd-Dirasât el-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 2003.
- es-SUYÛTÎ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çeviren: İbrahim Seyfi OYMALI, Fatih Yayınevi, İstanbul, (tarihsiz).
- eş-ŞEHRİSTÂNÎ Muhammed Bin Abdülkerim, *el-Milel*, Matbaa Mustafa El-Bâbî El-Halebî, Kahire, 1967.

- et-TÂBERÎ Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, Matbaa Mustafa El-Bâbî El-Halebî, Kahire, 1954.
- et-TÂBERÎ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîr'ut-Tâberî*, Dar'ul-Hicr, Kâhire, 2001.
- et-TİRMİZÎ İbn'ül-Arabî El-Mâlikî, *Sahîh'ut-Tirmizî*, 1931.
- TUNÇ Cihat, "İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet", *Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1989, s. 25-41
- TURAN Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Sidre Yay. Samsun, 2000.
- VEHBÎ Mehmet, *Hulasatü'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1969.
- YAVUZ Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 57-62.
- YAVUZ Yusuf Şevki "Hidâyet ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 473-477.
- YAZICI Nesimi, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Basın Hayatı ve Yazarlığı" *Elmalılı Sempozyumu*, TDV Yayınları Ankara 1993, s. 25-33.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, *Metâlib ve Mezâhib*. Matbâ-i Âmire, İstanbul, h. 1341.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili* Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili (Osmanlıca Hat: Mahmut Bedreddin Yazır-Tıpkı Basım)*, DİB Yay. İstanbul, 2015
- YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boilelli, Abdullah Yücel)*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992
- YAZIR Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili Tefsiri (Sadeleştirenler: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015
- YILDIRIM Ergün, *İslam Toplum Tasavvuru (İslam-Modernleşme-Toplum)*, İz Yay. İstanbul, 2015.

YILMAZ Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali*, İşaret Yay. İstanbul, 2011.

YÜKSEL Emrullah, *Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet*, Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1986, s. 87-107

ez-ZEMAHŞERÎ Carullah, *Keşşâf (Metin-Çeviri)*, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul, 2016.

ZERKEŞÎ, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Haya-i Kutubu'l-İlmiyye, Şehir İsmi yok, 1958.

ZUHAYLÎ Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr*, Dar'ul-Fikr El-Muasır, Beyrut, 1998.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Fatih İzzet Çalışkan

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 01/06/1987

e-posta: fatihizzetcaliskan@gmail.com

EĞİTİM

Derece /Kurum/ Mezuniyet Yılı: Lisans:78 /Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ 2009

İŞ TECRÜBESİ

Tarih /Kurum/Görev: 23/09/2013, Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: YDS (42)